

DOGMATYKA PRAWA

DOGMATYKA PRAWA

1(2)/2024

Bydgoszcz 2024

Dogmatyka Prawa • 2024, tom 1, nr 2

Redaktor Naczelny

dr hab. Marek Salamonowicz prof. uczelni

Zastępca Redaktora Naczelnego

dr Adam Jakuszewicz

Sekretarz Redakcji

mgr Celina Siermińska-Warczak

Radaktor językowy

mgr Małgorzata Kamzol

Rada naukowa

prof. Guillermo Palao Moreno – Universidad de Valencia (Hiszpania), prawo prywatne międzynarodowe, prawo cywilne
prof. Elena Poddighe – Università degli Studi di Sassari (Włochy), prawo autorskie
prof. Tomasz Milej – Kenyatta University, (RPA) prawo międzynarodowe publiczne
prof. Miruna Tudorascu Uniwersytet „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, (Rumunia) prawo konstytucyjne
prof. Ramón Ruiz Ruiz – Universidad de Jaén (Hiszpania), filozofia prawa
prof. Fernando Simón Yarza – Universidad de Navarra (Hiszpania) – prawo konstytucyjne
prof. dr hab. Bronisław Sitek – Uniwersytet SWPS w Warszawie (Polska) prawo rzymskie, prawo cywilne
prof. María de los Ángeles Cuadrado Ruiz – Universidad de Granada (Hiszpania) – prawo karne
prof. Liliya Yarmol, Politechnika Lwowska (Ukraina) – teoria prawa
prof. Taras Hurzhii, Narodowy Uniwersytet Handlowo-Ekonomiczny w Kijowie (Ukraina) – prawo administracyjne

Redaktorzy tematyczni

dr hab. Marek Salamonowicz prof. uczelni (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)
– prawo cywilne, prawo handlowe, prawo własności intelektualnej
dr Paweł Sz wajdler (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) – prawo finansowe, prawo handlowe oraz prawo gospodarcze
dr Anna Schulz (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) – prawa człowieka, prawo cywilne
dr Anna Folgier (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) – prawo administracyjne, postępowanie administracyjne
dr Agnieszka Kilińska-Pękacz (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) – prawo karne, postępowanie karne
dr Adam Jakuszewicz (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) – prawo międzynarodowe publiczne, prawa człowieka, historia i teoria prawa

Adres i siedziba Redakcji

Redakcja Czasopisma Dogmatyka Prawa,
Pl. Weysenhoffa 11, 85-072 Bydgoszcz

Opracowanie typograficzne, projekt okładki – Aldus.pl

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz 2024

Utwór nie może być powielany i rozpowszechniany w całości ani we fragmentach bez pisemnej zgody posiadacza praw autorskich

ISSN 2956-9885
e-ISSN 3071-7671

Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
(Członek Polskiej Izby Książki)

Redakcja: 85-074 Bydgoszcz, K. Szymanowskiego 3
tel. 52 32 66 479, e-mail: wydawnictwo@ukw.edu.pl
<http://www.wydawnictwo.ukw.edu.pl>

Rozpowszechnianie: tel. 52 32 36 730, e-mail: piotr.krawczak@ukw.edu.pl

Druk: Drukarnia Cyfrowa UKW
Poz. 2264. Ark. wyd. 6,8

Spis treści

Słowo wstępne	7
Foreword	9

HISTORIA

Aleksandra Norkowska	
Józef Wybicki – adwokat miast i mieszczaństwa	13

PRAWO FINANSOWE

Tomasz Kneпка	
The polish financial supervision authority in the european union’s financial supervision architecture	27
Krzysztof Lipka	
Uwagi na marginesie propozycji globalnego standardu opodatkowania miliarderów (raport G. Zucmana dla grupy G20)	38

PRAWO KARNE

Martyna Ratajczak	
Dylemat kary śmierci – rozważania na gruncie historycznym i kulturowym	57
Aleksander Horyń, Piotr Paweł Śliwiński	
Pozytywizm aksjologiczny. Formuła Radbrucha a odpowiedzialność za wykonanie rozkazu przed międzynarodowymi trybunałami karnymi	79

PRAWO CYWILNE

Antoni Borowski	
Kilka słów na temat wpływu sztucznej inteligencji na branżę gier wideo	103

VARIA

Karol Siemaszko	
Ogólnopolska Konferencja Naukowa „W poszukiwaniu nowych rozwiązań ustrojowych. Konstytucja kwietniowa z 1935 roku, jej obowiązywanie i dziedzictwo” Bydgoszcz 8 kwietnia 2025 roku	125

Milena Powirska-Bała

**X Ogólnopolski Zjazd Kół Naukowych Kryminalistyki: „Kryminalistyka
w dobie współczesnych wyzwań i zagrożeń” na Uniwersytecie Kazimierza
Wielkiego w Bydgoszczy, 28–29 kwietnia 2025 roku 127**

Słowo wstępne

Z przyjemnością oddajemy w ręce Czytelników drugi numer półrocznika *Dogmatyka Prawa*, wydawanego w ramach Wydziału Prawa i Ekonomii przez Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Czasopismo konsekwentnie rozwija się zarówno pod względem merytorycznym, jak i organizacyjnym, umacniając swoją pozycję w środowisku naukowym.

Miło nam poinformować, że *Dogmatyka Prawa* została już ujęta w kilku ważnych bazach i indeksach, co zwiększa dostępność publikowanych w niej treści. Czasopismo zostało włączone do: CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities); Biblioteki Nauki (projekt realizowany przez ICM UW i OPI PIB), Polskiej Bibliografii Naukowej – PBN oraz systemu POL-on, a także jest widoczne w bazie Google Scholar, co znacząco poprawia rozpoznawalność dorobku autorów w skali międzynarodowej. Czasopismo *Dogmatyka Prawa* zostało zarejestrowane w indeksie CEEOL (Central and Eastern European Online Library).

Niniejszy numer zawiera sześć artykułów naukowych oraz dwa sprawozdania z wydarzeń akademickich. Numer otwiera tekst Aleksandry Norkowskiej, przybliżający w ujęciu historycznym sylwetkę Józefa Wybickiego jako adwokata miast i rzecznika interesów mieszczaństwa.

W dziale prawa finansowego opublikowane zostały dwa artykuły. Tomasz Kneпка analizuje pozycję Komisji Nadzoru Finansowego w strukturze nadzoru finansowego Unii Europejskiej, natomiast Maciej Lipka omawia propozycję globalnego opodatkowania miliarderów, przedstawioną w raporcie Gabriela Zucmana na forum grupy G20. Dział dotyczący prawa karnego zawiera dwa opracowania: Martyna Ratajczak przedstawia kulturowe i historyczne aspekty debaty wokół kary śmierci, zaś zespół autorów z udziałem Wojciecha Horynia analizuje inkorporację formuły Radbrucha do orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych w kontekście tzw. pozytywizmu aksjologicznego. W dziale

prawa cywilnego Adam Borowski podejmuje temat wpływu sztucznej inteligencji na branżę gier wideo, zwracając uwagę na wyzwania dla współczesnego prawa. W części Varia zamieszczono dwa sprawozdania: Karol Siemaszko relacjonuje Ogólnopolską Konferencję Naukową poświęconą Konstytucji kwietniowej z 1935 roku, zorganizowaną w Bydgoszczy, natomiast Milena Powirska-Bała przedstawia przebieg X Ogólnopolskiego Zjazdu Kół Naukowych Kryminalistyki, który odbył się w naszym Uniwersytecie.

Dziękujemy Autorom za zaufanie i wkład merytoryczny, Recenzentom za rzetelną współpracę, a wszystkim Czytelnikom życzymy inspirującej lektury. Mamy nadzieję, że publikowane materiały będą cennym wkładem w rozwój nauki prawa.

Z wyrazami szacunku,
Redakcja „Dogmatyki Prawa”

Foreword

We are pleased to present to our Readers the second issue of *Legal Dogmatics*, a biannual legal journal published by the Kazimierz Wielki University Press in Bydgoszcz, under the auspices of the Faculty of Law and Economics. The journal continues to develop consistently, both in terms of substantive content and organizational structure, thereby strengthening its position within the academic legal community.

We are delighted to report that *Legal Dogmatics* has already been indexed in several important databases and registers, which significantly increases the visibility and accessibility of the research it publishes. The journal has been included in: CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), Biblioteka Nauki (a project coordinated by the Interdisciplinary Centre for Mathematical and Computational Modelling at the University of Warsaw and the National Information Processing Institute), Polska Bibliografia Naukowa (PBN) and the POL-on system. In addition, the journal's content is now visible via Google Scholar, substantially enhancing the international visibility of authors' scholarly output. The process of registration in CEEOL (Central and Eastern European Online Library) has been recently completed.

This issue comprises six scholarly articles and two academic reports. The issue opens with an article by Aleksandra Norkowska, offering a historical portrait of Józef Wybicki as a legal advocate of urban communities and a representative of the bourgeoisie's interests. In the financial law section, two articles have been published: Tomasz Knepek examines the role of the Polish Financial Supervision Authority within the broader framework of the European Union's financial oversight architecture, while Maciej Lipka discusses the proposal for a global tax on billionaires, as outlined in Gabriel Zucman's report for the G20. The criminal law section features two contributions: Martyna Ratajczak presents the cultural and historical dimensions of the debate surrounding capital punishment, and

a group of authors led by Wojciech Horyń analyzes the incorporation of Radbruch's formula into the jurisprudence of international criminal tribunals, within the context of so-called axiological positivism. In the civil law section, Antoni Borowski addresses the impact of Artificial Intelligence on the video game industry, highlighting contemporary legal challenges arising from this evolving field. The Varia section includes two reports: Karol Siemaszko recounts the National Academic Conference dedicated to the April Constitution of 1935, held in Bydgoszcz, while Milena Powirska-Bała presents a report from the 10th National Congress of Student Forensic Science Associations, hosted at our University.

We extend our sincere thanks to the Authors for their trust and valuable contributions, to the Reviewers for their diligent cooperation, and to all our Readers—we wish you an inspiring and thought-provoking read. We hope the materials published herein will represent a meaningful contribution to the advancement of legal scholarship.

Respectfully,
Editorial Board of "Dogmatyka Prawa"

HISTORIA

Aleksandra Norkowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0000-0002-8072-3975

Józef Wybicki – adwokat miast i mieszczaństwa¹

Idze i Maciejowi

STRESZCZENIE W artykule omówiono teksty publicystyczne i utwory dramatyczne Józefa Wybickiego, które świadczą o zaangażowaniu pisarza-prawnika w działania zmierzające do kodyfikacji prawa w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Autorka zwróciła uwagę na obecne w analizowanych wypowiedziach powiązanie kwestii ekonomiczno-gospodarczych z walką o przywrócenie praw mieszczanom. Przedmiotem szczególnego zainteresowania była rola, jaką odegrał Wybicki w dyskusji na temat konieczności przeprowadzenia reform. Omówione w artykule wypowiedzi zostały osadzone na tle historii społeczno-politycznej końca Rzeczypospolitej szlacheckiej.

SŁOWA KLUCZOWE Józef Wybicki, Andrzej Zamoyski, miasto, XVIII wiek, reforma prawa, literatura

Józef Rufin Wybicki – advocate of the cities and the burgher community

SUMMARY The article discusses the journalistic texts and dramatic works of Jozef Wybicki, which testify to the involvement of the writer-lawyer in efforts to codify the law during the reign of Stanisław August Poniatowski. The author drew attention to the connection, present in the analyzed statements, between economic issues and the struggle for the restoration of the rights of the bourgeoisie. Of particular interest was the role played by Wybicki in the discussion of the need for reform. The statements discussed in the article were set against the background of the socio-political history of the end of the Noble Republic.

¹ Tekst stanowi poszerzoną wersję referatu, który przedstawiony został podczas sympozjum Prawnicy literaci. Nieoczywiste ścieżki kariery absolwentów [zorganizowanego przez Wydział Prawa i Ekonomii oraz Wydział Literaturoznawstwa Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, 9.04.2024].

KEYWORDS Józef Wybicki, Andrzej Zamoyski, city, 18th century, law reform, literature

Rezultatem wdrażanych za panowania Stanisława Augusta (1764–1795) mechanizmów naprawy kraju w obszarze życia społeczno-politycznego było m.in. przywrócenie mieszczańskim praw obywatelskich, a ośrodkom miejskim należnego im znaczenia w Rzeczypospolitej. Józef Wybicki uczestniczył w procesie formowania się nowoczesnego narodu nie tylko jako aktywny członek palestry. Jego twórczość pisarska stanowiła ważny instrument kształtowania świadomości stanowej mieszczaństwa. Przedmiotem mojej analizy są mechanizmy perswazji oraz sposoby i techniki odzwierciedlenia stosunku Wybickiego do kwestii miejskiej, która była nieodłącznym elementem modernizacji państwa. Materiał źródłowy stanowią dzieła publicystyczne (*Myśli polityczne* i *Listy patriotyczne*) oraz utwory dramatyczne (*Jarmark*, *Szlachcic mieszczański*), które wskazują na ścisłe powiązanie różnych form aktywności tego wybitnego pisarza, prawnika i polityka czasów oświecenia.

Józef Rufin Wybicki (1747–1822) otoczony był za życia, jak zauważył Krzysztof M. Dmitruk, „szczególnego rodzaju legendą”². Jego czynny udział w obradach sejmików, wolnej elekcji 1764 roku, praca nad kodyfikacją prawa, zaangażowanie w walkę w obronie ojczyzny podczas konfederacji barskiej, insurekcji kościuszkowskiej, powstania wielkopolskiego (1806–1807), wojny Księstwa Warszawskiego z Austrią (1809 r.) czy współtworzenie Legionów Polskich we Włoszech – to różne formy aktywności politycznej i prawniczej, dzięki którym wizerunek Wybickiego zyskał rys bohaterski, wręcz „heroiczny”. Właściwości ducha, takie jak dzielność i bezinteresowność, czy towarzysząca im myśl wolnościowa, to stałe cechy przyświecające działaniom pisarza – człowieka „moralnego” i oświeconego, który mimo iż urodził się – jak wspominał – „w czasie okropnych wrogów dla Polski”³, czuł się obywatelem świata. Po pierwszym rozbiore Wybicki zaczął działać u boku ekskanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Zamoyskiego i jako szlachecki legalista włączył się już wówczas w reformę sądownictwa. Pozostawał stały w swej tęsknocie za ładem, występował przeciwko brakowi wytrwałości i doraźności działań w czasach, gdy państwo dążyło do stabilności, która przyszła

² K.M. Dmitruk, *Józef Wybicki (1747–1822)*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 2, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1994, s. 5. Zob. też A. Skalkowski, *Józef Wybicki. 1747–1799. Życiorysy zasłużonych Polaków i Polek XVIII i XIX wieku*, Poznań 1928; W. Zajewski, *Wybicki Józef*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1999, s. 493–496.

³ J. Wybicki, *Życie moje oraz wspomnienie o Andrzeju i Konstancji Zamoyskich*, z rękopisów wyd. i objaśnił A.M. Skalkowski, Wrocław 1927, s. 3. „Wrogów” – w znaczn. „nieszczęść, losów przeciwnych” (zob. tamże, przyp. 1, s. 3).

za późno. Intensywną działalność polityczną prowadził również w okresie porobiorowym. Niektóre z decyzji podejmowanych wówczas przez autora *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*, która podtrzymała wiarę Polaków w odzyskanie niepodległości, stały u podstaw negatywnej oceny działań Wybickiego. Nadzieje, jakie wiązał z carem Aleksandrem I czy jego bliski kontakt z generałem Józefem Zajączkiem, napoleońskim bohaterem, stanowiące wyraz politycznego kompromisu, jakim kierowało się wielu przedstawicieli narodu szlacheckiego po roku 1806, ocenione zostały jako porzucenie dawnych ideałów. Zmiana rzeczywistości politycznej doprowadziła również i Wybickiego do poszukiwania innej drogi aktywności, której rezultatem byłoby dobro narodu polskiego⁴. W czasach Księstwa Warszawskiego i Kongresówki wykorzystywał swoje doświadczenie prawnicze, umiejętności koncyliacyjne i organizacyjne na polu dyplomacji i służby publicznej. Na polecenia Napoleona w odzyskanej Wielkopolsce i na Mazowszu organizował polską administrację terytorialną i sądownictwo⁵. W ostatnich latach życia pełnił obowiązki prezesa Sądu Najwyższego Królestwa Polskiego (1817–1821). Kilka miesięcy przed śmiercią Wybicki uzyskał zgodę cara Aleksandra I na zwolnienie go z pełnienia tej funkcji.

Józef Rufin pochodził z rodziny o tradycjach prawniczych – krewni, należący do średniozamożnej szlachty, zajmowali wysokie stanowiska w sądownictwie. Jego ojciec, Piotr Ernest, był ławnikiem ziemskim mirachowskim. Jeden z wujów, Antoni Lniski, pełnił urząd sędziego mirachowskiego, drugi zaś, Michał Władysław Lniski, m.in. ławnika tczewskiego. Ksiądz Franciszek Jan Józef, stryj Józefa, był sędzią zastępczym gdańskiego konsystorza⁶. Pisarz wspominał po latach, że po śmierci ojca, opiekujący się nim duchowny, brat Piotra, „przeznaczył [go] do kancelarii grodzkiej, a potem trybunalskiej, postrzegając [w nim] dowcip i do prawnictwa skłonność”⁷. Nie może umknąć uwadze wyjątkowy akt odwagi,

⁴ Wnikliwa analiza postawy polskiego społeczeństwa wobec zaborcy, zob. J. Czuby, *Zasada dwóch sumień. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa 2005.

⁵ Podczas powstania kościuszkowskiego po zdobyciu Bydgoszczy przez wojska gen. Jana Henryka Dąbrowskiego (2.X.1794) Wybicki, jako pełnomocnik Rady Najwyższej Narodowej, powoływał polskie władze w mieście przejętym, wówczas jedynie na dwa tygodnie, od pruskiego zaborcy. Należy wspomnieć, że powrócił on wówczas do grodu nad Brdą po kilkudziesięciu latach. Jako młody palestrant odbywał tam praktykę sądowniczą w siedzibie nieistniejącego już dzisiaj ratusza, w którym zbierali się członkowie Trybunału Poznańsko-Bydgoskiego.

⁶ J. Kowalkowski, *Wybicy herbu Rogala od XVI–XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*, Warszawa 2015, s. 89–218.

⁷ Karierę prawniczą Wybickiego opisują m.in.: W. Olszewicz, *Józef Wybicki jako kodyfikator prawa*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1935, z. 3; R. Łyczywek, *Gdański adwokat, konfederat i wojewoda*. (W 150. rocznicę śmierci), „Palestra” 1972, nr 11, s. 12–15.

którym Wybicki wykazał się już u progu swojej kariery prawniczej. Powszechny szacunek zyskał wówczas jako dwudziestoletni palestrant, który kierowany miłością ojczyzny wystąpił samotnie przeciw polityce Katarzyny II. W 1768 r. wybrany posłem na sejm z okręgu kościerskiego, zaprotestował w obecności Stanisława Augusta Poniatowskiego w obronie polskich senatorów porwanych przez Nikołaja Repnina, ambasadora Rosji. Zmuszony do ucieczki z Warszawy, przyłączył się do niedawno zawiązanej konfederacji barskiej. Kompetencje przyszłego autora *Pieśni Legionów we Włoszech*, najwybitniejszego przedstawiciela rodu Wybickich herbu Rogala, jego cechy charakteru (rzeczowość, wytrwałość, dzielność i sprawność w działaniu) oraz kariera na dworach magnackich⁸ to czynniki, dzięki którym Józef Rufin aktywnie uczestniczył w publicznej dyskusji na temat wolności osobistej. Dostrzegł w tej wartości niezbędny warunek dobrostanu Rzeczypospolitej. Wybicki jako czołowy przedstawiciel środowiska patriotyczno-reformatorskiego przez długie lata angażował się w życie narodu. Patriotyzm uważał za cnotę, która jednoczy obywateli, a miarą funkcjonowania praworządności było dla niego szczęśliwe społeczeństwo. Jego orężem było pióro. Wykształcenie, które zdobył i sprawowane funkcje publiczne przyczyniły się do tego, że, tak istotną kwestią, jaką była w XVIII wieku idea obywatelstwa, definiował przez całe swoje życie w kontekście prawa. W dorobku tego szlacheckiego legalisty – aktywnego zarówno w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, jak i w okresie porozbiorowym – mieszczą się dramaty, utwory epickie i liryczne. W wielu swoich wypowiedziach (nie tylko publicystycznych) z właściwą sobie wrażliwością pisarz odnosił się do sytuacji politycznej i odzwierciedlał ówczesne realia. Fundamentalne znaczenie miała dla niego kwestia powszechnego ładu. Prawo zaś uważał za element gwarantujący społeczny porządek⁹. Poruszał więc w swej twórczości m.in. temat sprawiedliwego państwa i nawoływał do narodowej zgody.

Prozatorski debiut Wybickiego to *Myśli polityczne o wolności cywilnej* (wydany w latach 1775–1776), w których znawcy przedmiotu dostrzegają jeden

⁸ Profesor Jarosław Czubyński omówił przyczyny intensywnych działań politycznych Wybickiego w referacie: *Józef Wybicki (1747–1822). Żywot człowieka przyzwoitego*, który wygłosił podczas konferencji *Józef Wybicki: literat – obywatel – polityk. W dwusetną rocznicę śmierci pisarza (1822–2022)* [Szymbark, 22–25.05.2023].

⁹ Zob. szerzej A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018, s. 91.

z dowodów „kryzysu staropolskiego republikanizmu”¹⁰, jakiego głęboko doświadczyło pokolenie oświeconej szlachty biorącej aktywny udział w życiu publicznym po I rozbiorze. Pisarz przekonywał w nich, iż „żadne towarzystwo na takich być nie poczęło prawach, aby w przyszłości odmiany nie potrzebowały”¹¹. Ten polityczny traktat stanowił zapowiedź reformatorskiego głosu pisarza, który już rok później wybrzmiał ze szczególną siłą w *Listach patriotycznych do Jaśnie Wielmożnego ekskanclerza Zamoyskiego prawa układającego pisańnych* (t. 1–2, 1777–1778). Czternaście epistolarnych wypowiedzi reprezentujących rodzaj doradczy, które zamieszczono w zbiorze, poddanych zostało przez Wybickiego wcześniejszej dyskusji podczas słynnych obiadów czwartkowych u Stanisława Augusta Poniatowskiego. Pomimo że ich autor uczestniczył w tym czasie w pracach nad projektem kodyfikacji prawa jako członek komisji, której przewodniczyli byli kanclerz koronny, to narrator zaprezentowany został jako osoba niezaangażowana bezpośrednio w realizację inicjatyw prawodawczych polskiego króla. Ich rezultatem był *Zbiór praw sądowych na mocy konstytucji roku 1776 [...] ułożony* (1778), który został odrzucony przez sejm dwa lata później (1780). Wybicki podszedł do zadania powierzonego mu przez Andrzeja Zamoyskiego z wielkim entuzjazmem. Torował drogę tej nowoczesnej kodyfikacji prawa i tłumaczył intencje jej autorów. *Listy patriotyczne*, które cechuje „uporządkowany tok rozumowania”¹² uaktywniły publiczną debatę dotyczącą m.in. konieczności wprowadzenia zmian w zakresie wolności cywilnej. Propozycje te nie miały w tym czasie radykalnego charakteru, ale opór przeważającej części szlachty, ujawniający się już w listach nadsyłanych do kodyfikatorów podczas prowadzonych przez nich prac, był jeszcze zbyt silny. Bezpośrednie uczestnictwo w wydarzeniach, uważna obserwacja współobywateli, wreszcie wiedza i aktywność prawnicza skłoniły go do zabrania głosu na temat panującej w Polsce niesprawiedliwości społecznej. Już *Myśli polityczne* dowodzą, typowego dla epoki oświecenia, sposobu rozumienia przez Wybickiego prawniczej roli zawodowych zadań – służby prawnej i przyjęcia na siebie odpowiedzialności za sprawy publiczne, polityczne i społeczne. W kolejnym zaś traktacie politycznym rozwinął koncepcję wolności naturalnej, do której – jak przekonywał – mają

¹⁰ E. Rostworowski, *Myśli polityczne Józefa Wybickiego*, [w:] J. Wybicki, *Myśli polityczne o wolności cywilnej*, [edycję oprac. Z. Nowak, przekł. i komentarz do tekstów łacińskich Z.L. Pszczółkowska], Wrocław 1984, s. 36.

¹¹ J. Wybicki, *Myśl druga: Jak się kraj raz wolny przy wolności utrzymuje*, [w:] *Myśli polityczne...*, dz. cyt. s. 137.

¹² T. Kostkiewiczowa, *Z zagadnień perswazji w prozie publicystycznej polskiego Oświecenia*, „Pamiętnik Literacki” 1987, z. 3, s. 200.

prawo nie tylko szlacheccy obywatele. Z troską o dobro wspólne powiązał troskę o Rzeczpospolitą z kwestią wolności cywilnej. Ucisk najbardziej potrzebnych warstw społeczeństwa rozważał w kategoriach polityczno-prawnych, a nie tylko etycznych. Takie spojrzenie – jak zauważyła Grześkowiak-Krwawicz – dało pisarzom politycznym (m.in. także Hieronimowi Strojnowskiemu, Antoniemu Popławskiemu czy Wincentemu Skrzetuskiemu) „narzędzie opisu rzeczywistości uwzględniające wolność tych, którzy owej wspólnoty nie tworzyli”¹³. Wybicki przekonywał w *Listach patriotycznych*, że rezultatem zmiany regulacji prawnych będzie nie tylko ogólna poprawa położenia najuboższych, ale również wzmocnienie ekonomiczne i gospodarcze kraju.

Ten jeden z czołowych reformatorów czasów stanisławowskich dostrzegał w odrodzeniu ośrodków miejskich istotny warunek dobrostanu wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej. Wybicki – autor pozostaje w zauważalnym związku z podmiotem epistolarnym. Lektura poszczególnych części zbioru pozwala wyodrębnić strategie komunikacyjnej skuteczności zastosowane przez pisarza wobec szlacheckiego odbiorcy¹⁴. Aby przekonać rzeczywistego adresata wypowiedzi o konieczności zmiany prawa, nadawca już w pierwszym liście przyjmuje rolę rzecznika uciskanych. Wykorzystuje w tym celu wrodzone kompetencje oraz umiejętności nabyte podczas praktyki adwokackiej. Znajomość *ars bene dicendi*, bogaty warsztat argumentacyjny, odpowiednia kompozycja i styl wypowiedzi, po które sięgał Wybicki podczas swej aktywności prawniczej, pomagają mu konstruować ważne wypowiedzi w dyskursie publicznym, wypowiadać się na temat aktualnych kwestii społeczno-politycznych. O umiejętnym wykorzystaniu narzędzi retoryki świadczy już ujawnienie przez pisarza, w liście rozpoczynającym ten pozorowany dialog z Andrzejem Zamoyskim, rzeczywistego adresata i celu wypowiedzi:

Myśl moję całą do narodu obróć. Dowiodę mu, że człek do społeczności stworzony, że prawa utrzymują i szczęśliwymi wszystkie towarzystwa czynią. Przekonać go zechcę, że te ustawy, które mu JWWMc Pan przepiszesz, jego trwałość,

¹³ A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny...*, dz. cyt. s. 169.

¹⁴ Kwestię użytych przez Wybickiego w *Listach patriotycznych* zabiegów perswazyjnych omawiają m.in.: T. Kostkiewiczowa, *Z zagadnień perswazji...*; R. Przybylska, *Miedzy wykładem a mową polityczną. O niektórych cechach językowo-stylistycznych „Listów patriotycznych” Józefa Wybickiego*, [w:] *„Byłe w ludziach światło było”... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wacława Woźnowskiego w dziesiątą rocznicę Jego śmierci*, red. G. Zajac, Kraków 2012.

jego uszczęśliwienie mają w zamierzeniu; te przyjąć, te w świątyni wolności swojej złożyć, miłość własnego dobra radzić mu – że powinna – dowiodę¹⁵.

Należy zauważyć, że pierwsze z wielu wykrzyknień zawartych w zbiorze, a stanowiących wyraz siły emocjonalnego zaangażowania pisarza, posłużyło mu do opowiedzenia się po stronie tych poddanych Poniatowskiego, którzy nie mają prawa głosu: „Nie masz w kraju sprawiedliwości, jęczy słabszy pod uciskiem mocniejszego!” (I, s. 6). Temat nierówności wobec prawa powiązał też autor z kwestią miejską. To powolne odzyskiwanie społecznej i politycznej tożsamości mieszczan było szeroko dyskutowane w piśmiennictwie czasów stanisławowskich i prowadziło ku koncepcji utworzenia narodu szlachecko-mieszczańskiego. Dowodem na to, że w okresie poprzedzającym Sejm Wielki i ustawę „Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej” (18 kwietnia 1791) również dla Wybickiego pióro było istotnym narzędziem walki o poprawę pozycji członków stanu miejskiego¹⁶ są dalsze fragmenty *Listów patriotycznych*:

Czemuż jednego miasta zupełnie budowanego i kwitnącego nie mamy? Być nie może inaczej, tylko iż w rządzie naszym, kto myśli, nikt ufności nie ma. Kto kocha swą własność, nie dość pod prawem naszym ubezpieczoną być mniema. Być musi, że wolność nasza imaginowana każdą czułą duszę okropną przeraża niewolą. Być musi, że możniejszy wyższym nad prawa się głosi i mniejszy człek stanu pod jego ginie gwałtem. Być musi, że najświętsze ustawy, zdeptane, bez egzekucji zostają. Szydzą z nich mocny, płacze na nie słaby. (V, s. 84–85)

Pisarz zdawał sobie sprawę, że animowana debata nad naprawą sądownictwa, jaką zainicjował Stanisław August, powołując zespół do kodyfikacji praw, napotyka na silny opór tej części narodu szlacheckiego, która w imię zachowania własnych przywilejów, będzie przeciwna nawet tak powolnemu usprawnianiu państwa. Przekonany o konieczności „oddolnej” jego naprawy, świadomy był jednocześnie nieprzygotowania szlachty, szczególnie magnaterii, do zaakceptowania proponowanych zmian. Podejmując temat uciążliwej egzystencji członków stanu miejskiego, ukazał więc ekonomiczno-gospodarcze skutki modernizacji

¹⁵ J. Wybicki, *List pierwszy*, [w:] *Listy patriotyczne*, oprac. K. Opalek, Wrocław 1955, s. 11. Lokalizacja cytatów pochodzących z konkretnych listów zawartych w tym wydaniu oznaczona jest w dalszej części tekstu głównego cyfrą rzymską wraz ze wskazaniem strony.

¹⁶ Zob. m.in. T. Kostkiewiczowa, *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Warszawa 1994; A. Norkowska, *Miasto w piśmiennictwie polskiego oświecenia*, Bydgoszcz 2019.

systemu prawnego, które doprowadzą do wzrostu dobrostanu całego społeczeństwa. Poruszył w związku z tym temat zniewolenia miejskiego pospólstwa przez przedstawicieli organów władzy państwowej w miastach królewskich. Zwracając się do pretekstowego adresata (ekskanclerza Andrzeja Zamoyskiego) w obronie pokrzywdzonych, starał się przekonać szlacheckich odbiorców słowami:

Przywróć im swobodę, która by mieszczan los poprawiwszy, poprawiła i sposób ich myślenia, a z tej wyszli zdrętwałości i zdziczenia, w którym dla ucisku starostów i różnych urzędów zostają. (XI, s. 252)

Prawo chełmińskie gwarantowało nietykalność członkom rady miejskiej, którzy często nadużywali swych uprawnień. Rezultatem zniewolenia przez nich nieposesjonatów było, zdaniem Wybickiego, zubożenie na losy państwa i utrata poczucia własnej wartości przez poddanych Stanisława Augusta wykluczonych z życia obywatelskiego („Wyrwij przez miłość ludzkości i przez miłość kraju spod uciążliwej wielu tyranii miasta!”; XI, s. 252–253). Autor mistyfikowanego listu, aby nie zrazić do idei, jakie chciał przekazać, wskazywał więc wpisanemu w tekst odbiorcy zależność stopnia rozwoju kraju od rozkwitu ośrodków miejskich, które stanowią centra rzemiosła i handlu. Dowodził, iż:

Doskonały prawodawca zna to jeszcze dobrze, że kupiectwo i manufaktury są prawdziwym żywiołem ludności. [...] Niechże rękodzieł i handlu nie zna naród, wszystko przeciwne się dzieje i dzień mu każdy wszelkiej kondycji odbiera i zmniejsza ludzi. Ucieka z niego ubogi, ostatnim przełknięty głodem, ucieka pomiernego majątku – z bojaźni ubóstwa, chroni się bogacz nie znajdując miłego i wygodnego dla siebie pożytku. (XI, s. 249–250)

Wybicki przekonywał w *Listach patriotycznych*, że ożywienie gospodarki przyczyni się do odbudowania miast (zniszczonych głównie po najeździe Szwedów na Polskę), co, przy zniesieniu poddaństwa mieszczan i uwolnieniu ich od władzy szlachty, przyspieszy proces, który doprowadzi do gospodarczej stabilizacji Rzeczypospolitej. Łukasz Kurdybacha zauważył, że pisarz występował w tej kwestii przeciw stanowi, z którego się wywodził. Świadomy braku gotowości szlacheckich „współbraci” (XI, s. 251) na zmiany, „ze względu na [ich] drażliwość [...] na punkcie [...] swobód politycznych”¹⁷, nie poruszał wprost

¹⁷ Ł. Kurdybacha, „Listy patriotyczne” Józefa Wybickiego, „Pamiętnik Literacki” 1950, z. 3–4, s. 748.

kwestii nobilitacji mieszczan. W prowadzonej przez siebie publicznej debacie domagał się jednak, w imieniu komisji kodyfikacyjnej, zniesienia poddaństwa, otoczenia stanu trzeciego (podobnie jak chłopów) opieką prawną i nadania miastom prawa własności.

Józef Wybicki po odrzuceniu przez sejm w 1780 r. propozycji uporządkowania prawa, o przyjęcie której zabiegał, nie tylko referując poszczególne części zbioru podczas spotkań u króla, ale i wysyłając każdemu z delegatów drukowany już egzemplarz tzw. Kodeksu Andrzeja Zamoyskiego, usunął się na pewien czas z życia publicznego. Poświęcając się rodzinie i pracy gospodarskiej w Manieczkach, nie porzucił pióra, ale wybrał inną formę piśmiennictwa. W czasach przedrozbiorowych najczęściej właśnie za jej pośrednictwem wypowiadał się na aktualne tematy. Swojej patriotycznej postawie¹⁸, zaangażowaniu w doprowadzenie do zgody narodowej i w propagowanie haseł wolności osobistej dawał wyraz nie tylko jako publicysta. Temat miejski poruszył głównie w twórczość dramatycznej.

Powstanie w 1791 roku komedii *Jarmark*, a nieco później jej poszerzonej wersji *Szlachcic mieszczanin*, zbiegło się z wydarzeniami, które były początkiem odmiany losu mieszczan i przywracania praw należnych temu stanowi. 18 kwietnia tego roku przyjęta została ustawa „Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej”, którą włączono później do Ustawy Rządowej. *Prawo o miastach* nie mogło być uchwalone bez zaangażowania miast królewskich. Delegaci reprezentujący te ośrodki, dzięki inicjatywie Jana Dekerta (1738–1790), prezydenta Starej Warszawy, podpisali dwa lata wcześniej „Akt zjednoczenia miast” (1789). Podczas Sejmu Wielkiego Wybicki został wybrany, obok m.in. Juliana Ursyna Niemcewicz i Adama Kazimierza Czartoryskiego, jednym z 24 plenipotentów stanu trzeciego. Mógł więc już wówczas przemawiać silnym głosem tych, dla których prawa do godnego życia domagał się od wielu lat. W wystąpieniu wygłoszonym 15 września 1791 roku zachęcał szlachtę do podjęcia wysiłku w celu wspólnego działania z mieszczanami dla ratowania Rzeczypospolitej. Myśl tę pisarz wyartykułował szczególnie wyraźnie w drugiej ze wspomnianych komedii, która została zaprezentowana na scenie. W jej tytuł bowiem wpisana została nadrzędna formuła o równości stanów¹⁹. Ten kierunek interpretacji utworu wskazany przez pisarza odsyłał do rzeczywistości pozaliterackiej.

¹⁸ Zob. T. Kostkiewiczowa, *Z oddali i z bliska. Studia o wieku oświecenia*, Warszawa 2010.

¹⁹ Okoliczności powstania obu dramatów Wybickiego omawia Irena Kadulka, *Wprowadzenie do lektury*, [w:] *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, oprac. zespół P. Chmielewski [i in.], pod kierunkiem I. Kadulskiej, Gdańsk 2013, s. 63–75.

Odzwierciedlał żywe zaangażowanie autora *Szlachcica mieszczanina* w aktualne sprawy i jego wrażliwość społeczną. Wybicki bowiem był jednym z tych przedstawicieli szlachty, których nazwiska zostały wpisane do ksiąg miejskich w roku uchwalenia Konstytucji 3 Maja.

Przywołane komedie należą do tej grupy utworów literackich pisarza, które Krzysztof M. Dmitruk scharakteryzował jako elementy „jakiejs gry politycznej, dostosowane do potrzeb stale zmieniających się sytuacji, [które] były w gruncie rzeczy tekstami do jednorazowego użytku”²⁰. Utworem noszącym „tytuł sytuacyjny”, na co zwróciła uwagę Irena Kadulska, jest *Jarmark*. Komediala stanowi jednocześnie dowód na umiejętność obserwacji i odzwierciedlenia realiów życia przez jego twórcę. O determinacji Wybickiego w dyskusji na temat kodyfikacji sądownictwa świadczą powtarzające się w jego wypowiedziach (wygłaszanych mowach, publicystyce czy utworach literackich) argumenty, którymi czuł się w obowiązku przekonać szlachtę. Temat powiązania kwestii ekonomiczno-gospodarczych z przywróceniem wolności członkom stanu miejskiego, o którym wspominał pisarz w *Listach patriotycznych*, powraca m.in. w rozmowie księgarza z dwoma szlachcicami, w scenie gdy Kolporterski doradza Burdzille i Bandurze zakup zbioru

[...] rzeczy politycznych

Jako z ludności, handlu i rękodzieł licznych poradnika,

Płyną bogactwa... [...] ²¹

(*Szlachcic mieszczanin*, I, sc. 5, w. 104–106)

Nawet jeśli nazwać utwory Wybickiego, w których poruszał on temat miast, „jednorazowymi” tekstami, to przyznać trzeba, że stanowią one nie tylko reakcję na konkretne wydarzenia. Rodzą się, o czym świadczy życie, z przekonania o konieczności zmiany losu najuboższych. Wybicki tworzył w poczuciu odpowiedzialności, wstawiał się za mieszczanami pozbawionymi publicznego głosu. Wypełniał, jak się zdaje, nie tylko podstawową funkcję zawodu adwokata (i oddanego plenipotentą) – wspierał mieszczań i udzielał im pomocy, przekonując szlachtę do konieczności zmiany prawa. Świadomy, iż kodyfikacja sądownictwa jest procesem długotrwałym, w jednym ze swoich dramatów zapewniał:

²⁰ K. M. Dmitruk, *Józef Wybicki...*, dz. cyt. s. 18.

²¹ J. Wybicki, *Szlachcic mieszczanin*, do druku przygotował i przypisami opatrzył P. Chmielewski, [w:] *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 2, s. 681.

Będzie lepiej i miasta w innym ujrzeniem stanie
Jak jeszcze jego sędzic mieszczaństwem zostanie.²²
(*Jarmark*, II, sc. 5, w. 363–364)

Podobnie jak w *Listach patriotycznych* i tu zachęcał do działania, które powinno jednoczyć obywateli w imię osobistego szczęścia i wspólnego dobra – Rzeczypospolitej. Józef Rufin Wybicki, znany powszechnie jedynie jako autor *Mazurka Dąbrowskiego*, był w czasach oświecenia jednym z niewielu przedstawicieli uprzywilejowanego stanu, któremu los mieszczaństwa i chłopów nie pozostał obojętny. Głosem „wytrawnego retora”²³ wpajał im poczucie własnej wartości, a innych przekonywał, że są nie tylko ludźmi, ale i obywatelami Rzeczypospolitej.

Wnioski

W dobie przedrozbiorowej przyszedł autor *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* swoją aktywność polityczną i prawniczą łączyć z walką o poprawę losu stanu trzeciego. Dostrzegając potrzebę reform, zaangażował się w działania zmierzające do całościowej kodyfikacji polskiego prawa (tzw. Kodeks Andrzeja Zamoyskiego, tzw. Kodeks Stanisława Augusta). Wstawiał się za mieszczaństwem nie tylko w swej działalności publicznej m.in. jako reprezentant miasta Poznania na Sejmie Wielkim. Wybicki, świadomy znaczenia społecznej funkcji literatury, daleko wcześniej przekonywał naród szlachecki do wprowadzenia zmian w prawie, kształtując myśl kodyfikacyjną czasów polskiego oświecenia. Dowodzą tego głównie przywołane w artykule traktaty publicystyczne i utwory dramatyczne, które powstały w drugiej połowie XVIII wieku, na krótko przed utratą przez Polskę niepodległości. Po trzecim rozbiórce pracował nadal dla dobra kraju, m.in. u boku generała Jana Henryka Dąbrowskiego, gdzie piórem zagrzewał rodaków do walki o ojczyznę.

Bibliografia

Czubaty J., *Zasada dwóch sumień. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa 2005.

²² J. Wybicki, *Jarmark*, do druku przygotował i przypisami opatrzył T. Krzemiński, [w:] *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 2, s. 643.

²³ I. Kadulska, *Wprowadzenie do lektury...*, dz. cyt. s. 65.

- Dmitruk K.M., *Józef Wybicki (1747–1822)*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 2, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1994.
- Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1–2, oprac. zespół P. Chmielewski [i in.], pod kierunkiem I. Kadulskiej, Gdańsk 2013.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018.
- Kostkiewiczowa T., *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Warszawa 1994.
- Kostkiewiczowa T., *Z oddali i z bliska. Studia o wieku oświecenia*, Warszawa 2010.
- Kostkiewiczowa T., *Z zagadnień perswazji w prozie publicystycznej polskiego Oświecenia*, „Pamiętnik Literacki” 1987, z. 3.
- Kowalkowski J., *Wybicy herbu Rogala od XVI–XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*, Warszawa 2015.
- Kurdybacha Ł., „Listy patriotyczne” Józefa Wybickiego „Listy patriotyczne” Józefa Wybickiego, „Pamiętnik Literacki” 1950, z. 3–4.
- Łyczewek R., *Gdański adwokat, konfederat i wojewoda. (W 150 rocznicę śmierci)*, „Palestra” 1972, nr 11.
- Norkowska A., *Miasto w piśmiennictwie polskiego oświecenia*, Bydgoszcz 2019.
- Olszewicz W., *Józef Wybicki jako kodyfikator prawa*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1935, z. 3.
- Przybylska R., *Między wykładem a mową polityczną. O niektórych cechach językowo-stylistycznych „Listów patriotycznych” Józefa Wybickiego*, [w:] „Byłe w ludziach światło było”... *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wacława Woźnowskiego w dziesiątą rocznicę Jego śmierci*, red. G. Zajac, Kraków 2012.
- Skalkowski A., *Józef Wybicki. 1747–1799. Życiorysy zasłużonych Polaków i Polek XVIII i XIX wieku*, Poznań 1928.
- Wybicki J., *Listy patriotyczne*, oprac. K. Opalek, Wrocław 1955.
- Wybicki J., *Myśli polityczne o wolności cywilnej*, wstęp E. Rostworowski, [edycję oprac. Z. Nowak, przekł. i komentarz do tekstów łacińskich Z.L. Pszczółkowska], Wrocław 1984.
- Wybicki J., *Życie moje oraz wspomnienie o Andrzej i Konstancji Zamoyskich*, z rękopisów wyd. i objaśnił A.M. Skalkowski, Wrocław 1927.
- Zajewski W., *Wybicki Józef*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1999.

PRAWO FINANSOWE

Tomasz Kneпка

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0000-0002-6848-8239

The polish financial supervision authority in the european union's financial supervision architecture

SUMMARY **The purpose of the article/hypothesis:** The aim of the study is to present the relations between the PFSA and the European supervisory authorities within the European System of Financial Supervision. Using the above methods the following research thesis was formulated: The PFSA as a supervisor of the Polish financial market functions in a complex regulatory environment in the European Union, which poses a great challenge in achieving the objectives for which it was established.

Methodology: The basic research method used in the paper is the dogmatic-legal method, the application of which allowed to formulate the research thesis. Moreover, the analysis of the preambles to the acts of the European Union law and the literature on the subject, especially of the representatives of the doctrine of the financial market law, were helpful.

Results of the research: The shape of financial supervision architecture is changing as a result of financial market disturbances. The European Union financial market, as a part of the global financial market, is particularly susceptible to such changes. The Polish Financial Supervision Authority is a part of the integrating financial market within the Economic and Monetary Union and has to face modern challenges resulting from globalization.

KEYWORDS: Polish Financial Supervision Authority, European System of Financial Supervision, Financial Architecture

JEL Class: G15, G32, H12, K23

Introduction

With Poland's accession to the European Union (EU), the public administration started to function on the basis of the EU legal order. The Polish Financial Supervision Authority (PFSA) as a public administration body is a special entity in this area. This uniqueness lies in the specific conditions in which the Polish financial market supervisor must operate.

Supervision over the single EU financial market includes EU regulations (treaties, directives and regulations) and normative acts of individual EU member states. In the case of Poland, these are: Constitution, laws, regulations and the so-called soft law, which has been gaining importance in recent years¹. In the context of the EU *acquis communautaire*, each EU country applies EU law on the principle of supremacy over domestic law².

The paper contains two parts. The first presents general issues concerning the European System of Financial Supervision. The second one presents the PFSA in the supervisory system of the European Union financial market.

The aim of the study is to present the relations between the PFSA and the European supervisory authorities within the European System of Financial Supervision.

The basic research method used in the paper is the dogmatic-legal method, the application of which allowed to formulate the research thesis. Moreover, the analysis of the preambles to the acts of the European Union law and the literature on the subject, especially of the representatives of the doctrine of the financial market law, were helpful. Using the above methods the following research thesis was formulated: *The PFSA as a supervisor of the Polish financial market functions in a complex regulatory environment in the European Union, which poses a great challenge in achieving the objectives for which it was established.*

¹ See. A. Nadolska, *Soft law w regulacji rynku finansowego w Polsce: rekomendacje, wytyczne i lista ostrzeżeń publicznych KNF*, Warszawa 2021 and M. Fedorowicz, *Nadzór nad rynkiem finansowym Unii Europejskiej*, Warszawa 2013.

² See. E. Calka, *Zasada pierwszeństwa w prawie Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, Vol. 25, No. 1.

The Architecture of European Union Financial Supervision – General Remarks

The current shape of supervision of the European Union's financial market is the result of legislative actions at the EU level in the wake of the financial crisis that started in 2007–2008. This supervision comprises two levels: macroprudential and microprudential, creating the European System of Financial Supervision (ESFS). The main objective of the ESFS is to ensure that the rules applicable to the financial sector are adequately implemented to preserve financial stability and to ensure confidence in the financial system as a whole and adequate protection for the consumers of financial services.

Macroprudential supervision in the EU is carried out by the European Systemic Risk Board (ESRB), established in 2011³. Under European law, the ESRB is responsible for the macroprudential oversight of the financial system within the Union in order to contribute to the prevention or mitigation of systemic risks to financial stability in the Union that arise from events within the financial system, or mitigation of these risks, taking into account macroeconomic developments, so as to prevent periods of widespread financial distress. The ESRB shall contribute to the smooth functioning of the internal market and thereby ensure a sustainable contribution of the financial sector to economic growth⁴. Central to the essence of the objective behind the ESRB's activities is the definition of „systemic risk” as amended in 2019. This concept in the revised Union Regulation means that it is a risk of disruption in the financial system that has the potential to have serious negative consequences for the real economy of the Union or one or more of its Member States, as well as for the functioning of the internal market. All types of financial intermediaries, markets and infrastructure can be potentially systemically important to some extent.⁵ At this point in the study, it is worth noting that the ESRB issued a recommendation to the Member States

³ Regulation (EU) No 1092/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on European Union macro-prudential oversight of the financial system and establishing a European Systemic Risk Board (15.12.2010), *Official Journal of the European Union*, L 331/1, and Regulation (EU) 2019/2176 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2019 amending Regulation (EU) No 1092/2010 on European Union macro-prudential oversight of the financial system and establishing a European Systemic Risk Board (27.12.2019), *Official Journal of the European Union*, L 334/146.

⁴ Article 3, Regulation 1092/2010.

⁵ Article 1, Regulation 2019/2176.

in 2011 relating to the establishment of a similar macroprudential authority in each country.⁶

On the other hand, microprudential supervision is carried out by three supervisory agencies: the European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA) based in Frankfurt⁷, the European Banking Authority (EBA) based in Paris⁸, the European Securities and Markets Authority (ESMA) based in Paris⁹, the Joint Committee of the European Supervisory Authorities and competent authorities or supervisory authorities of Member States. The Joint Committee shall serve as a forum in which the authorities shall cooperate regularly and closely to ensure cross-sectoral consistency – taking into account the specificities of the different sectors, in particular, with regard to¹⁰:

- financial conglomerates and prudential consolidation,
- accounting and auditing, microprudential analysis of developments,
- risks and vulnerabilities related to financial stability,
- retail investment products,
- cyber-security, information sharing and best practices with the ESRB,
- retail financial services and depositor, consumer and investor protection issues.

In the case of Poland, the role of a Member State's supervisory authority under the EFSF is played by the Polish Financial Supervision Authority (PFSA), which exercises supervision over all market segments. The main objective of the PFSA's activity – similarly to the European supervisory agencies – is to ensure the proper functioning of the market, its stability, security and transparency, trust in the financial market, as well as to ensure the protection of interests of the market

⁶ Recommendation of the European Systemic Risk Board of 22 December 2011 on the macro-prudential mandate of national authorities (14.2.2012), Official Journal of the European Union, C 41/1.

⁷ Regulation (EU) No 1094/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Insurance and Occupational Pensions Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/79/EC, Official Journal of the European Union (15.12.2010), L 331/48.

⁸ Regulation (EU) No 1093/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Banking Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/78/EC, Official Journal of the European Union, (15.12.2010), L 331/12.

⁹ Regulation (EU) No 1095/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Securities and Markets Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/77/EC, Official Journal of the European Union (15.12.2010), L 331/84.

¹⁰ Article 54 point 2. Regulation 1093/2010.

participants also through reliable information on the functioning of the market.¹¹ The tasks of the PFSC include: exercising supervision over the financial market, taking actions aimed at the proper functioning of the financial market, taking actions aimed at the development of the financial market and its competitiveness, taking actions aimed at supporting the development of innovation in the financial market, taking educational and informational actions on the functioning of the financial market, its risks and the entities operating in it in order to protect the legitimate interests of the financial market participants, in particular, by publishing – in a form and time determined by it – free of charge warnings and announcements on public radio and television, participation in the preparation of draft legislation on financial market supervision, creating opportunities for amicable and conciliatory settlement of disputes between financial market participants, in particular disputes arising from contractual relations between entities subject to the supervision of the PFSA and recipients of services provided by these entities.¹²

Moreover, in the light of Polish regulations, the PFSA cooperates with the European Commission, the European Central Bank, the European Banking Authority, the European Insurance and Occupational Pensions Authority, the European Securities and Markets Authority, the European Systemic Risk Board and the European System of Central Banks, and provides those bodies with all information necessary for the performance of their duties.¹³

The regulations establishing these autonomous regulatory agencies are based on Article 114 of the Treaty on the Functioning of the European Union¹⁴, which allows for the adoption of harmonization measures where these are necessary for the establishment and functioning of the internal market. The European financial supervision authorities have been given legal personality and the status of EU regulatory agencies as independent entities under European public law.¹⁵

¹¹ Article 2 Act of 21 July 2006 on financial market supervision (consolidated text: Journal of Laws 2006 No. 157 item 1119, as amended).

¹² Article 4.1 Act of 21 July 2006 on financial market supervision (consolidated text: Journal of Laws 2006 No. 157 item 1119, as amended).

¹³ Article. 17d. (consolidated text: Journal of Laws 2006, No. 157, item 1119, as amended).

¹⁴ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union (26.10.2012), C 326/47.

¹⁵ A. Jurkowska-Zeidler, *Rynek bankowy Unii Europejskiej*, [in:] *System prawnofinansowy Unii Europejskiej*, Eds. A. Drwiłło, A. Jurkowska-Zeidler, Warszawa 2010, p. 235.

The Polish Financial Supervision Authority in the European Union's Financial Supervision Architecture

In order to guarantee financial security in the future, the ESRB issued recommendations on 22 December 2011 recommending that the EU Member States establish similar macroprudential authorities within their jurisdictions and that these authorities are equipped with appropriate macroprudential policy instruments.¹⁶ In the aftermath of the crisis and as a result of the recommendations issued, the fundamental regulatory weakness of the financial market became clear – systemic supervision was lacking. It turned out that something more than just supervision of individual institutions, i.e. microprudential supervision, was needed. What is needed is systemic supervision, i.e. macroprudential supervision, that not only identifies and analyzes, but also actively mitigates the risks that threaten the stability of the financial system as a whole.¹⁷ Macroprudential supervision is now an important, if not the most important, component of the financial safety net.¹⁸

As indicated earlier, the impetus for the current establishment of a national macroprudential authority was the recommendation issued in 2011 by the ESRB on the macroprudential mandate of national authorities.¹⁹ In that document, the Board identified five groups of recommendations for the establishment of a macroprudential authority in European Union Member States, these were²⁰:

- definition of the objective,
- indication of institutional solutions,
- defining tasks, competences, instruments

¹⁶ Recommendation of the European Systemic Risk Board of 22 December 2011 on the macro-prudential mandate of national authorities, (14.2.2012), Official Journal of the European Union, C 41/1. Recommendation of the European Systemic Risk Board of 4 April 2013 on intermediate objectives and instruments of macro-prudential policy, (15.6.2013), Official Journal of the European Union, C 170/1.

¹⁷ P. J. Szpunar, *Rola polityki makroostrożnościowej w zapobieganiu kryzysom finansowym*, "Materiały i Studia, Zeszyt" 2012, No. 278, p. 5.

¹⁸ A. Dobrzańska, *Polityka makroostrożnościowa – zagadnienia instytucjonalne, Teoria i dotychczasowe doświadczenia w Unii Europejskiej*, "Materiały i Studia" 2014, Vol. 307, p. 9.

¹⁹ The current list of national macroprudential authorities in the European Union is available on the ESRB website: <https://www.esrb.europa.eu/about/orga/list/html/index.en.html> [accessed: 20.01.25].

²⁰ Section 1 Recommendations of the European Systemic Risk Board of 22 December 2011 on the macro-prudential mandate of national authorities, (14.2.2012), Official Journal of the European Union, C 41/1.

- ensuring transparency and accountability
- ensuring independence.

As a result of the emergence of this ESRB document, the Act on macroprudential supervision over the financial system and crisis management was passed in Poland and implemented in 2015, under which the currently functioning Financial Stability Committee (FSC), which is also the Polish financial safety net, started its activities.²¹ Thus, Article 95 of this Act derogates from the previous Act on the Financial Stability Committee.²²

As the title of the „Macroprudential Act” indicates, its norms regulate the functioning of macroprudential supervision and possible crisis management in the financial system.²³ Such an approach indicates that the entities comprising the Financial Stability Committee are active both at the stage of preventing the occurrence of financial crises (*crisis prevention*) and at the stage of managing disturbances in the Polish financial system (*crisis management*). Moreover, the above follows directly from Article 3.1 of the „Macroprudential Act”, which states that the Committee is the competent authority in the area of macroprudential supervision and crisis management. The members of the Committee are: Minister of Finance, President of the National Bank of Poland, *Chairman of the Polish Financial Supervision Authority*, President of the Management Board of the Bank Guarantee Fund.²⁴

The tasks of the Committee in the area of macroprudential supervision include²⁵:

- application of macroprudential instruments, including presentation of positions and issuance of recommendations,
- identifying financial institutions posing a significant risk to the financial system, cooperation with the European Systemic Risk Board, other European Union authorities, macroprudential supervisory authorities from the Member States or third countries, as well as international institutions,

²¹ Act of 5 August 2015 on macroprudential supervision of the financial system and crisis management in the financial system (consolidated text: Journal of Laws of 2015, item 1513, as amended).

²² Article. 95. The Act of 7 November 2008 on the Financial Stability Committee (consolidated text: Journal of Laws, item 1317, and of 2013, item 1012, as amended) shall cease to apply. Art. 95.

²³ The first monographic study that comprehensively addresses the subject of macroprudential supervision is the book by Magdalena Fedorowicz entitled „*Nadzór makroostrożnościowy w Polsce*”, Poznań 2019.

²⁴ Article 7 (consolidated text: Journal of Laws of 2015, item 1513, as amended).

²⁵ Article 5 (consolidated text: Journal of Laws of 2015, item 1513, as amended).

- ensuring the proper flow of information between the Committee members in order to accomplish its tasks.

Whereas the tasks in the area of crisis management include²⁶:

- developing and adopting procedures of cooperation in the event of a direct threat to the stability of the financial system; the procedures are passed on to the Minister of Finance, the National Bank of Poland, the Polish Financial Supervision Authority and the Bank Guarantee Fund,
- coordination of actions of the Committee members in the event of an imminent threat to the stability of the financial system or identification of a financial institution whose current or projected financial situation may pose a threat to further functioning of this institution, the chairman provides the Committee with an opinion on the solvency of the financial institution,
- ensuring proper flow of information between the Committee members in order to accomplish its tasks.

In order to strengthen international cooperation in the area of crisis management tasks, the members of the PFSA may conclude agreements with the institutions performing tasks in this scope in the Member States, with the central banks of the European System of Central Banks,²⁷ including the European Central Bank, as well as with the ministers of finance and the financial market supervision authorities in the Member States.²⁸

The functioning of the PFSA in macroprudential supervision is closely related to EU microprudential supervision. As regards microprudential supervision, as was mentioned earlier, the PFSA cooperates with the European Commission, the European Banking Authority, the European Insurance and Occupational Pensions Authority, the European Securities and Markets Authority and the European System of Central Banks in the light of Polish regulations and provides them with all information necessary for performing their duties. This cooperation also results from the acts of European law regulating the functioning of particular supervisory agencies over particular market segments – EBA, ESMA and EIOPA.

²⁶ Article 6 (consolidated text: Journal of Laws of 2015, item 1513, as amended).

²⁷ The European System of Central Banks is a system consisting of the central banks of the Member States of the European Union, both those that have adopted the single currency and those that do not have the euro. According to Article 282 TFEU, the European Central Bank and the national central banks of the Member States whose currency is the euro, which form the Eurosystem, conduct the monetary policy of the Union.

²⁸ Article 16 (consolidated text: Journal of Laws of 2015, item 1513, as amended).

Conclusion

Within the systemic approach to regulation of the European financial market, the essence of which is to increase its security, ensure a high level of protection for its participants and prevent financial crises, the legal framework for the functioning of the internal financial market was established.²⁹ The Polish Financial Supervision Authority is an important element of this multi-level supervisory structure. The Polish financial market supervisory authority is one of the links designed to ensure financial security. Such integrated financial supervision stems from the globalization of financial markets, of which the Polish Financial Supervision Authority is an inseparable part, and the current shape of the supervisory architecture indicates that the supervisory approach is crucial to ensure financial stability. There are also challenges arising from the fact that not all Member States have centralised supervision along the lines of the the Polish Financial Supervision Authority. For example – as indicated by Michał Mariański – the separation of an auxiliary pillar of financial market supervision in France in the form of the *Autorité de contrôle prudentiel et de résolution* is a solution very similar to the model that functioned in Poland in 2006–2008. Like the then Banking Supervision Commission, the ACPR is closely linked to the central bank, which is intended to contribute to a coordinated yet more specialized supervision of the sector.³⁰

The special legal regime of the financial market and its separate nature from other market segments means that it is subject to special organization and supervision by the state.³¹ As Anna Jurkowska-Zeidler points out, the systemic approach to the European banking market implies that it is impossible to build a uniform financial market that would be regulated and supervised by all national regulatory and supervisory institutions located in different member states.³²

²⁹ A. Jurkowska-Zeidler, *Zmiany w otoczeniu regulacyjnym Unii Europejskiej*, [in:] *XXV lat przeobrażeń w prawie finansowym i prawie podatkowym – ocena dokonań i wnioski na przyszłość*, Ed. Z. Ofiarski, Szczecin 2014, pp. 712–713.

³⁰ M. Mariański, *Uprawnienia i kompetencje francuskiego pomocniczego organu nadzoru nad rynkiem finansowym Autorité de contrôle prudentiel et de résolution*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2023, No. 4, pp. 38–44.

³¹ A. Jurkowska-Zeidler, *Publicznoprawne formy oddziaływania państwa i Unii Europejskiej na instytucje kredytowe i finansowe* [in:] *System prawa finansowego*, Vol. 4, Ed. J. Głuchowski, Warszawa 2010, p. 251.

³² A. Jurkowska-Zeidler, *Rynek bankowy...*, p. 220.

Therefore, the creation of pan-European supervision of the financial market with close cooperation of national supervisors – in the case of Poland, the Polish Financial Supervision Authority – is an important step in managing future financial crises.

As a collegiate body in the area of banking supervision, the Polish Financial Supervision Authority performs typical functions of a modern regulator and supervisor, i.e. licensing, supervision and regulation.³³ The above functions are conducive to the PFSA's preventive role, i.e. the prevention of the aforementioned financial crises.

The shape of financial supervision architecture is changing as a result of financial market disturbances. The European Union financial market, as a part of the global financial market, is particularly susceptible to such changes. The Polish Financial Supervision Authority is a part of the integrating financial market within the Economic and Monetary Union and has to face modern challenges resulting from globalization.

Bibliography

Literature

- Całka E., *Zasada pierwszeństwa w prawie Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, Vol. 25, No. 1.
- Dobrzańska A., *Polityka makroostrożnościowa – zagadnienia instytucjonalne, Teoria i doświadczenia w Unii Europejskiej*, „Materiały i Studia” 2014, No. 307.
- Fedorowicz M., *Nadzór makroostrożnościowy w Polsce*, Poznań 2019.
- Fedorowicz M., *Nadzór nad rynkiem finansowym Unii Europejskiej*, Warszawa 2013.
- Głuchowski J., *Komisja Nadzoru Finansowego oraz Urząd Komisji Nadzoru Finansowego* [in:] System prawa finansowego, Vol. 4, Ed. J. Głuchowski, Warszawa 2010.
- Jurkowska-Zeidler A., *Rynek bankowy Unii Europejskiej* [in:] System prawnofinansowy Unii Europejskiej, Eds. A. Drwiłło, A. Jurkowska-Zeidler.
- Jurkowska-Zeidler A., *Publicznoprawne formy oddziaływania państwa i Unii Europejskiej na instytucje kredytowe i finansowe* [in:] System prawa finansowego, Vol. 4, Ed. J. Głuchowski, Warszawa 2010.
- Jurkowska-Zeidler A., *Zmiany w otoczeniu regulacyjnym Unii Europejskiej* [in:] XXV lat przeobrażeń w prawie finansowym i prawie podatkowym – ocena dokonań i wnioski na przyszłość, Ed. Z. Ofiarski, Szczecin 2014.
- Mariański M., *Uprawnienia i kompetencje francuskiego pomocniczego organu nadzoru nad rynkiem finansowym Autorité de contrôle prudentiel et de résolution*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2023, No. 4.

³³ J. Głuchowski, *Komisja Nadzoru Finansowego oraz Urząd Komisji Nadzoru Finansowego* [in:] System prawa finansowego, Vol. 4, Ed. J. Głuchowski, Warszawa 2010, p. 145.

Nadolska A., *Soft law w regulacji rynku finansowego w Polsce: rekomendacje, wytyczne i lista ostrzeżeń publicznych KNF*, Warszawa 2021.

Szpunar P.J., *Rola polityki makroostrożnościowej w zapobieganiu kryzysom finansowym*, „Materiały i Studia” 2012, No. 278.

Acts of Polish law and European Union law

The Act of 21 July 2006 on financial market supervision (consolidated text: Journal of Laws 2006 No. 157 item 1119, as amended).

The Act of 5 August 2015 on macroprudential supervision of the financial system and crisis management in the financial system (consolidated text: Journal of Laws of 2015, item 1513, as amended).

The Act of 7 November 2008 on the Financial Stability Committee (consolidated text: Journal of Laws, item 1317, and of 2013, item 1012, as amended).

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union, 26.10.2012, C 326/47.

Regulation (EU) No 1092/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on European Union macro-prudential oversight of the financial system and establishing a European Systemic Risk Board, 15.12.2010, Official Journal of the European Union, L 331/1.

Regulation (EU) 2019/2176 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2019 amending Regulation (EU) No 1092/2010 on European Union macro-prudential oversight of the financial system and establishing a European Systemic Risk Board, 27.12.2019, Official Journal of the European Union, L 334/146.

Regulation (EU) No 1094/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Insurance and Occupational Pensions Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/79/EC, Official Journal of the European Union, 15.12.2010, L 331/48.

Regulation (EU) No 1093/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Banking Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/78/EC, Official Journal of the European Union, 15.12.2010, L 331/12.

Regulation (EU) No 1095/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Securities and Markets Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/77/EC, Official Journal of the European Union, 15.12.2010, L 331/84.

Recommendation of the European Systemic Risk Board of 22 December 2011 on the macro-prudential mandate of national authorities, 14.2.2012, Official Journal of the European Union, C 41/1.

Recommendation of the European Systemic Risk Board of 4 April 2013 on intermediate objectives and instruments of macro-prudential policy, 15.6.2013, Official Journal of the European Union, C 170/1.

Krzysztof Lipka

Akademia Leona Koźmińskiego, Warszawa
ORCID: 0000-0002-1680-9365

Uwagi na marginesie propozycji globalnego standardu opodatkowania miliarderów (raport G. Zucmana dla grupy G20)

STRESZCZENIE Opodatkowanie osób najbogatszych *superrich* staje się istotnym problemem zarówno fiskalnym, jak i politycznym oraz społecznym. Debaty na ten temat toczą się w wielu państwach, a procesy globalizacyjne spowodowały ich przeniesienie także na szczebel ponadpaństwowy. Zagadnienie znalazło się również w centrum zainteresowania grupy G20, która inicjowała w przeszłości ważne, międzynarodowe działania podatkowe. Tym razem zdecydowano się na przeanalizowanie możliwości współpracy i stworzenia międzynarodowych zasad w zakresie zwiększenia obciążeń fiskalnych tzw. miliarderów, czyli podatników posiadających majątek o wartości powyżej 1 miliarda dolarów USA. Na zlecenie G20 opracowano szereg rekomendacji przedstawionych w specjalnym raporcie (opracowanym przez prof. G. Zucmana i opublikowanym latem 2024 r). Dokument sugeruje stworzenie globalnego standardu uniwersalnych zasad opodatkowania grupy najbogatszych podatników.

Artykuł omawia raport prof. G. Zucmana, próbując skonfrontować jego konkluzje z obecnymi realiami i obowiązującymi zasadami globalnego ładu podatkowego. Autor stawia tezę, że proponowane rozwiązania mogą prowadzić do petryfikacji obecnej struktury rozłożenia bogactwa pomiędzy krajami, w których rezydentami podatkowymi miliarderzy są obecnie, a pozostałymi państwami.

SŁOWA KLUCZOWE światowy ład podatkowy, podatki międzynarodowe, grupa G20, Raport Zucmana

Remarks on the proposal of a global standard for billionaires' tax (G. Zucman's report for G20)

SUMMARY The question how to tax billionaires leads to numerous controversies, both fiscal and political. The hot debate regarding this issue is ongoing in many countries, and globalization processes have moved it to the international level.

In the past, so called the G20 group has successfully initiated important international tax initiatives. Recently, it decided to look closer at the possibilities of multinational cooperation in increasing the fiscal burden on billionaires to secure tax progressiveness and eliminate tax avoidance. The group commissioned a special report (assigned to Prof. G. Zucman from EU Tax Observatory) recommending the creation of a global standard in this area. The article discusses this report, with attempt to present its conclusions against the background of the current reality and principles of global tax order. The thesis of this article is that recommendations of Prof. G. Zucman's report could lead to the petrification of the current wealth allocation structure.

KEYWORDS global tax order, international taxation, group G20, Zucman's report

Wstęp

Kwestia opodatkowania osób najbogatszych pojawia się regularnie zarówno w debacie medialnej, jak i badaniach naukowych. Zwiększające się potrzeby budżetowe państw powodują zainteresowanie potencjalnymi dochodami z tego tytułu. Wzrasta też przekonanie o etycznych wątpliwościach dotyczących zjawiska kumulacji nadmiernego bogactwa w ręku jednostek i uprawnieniu państwa do jego ograniczania, również poprzez stosowanie polityki podatkowej. Procesy globalizacyjne, w szczególności wzrastająca swoboda przepływu kapitałów, łatwa możliwość zmiany rezydencji podatkowej, ale także liczba i globalna unifikacja przekazów medialnych dotyczących światowych nierówności społecznych i struktury oraz wielkości majątków najbogatszych podatników, a także kwot płaconych (i niepłaconych) przez nich podatków powodują, że debata dotycząca zwiększenia obciążeń fiskalnych tej wąskiej grupy przenosi się ze szczebla państw na poziom globalny.

Nie było zatem zaskoczeniem, że grupa G20 zdecydowała się przeanalizować możliwości międzynarodowej współpracy w tym zakresie. Na jej zlecenie powstał specjalny raport mający na celu przedstawienie rekomendacji i potencjalnie dalszych działań.

Dokument zatytułowany „A blueprint for a coordinated minimum effective taxation standard for ultra-high-net-worth individuals” został zaprezentowany w czerwcu roku 2024, a grupa G20 przyjęła go do wiadomości¹. W oficjalnym oświadczeniu stwierdzono konieczność dalszej dyskusji na ten temat zarówno w ramach G20, jak i na innych forach. Zwrócono się też z prośbą do organizacji międzynarodowych, badaczy i specjalistów o przekazywanie swoich uwag i sugestii².

Sam fakt zainteresowania się grupy G20 problemem opodatkowania miliarderów jest ważny i w tym kontekście zlecenie przygotowania specjalnego dokumentu poświęconego temu zagadnieniu może być impulsem do rozpoczęcia nowego etapu w dyskusji. Jednak sam raport wzbudza liczne wątpliwości.

Tezą artykułu jest stwierdzenie, że o ile zainteresowanie się badaną tematyką przez G20 jest ważnym sygnałem, to zaprezentowane propozycje nie stanowią przełomu w dyskursie o opodatkowaniu najbogatszych podatników, a ich ewentualna recepcja niesie ze sobą ryzyko petryfikacji obecnej struktury alokacji bogactwa zarówno odnośnie do wpływów podatkowych, jak i kwestii rezydencji podatkowej i lokalizacji aktywów. W konsekwencji może utrwalać obecną strukturę dystrybucji bogactwa pomiędzy krajami, w których rezydentami podatkowymi są obecnie osoby określane jako *superrich* i pozostałymi państwami.

Niniejszy artykuł jest także próbą wskazania miejsca badanego opracowania w szerszym kontekście współczesnych badań nad zagadnieniem globalnych rozwiązań dotyczących danin dla najbogatszych oraz zaprezentowania najbardziej istotnych uwag, które rodzą się po jego lekturze. W badaniach zastosowano metodę teoretyczno-prawną wykorzystując ją do analizy dokumentów źródłowych i poglądów doktryny, a w szczególności zbadania głównych nurtów polemicznych oraz w ograniczonym zakresie metodę dogmatyczno-prawną.

¹ *A blueprint for a coordinated minimum effective taxation standard for ultra-high-net-worth individuals*, <https://www.taxobservatory.eu/www-site/uploads/2024/06/report-g20.pdf> [dostęp 16.12.2024].

² *G20 Rio de Janeiro Leaders' Declaration*, pkt. 20. <https://g20.org/wp-content/uploads/2024/11/G20-Rio-de-Janeiro-Leaders-Declaration1.pdf> [dostęp: 16.12.2024].

Opodatkowanie osób najbogatszych jako globalny problem podatkowy

Procesy globalizacyjne, które obserwujemy od połowy XX wieku, wpłynęły znacząco na kwestie fiskalne, w pierwszej kolejności przenosząc liczne kwestie podatkowe ze szczebla państw na poziom międzynarodowy. Jednym z podstawowych wyzwań stała się możliwość ucieczki przed opłatą danin poprzez zastosowanie różnorodnych narzędzi planowania podatkowego. Do najczęściej stosowanych należą przeniesienie aktywów do kraju oferującego niższą stawkę opodatkowania, tworzenie struktur podatkowych z wykorzystaniem umów o unikaniu podwójnego opodatkowania (DTT), manipulacja cenami transferowymi itp.

Różne czynniki (od etycznych, poprzez ekonomiczne, po kulturowe) determinują skalę zjawiska, jednak to postępujące procesy globalizacyjne odpowiadają za powstawanie nowych możliwości ucieczki przed opodatkowaniem³. Problem powyższy dotyczy zarówno przedsiębiorstw, jak i osób fizycznych. Można przy tym założyć, że im większymi środkami dysponuje podatnik, tym większe ma możliwości takiego kształtowania swoich spraw finansowych, by minimalizować obciążenia podatkowe. Od pewnego poziomu dochodów korzystne może być także wykorzystywanie systemów fiskalnych państw obcych (poprzez zmianę rezydencji lub przeniesienie aktywów). Niektóre kraje projektują swoje ustawodawstwo tak, by przyciągać osoby zagraniczne poszukujących możliwości zmniejszenia obciążeń podatkowych. Doprowadziło to do rozwoju dwóch zjawisk: konkurencji podatkowej między państwami rywalizującymi o przyciągnięcie podatników zainteresowanych redukcją obciążeń i ogólnościowej presji na obniżania stawek podatków dochodowych określanej jako *race to the bottom*⁴.

Władze skarbowe większości państw mają świadomość utraty istotnej części dochodów fiskalnych w wyniku powyższych procedurów i podejmują czynności mające na celu ich wyeliminowanie bądź ograniczenie. Od pewnego czasu pojawiają się też próby międzynarodowej koordynacji tego rodzaju działań,

³ N. Evertsson, *Corporate tax avoidance: a crime of globalization*, "Crime Law Social Change" 2016, nr 66, s. 199–216.

⁴ H. Belgraver, M.A. Farshchi, *A Continuing Debate on the 'Race to the Bottom' and Tax-Avoidance Policies of MNE's*, The Fifth Reading-UNCTAD International Business Conference 2015, Reading 2015, s. 1–25.

a inicjatywy w tym zakresie podejmowane są zarówno bilateralnie przez poszczególne zainteresowane państwa, jak i multilateralnie z udziałem organizacji międzynarodowych.

Historycznie większość tego rodzaju działań skierowana była przeciw krajom oferującym preferencyjne warunki opodatkowania, a w szczególności przeciwko tzw. rajom podatkowym. Obecnie widoczny jest wzrost zakresu koordynacji propozycji mających na celu uniemożliwienie ucieczki przed opodatkowaniem przez osoby prawne (w szczególności międzynarodowe korporacje), osobom fizycznym poświęca się mniej uwagi.

Stopień świadomości omawianych zjawisk różni się w poszczególnych krajach, jednak dzięki publikacjom medialnym i działalności organizacji NGO zaczyna wzrastać przekonanie o negatywnych skutkach zjawiska i konieczności jego skutecznego zwalczania. Podnosi się przy tym zarówno kwestie sprawiedliwości podatkowej, nieuczciwej konkurencji, jak i wpływu redukcji dochodów budżetowych na niemożność realizacji przez państwa ich podstawowych zadań.

W odniesieniu do opodatkowania osób fizycznych pojawia się dodatkowo argument, że nie jest pożądana kumulacja w jednym ręku nadmiernego bogactwa, wielokrotnie przewyższającego potrzeby i możliwości konsumpcyjne jednostki. Organizacje NGO, część polityków, a także niektórzy badacze proponują wprowadzanie dodatkowych obciążeń dla takich osób, tak by zwiększyć finansowanie przez nich ogólnych kosztów społecznych, ale także, by zredukować dysproporcje w posiadanych majątkach⁵.

Ze względu na możliwości zmiany rezydencji podatkowej i przenoszenia aktywów do państw z niższymi stawkami podatkowymi skuteczne formy obciążenia najbogatszych wymagają współpracy międzynarodowej. Doświadczenia ostatnich dekad i przykłady coraz bardziej kreatywnych struktur podatkowych potwierdzają, że współpraca ta powinna być multilateralna, a idealnie obejmować wszystkie państwa.

Organizacje międzynarodowe jako czynnik kształtowania globalnego ładu podatkowego

Historycznie daniny publiczne były traktowane jako jeden z podstawowych atrybutów suwerenności państw. Obecnie jesteśmy świadkami zmiany w rozumieniu tego pojęcia będącej skutkiem pojawienia się zjawiska multicentryczności

⁵ Ł. Błoński, *Global taxes in the post-COVID-19 era*, Warsaw 2021, s. 16.

prawa⁶. Globalizacja i międzynarodowa konkurencja wymuszają dopuszczenie przez państwa stosowania norm tworzonych poza nimi⁷. Dotyczy to także podatków, w zakresie których, należy wyróżnić dwa mechanizmy ekspansji norm niepaństwowych. Pierwszy można określić jako odgórny. Polega on na opracowywaniu rozwiązań o cechach uniwersalnych, którego twórcy stosując instrumenty multilateralne i narzędzia *soft law* starają się uzyskać oficjalny akces państw. W momencie osiągnięcia masy krytycznej poparcia rozwiązanie staje się globalnym. Przykładami skutecznego zastosowania mechanizmu multilateralnego jest projekt Base Erosion Profit Shifting (BEPS), a także tzw. Filary I i II⁸.

Drugi mechanizm, który możemy określić jako oddolny, polega na opracowywaniu standardów rozwiązań istotnych problemów podatkowych przez organizacje oderwane od państw, a następnie promowanie ich stosowania jako tzw. najlepszych praktyk. Jeżeli rozwiązania takie są rzeczywiście skuteczne, to mają szansę stać się normami, których inkorporacja przez poszczególne państwa jest dla nich wygodna, a często też niezbędna do uznania ich systemów fiskalnych za rozwinięte. Dwa zjawiska dobrze ilustrujące powyższy fenomen to tworzenie standardów rachunkowości (mających jednak fundamentalne znaczenia dla określenia podstawy opodatkowania) przez międzynarodową fundację w Londynie – IASB oraz powstawanie światowego systemu cen transferowych opartego na wytycznych OECD⁹. W obydwu przypadkach recepcja norm do prawa krajowego jest formalnie dobrowolna, choć naciski „miękkiego prawa” pozostawiają (szczególnie słabszym państwom) niewielkie pole manewru.

Jednym z podstawowych wyzwań ewolucji światowego ładu podatkowego jest brak globalnej organizacji mogącej koordynować poszczególne procesy. Przez kilka dekad do roli tej pretendowała OECD. Nie sposób odmówić jej znaczących sukcesów, szczególnie w zakresie umów o unikaniu podwójnego opodatkowania i cen transferowych. Jej rola była także kluczowa w przygotowaniu i implementacji BEPS i Filarów. Jednak jest to organizacja elitarna zrzeszająca

⁶ J. Jabłńska-Bonca, *Problemy ze spójnością prawa i regulacjami pozaprawnymi a siła sprawcza państwa – zarys tematu*, „Krytyka Prawa” 2015, nr 1, s. 187–175.

⁷ W. Hoff, *Unia Europejska wobec kosmopolityzmu prawnego*, „Studia Europejskie” 2014, nr 3, s. 73–92.

⁸ *Balancing on two pillars: Global corporate tax reform*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762346/EPRS_BRI\(2024\)762346_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762346/EPRS_BRI(2024)762346_EN.pdf) [dostęp: 16.12.2024].

⁹ Obecnie określane jako Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej – MSSF (International Financial Reporting Standards – IFRS). Wytyczne OCED w sprawie cen transferowych dla przedsiębiorstw wielonarodowych oraz administracji podatkowych (OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations).

jedynie wybrane, najbardziej rozwinięte gospodarki świata, której zarzuca się preferowanie interesu własnych członków, a czasem nawet arogancję¹⁰.

Organizacją naturalnie predysponowaną do przyjęcia roli lidera jest ONZ, która zrzesza praktycznie wszystkie państwa i terytoria świata, ciągle jeszcze cieszy się dość dużym szacunkiem (choć wiele wydarzeń ostatnich lat zdaje się świadczyć o jego spadku) i ma pewne (choć nieporównanie mniejsze niż OECD) doświadczenie w omawianej tematyce¹¹. W ciągu ostatnich kilku lat ONZ podjęła szereg działań związanych z globalnym ładem podatkowym. Ważną może okazać się próba ujednolicenia i kodyfikacji światowych zasad podatkowych (UN Framework Convention on International Tax Cooperation). Z końcem 2024 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło w tej kwestii rezolucję zawierającą harmonogram działań, narzucając organizacji znanej z powolnego procedowania konkretne terminy na opracowanie projektu¹².

Również inne organizacje międzynarodowe próbują odgrywać rolę w kształtowaniu podatkowych rozwiązań globalnych, jednak żadna z nich nie osiągnęła w tej dziedzinie pozycji porównywalnej do OECD i ONZ¹³. Liczne inicjatywy podejmowała UE. Doprowadziło to nawet do powstania tzw. Efektu Luksemburskiego oznaczającego wzorowanie się przez państwa trzecie na orzecznictwie podatkowym Unii¹⁴. Jednak elitarny charakter tej organizacji, fakt, że sama nie harmonizuje podatków dochodowych na własnym terytorium, oraz hipokryzja przejawiająca się w potępianiu zagranicznych rajów podatkowych przy jednoczesnym ich tolerowaniu wśród własnych członków (Irlandia, Luksemburg) ograniczają możliwość przejścia roli lidera globalnych zmian.

W pewnym ograniczonym zakresie (np. analogie w ustalaniu wartości celnej towarów i cen transferowych) na kształt rozwiązań światowych wpływa WTO. Jednak organizacja ta nie aspiruje do wyjścia poza przyjęty przez nią mandat dotyczący handlu. Rolę pomocową, polegającą na promowaniu rozwiązań tworzonych przez inne podmioty (głównie OECD) pełnią organizacje takie jak IBFD,

¹⁰ A.J. Cockfield, *The Rise of the OECD as Informal 'World Tax Organization' through National Responses to E-Commerce Tax Challenges*, „Yale Law Journal of Law and Technology”, 2006, s. 136–187.

¹¹ ONZ opracowała własny model konwencji o unikaniu podwójnego opodatkowania oraz własne wytyczne dotyczące cen transferowych.

¹² *Outline of Draft Terms of Reference for UN Framework Convention on International Tax Cooperation* https://financing.desa.un.org/sites/default/files/2024-03/Pakistan_Input_AHC%20Tax.pdf [dostęp: 16.12.2024].

¹³ Pewne próby podejmował np. MFW.

¹⁴ L. Faulhaber, *The Luxembourg Effect: Patent Boxes and the Limits of International Cooperation*, „Minnesota Law Review” 2017, nr 101, s. 1641–1702.

IFA czy też ICC. Istnieje też grupa ważnych stowarzyszeń regionalnych (takich jak ATAF), choć ich wpływ na kształt rozwiązań globalnych jest tylko pośredni¹⁵.

Nieco odmienną rolę odgrywa grupa G20. Ta nieformalna organizacja zrzesza największe państwa świata i choć nie dysponuje własnym zapleczem badawczym, to jest władna wpływać na kierunki ewolucji ładu podatkowego. To jej inicjatywie zawdzięczamy projekt BEPS, choć jego techniczne opracowanie zlecono OECD.

Należy też zwrócić uwagę, na pojawiające się postulaty stworzenia specjalnej globalnej organizacji podatkowej, która odpowiadałaby za tworzenie uniwersalnych rozwiązań, ich implementację, a w przypadku scentralizowanych podatków globalnych także za ich pobór i być może dystrybucję wpływów¹⁶.

Wyzwania globalnej koordynacji podatkowej

Współpraca międzynarodowa i działania globalne wydają się oczywistym remedium na współczesne wyzwania podatkowe. Jednak ich praktyczne znaczenie jest ograniczone, a rezultaty (przynajmniej częściowo) kontrowersyjne. Jednym z powodów takiego stanu rzeczy jest omówiony powyżej brak organizacji pełniącej funkcję koordynatora procesów. Jednak brak lidera ma głębsze podłoże i wynika z podstawowego wyzwania globalnej współpracy – różnic interesów między grupami państw. W sferze podatków wyraźnie widać podziały między krajami rozwiniętymi (czasem nazywanymi zachodnimi lub określanymi jako bogata północ) i państwami rozwijającymi się określanymi jako biedne południe, a także siłę jedyne go chyba kraju – hegemonu podatkowego, czyli USA.

Zdecydowana większość propozycji inspirujących do miana globalnych pochodzi od państw rozwiniętych. To na ich terytorium mają siedziby światowe korporacje aktywne na rynkach międzynarodowych i będące największymi inwestorami. Korporacje są zainteresowane globalizacją rozwiązań podatkowych ułatwiającą prowadzenie działalności w różnych systemach prawnych i zwiększających przewidywalność i bezpieczeństwo inwestycji. Państwa rozwinięte uznają za swoje zadanie ochronę interesów fiskalnych własnych podatników, co w sposób oczywisty prowadzi do promowania preferowanych przez nie norm globalnych. Kraje rozwinięte mają mniejszy wpływ na kształt rozwiązań

¹⁵ African Tax Administration Forum <https://www.ataftax.org> [dostęp: 16.12.2024].

¹⁶ P. Dietsch, T. Rixen, *Tax Competition and Background Justice*, "Journal of Political Philosophy" 2014, nr 2, s. 150–177.

(w przypadku inicjatyw organizacji takich jak OECD, jeszcze do niedawna nie miały żadnego) i często wskazują, że proponowane propozycje nie są dla nich właściwe. Kwestia tzw. uniwersalności światowych standardów podatkowych jest kontrowersyjna, ale spora grupa badaczy uznaje, że uniwersalność rozwiązań prowadzi de facto do asymetrii i przewagi państw-inwestorów¹⁷. Wyzwaniem jest stworzenie mechanizmów, które mogą być skutecznie wykorzystane przez kraje o różnym poziomie rozwoju, szczególnie jeżeli uwzględni się niedofinansowanie aparatu skarbowego państw tzw. południa i ich permanentne problemy kadrowe.

W ostatnim czasie kraje rozwijające się bardziej aktywnie włączają się w procesy tworzenia globalnego ładu podatkowego, co jeszcze silniej obnażyło skalę rozbieżności interesów. Dochodzi do przypadków otwartej konfrontacji. Przykładowo część państw afrykańskich (np. Nigeria) kontestowała rozwiązania Filaru I i II, uznając je za służące odsunięciu przyjęcia właściwych mechanizmów opodatkowania dochodów z działalności e-commerce, z drugiej to państwa rozwinięte (w tym kraje UE) próbowały zablokować inicjatywę ONZ ukierunkowaną na stworzenie globalnych zasad podatkowych, kierując się przy tym najprawdopodobniej obawą utraty dotychczasowej dominacji na tym polu¹⁸.

O ile sama idea dodatkowego obciążenia fiskalnego wąskiej grupy najbogatszych podatników nie rodzi istotnych sporów, a nawet sami przedstawiciele tej grupy apelują o zwiększenie zakresu ich opodatkowania, to już konkretne rozwiązania wzbudzają wiele kontrowersji¹⁹. Sfera ta jest wprost modelowym przykładem możliwości stosowania rozwiązań globalnych. Wprawdzie poszczególne kraje mogą zwiększać obciążenia swoich rezydentów podatkowych, jednak skuteczność tego rodzaju wysiłków jest ograniczona przez ryzyko migracji kapitału i dochodów do innych jurysdykcji. W tym przypadku międzynarodowa koordynacja jawi się jako oczywiste rozwiązanie. Jednak nawet pobieżna analiza problemu pokazuje, że każda konkretna propozycja powodować musi ścieranie się odmiennych interesów tak państw, jak i podatników.

Warunkiem skutecznego zwalczania zjawiska ucieczki przed opodatkowaniem jest współpraca wszystkich państw (a co najmniej wystarczająco dużej grupy), tak by wyeliminować możliwość ukrycia majątku lub dochodów w państwie

¹⁷ G. Brock, T. Pogge, *Global Tax Justice and Global Justice*, "Moral Philosophy and Politics" 2015, nr1, s. 1–15.

¹⁸ Ph. Baker, *Reform of the international tax architecture: the UN fails to reach consensus*, "Tax Journal", 5.08.2024, <https://www.taxjournal.com/articles/reform-of-the-international-tax-architecture-the-un-fails-to-reach-consensus> [dostęp: 16.12.2024].

¹⁹ *Proud to pay more*, <https://proudtopaymore.org/> [dostęp: 16.12.2024].

trzecim. Uzyskanie porozumienia w tym zakresie wymaga zakończenia rywalizacji podatkowej między państwami, a dla wielu z nich niskie podatki to istotny czynnik przyciągania kapitału. Niektóre kraje są zainteresowane stworzeniem uniwersalnych mechanizmów tylko pod warunkiem, że zagwarantuje to ich budżetom zwiększone wpływy podatkowe. Inne (np. USA) wykazały w przeszłości, że gotowe są odrzucić proponowane standardy i za wszelką cenę chronić swoich podatników przed dodatkowymi obciążeniami „narzucanymi przez społeczność międzynarodową”²⁰.

Odnosnie do kwestii opodatkowania najbogatszych należy zaznaczyć, że praktyczne problemy pojawiają się także przy próbach zdefiniowania grupy osób podlegających opodatkowaniu, podstawy opodatkowania (dochód czy majątek), beneficjentów dodatkowych wpływów (kraj nakładający dodatkową daninę czy też organizacja międzynarodowa taka jak np. ONZ), a co za tym idzie także ich przeznaczenia oraz poziomu bogactwa (majątku lub dochodów) podlegającego opodatkowaniu. Praktycznym problemem, którego nie można bagatelizować, jest dostępność narzędzi pozwalających na ujawnianie majątku lub dochodów, a w praktyce też sposobu motywowania krajów (szczególnie niebędących beneficjentem dodatkowych podatków) do przekazywania niezbędnych danych za granicę.

Rekomendacje dotyczące opodatkowania miliarderów

Propozycje opodatkowania najbogatszych obywateli na szczeblu globalnym były formułowane już w przeszłości²¹. W roku 2024 przewodnictwo grupy G20 przejęła Brazylia i to ten kraj zaproponował przeprowadzenie analizy możliwości wprowadzenia globalnej koordynacji tego rodzaju danin. G20 zleciła przygotowaniu formalnego raportu profesorowi G. Zucmanowi (wykładowcy w Paris School of Economics oraz University of California, a także założycielowi EU Tax Observatory), który zaprezentował wyniki swoich prac w połowie 2024 r. Dokument ten przedstawia propozycję stworzenia standardu podatkowego mającego być wzorcem rozwiązań dobrowolnie wprowadzanych przez poszczególne kraje.

Prof. Zucman zakłada, że współczesne systemy podatkowe większości państw cechują się w stosunku do najbogatszych podatników regresywnością,

²⁰ R. Azam, *Ruling the World: Generating International Tax Norms in the Era of Globalization and BEPS*, „Suffolk University Law Review” 2017, nr 4, s. 518–586.

²¹ Szersza analiza [w:] R.M. Bird, *Global Taxes and International Taxation: Mirage and Reality*, ICTD Working Paper 28, January 2015, s. 2–55.

a w konsekwencji osoby takie płacą nieuzasadnienie niskie podatki. Teza powyższa (na której poparcie autor raportu przytacza liczne wyniki badań) jest zasadniczo akceptowana przez badaczy, jednak należy zaznaczyć, że pojawiają się także głosy przeciwnie²².

Autor raportu uznaje, że grupa, która powinna podlegać dodatkowym daninom, to osoby posiadające majątek powyżej 1 miliarda dolarów USA. Według szacunków prof. Zucmana mowa o około 3000 osób w skali całej globalnej populacji²³. Opracowanie dopuszcza także możliwość rozszerzenia tej grupy na podatników o majątku przekraczającym 100 milionów dolarów USA.

Podatek wynosić miałby 2% podstawy, aczkolwiek autor prezentuje również symulacje potencjalnych wpływów dla stawki 3%. Według szacunków 2% podatek nałożony na grupę ok. 3000 miliarderów mógłby przynosić dochody od 200 do 250 miliardów dolarów rocznie.

Podstawą opodatkowania ma być majątek (*wealth* – choć chyba bardziej precyzyjne byłoby słowo *hagactwo*), jako że raport dostrzegając praktyczne problemy z ujawnianiem składników majątkowych, dopuszcza obłożenie podatkiem domniemanego dochodu „jaki mógłby generować majątek”²⁴. Powyższe jest naturalną konsekwencją założenia, że najbogatszym łatwiej jest ukrywać dochody niż majątek.

Prof. Zucman nie widzi konieczności, by nowy standard został przyjęty w formie instrumentu multilateralnego (np. wielostronnej umowy), a za wystarczające uznaje jego dobrowolną recepcję przez państwa. Taka rekomendacja jest niewątpliwie podyktowana obawą, że wynegocjowanie formalnej umowy mogłoby nie być możliwe ze względu na różnice w preferowanych rozwiązaniach oraz być może postawę (co najmniej) niektórych państw niechętnych do zaciągania międzynarodowych zobowiązań. Proponowany standard miałby zatem stanowić generalną zachętę do opodatkowywania najbogatszych podatników. Rekomenduje się pozostawienie poszczególnym państwom jak największego zakresu swobody i dopuszcza wprowadzanie innych danin nakładanych na taką grupę podatników w celu zapewnienia progresywności obciążeń. Za najważniejsze korzyści z wprowadzenia proponowanego standardu raport uznaje dodatkowe

²² Por: Estimating Tax Burdens by Wealth Groups, <https://www.irs.gov/pub/irs-soi/24rpestimatingtaxburdens.pdf> [dostęp: 16.12.2024].

²³ *A blueprint...*, s. 20. [dostęp 16.12.2024].

²⁴ Określony jako “income tax on a broad notion of income”. *A blueprint...*, s. 22–23. [dostęp: 16.12.2024].

wpływy budżetowe, wzrost stopnia zaufania społecznego i spójności systemu podatkowego (w mojej ocenie poszczególnych państw, a nie globalnie).

Raport ma charakter generalny, jest zbiorem ogólnych uwag i opcji potencjalnych działań. Sam autor przyznaje, że jego propozycja nie daje odpowiedzi na liczne pytania. W szczególności: jak wycenić majątek? Jak wyeliminować ryzyko ucieczki przed opodatkowaniem, jeżeli część państw odmówi współpracy? Co mogłoby wymusić współdziałanie samych podatników²⁵?

Są to bardzo ważne zagadnienia o znaczeniu praktycznym, z którymi mierzy się każdy badający możliwość inkorporacji podatkowych standardów międzynarodowych. Raport nawet nie próbuje dostarczyć na nie odpowiedzi pozostawiając wybór konkretnych rozwiązań poszczególnym państwom.

Uwagi krytyczne dotyczące raportu prof. G. Zucmana

Analizując omawiany dokument, należy zwrócić uwagę na kilka przyjętych założeń, które wpływają na jakość sugerowanych rozwiązań. Prezentując wyniki analiz dotyczących ilości miliarderów, prof. Zucman sam przyznaje, że dane na ten temat są bardzo skąpe i zasadniczo ograniczają się do kilku państw wymuszających ich raportowanie. Jednocześnie kraje, co do których istnieje powszechne przekonanie, że na ich terenie zamieszkuje znaczna liczba miliarderów (np. Chiny i Rosja) nie upubliczniają prawie żadnych informacji. Prowadzi to do konieczności szacowania danych, stawiając poprawność uzyskanych wyników pod dużym znakiem zapytania. Można zastanawiać się, czy właściwie cała metodologia badania nie powinna być inna, by w tak znaczącym stopniu nie zależeć od szacunków i multiplikacji.

Podatki płacone przez miliarderów są zdaniem autora raportu proporcjonalnie niższe niż osób o mniejszych dochodach i majątku, ale nawet przytoczone dane wykazują, że podlegają one opodatkowaniu średnią stawką (w krajach, z których dane przedstawiono) między 20 – 30%, choć efektywna stawka zapłaconego podatku jest w przedziale 0 – 15%²⁶. Problemem są zatem dostępne możliwości uniknięcia opodatkowania. Rodzi to pytanie, czy nie byłoby bardziej właściwe w pierwszej kolejności wyeliminowanie tego rodzaju opcji raczej niż zwiększanie obciążenia.

²⁵ *A blueprint...*, s. 10, [dostęp: 16.12.2024].

²⁶ Tamże. s. 11 i 14.

W świetle prezentowanych w raporcie ustaleń dotyczących braku efektywności obecnych rozwiązań w zakresie alternatywnych działań (takich jak ogólne zwiększenie progresywności podatków lub zwiększenie podatku spadkowego) trudno uznać je za realne opcje.

Niektóre stwierdzenia raportu są co najmniej kontrowersyjne. Przykładowo uznanie, że zawieszenie wypłat dywidendy jest sposobem uniknięcia podatku, choć zasadniczo jest to tylko jego odroczenie (do momentu realizacji dochodu poprzez wypłatę dywidendy lub sprzedaż udziałów). W konsekwencji proponuje się opodatkowanie hipotetycznych dywidend już na etapie wypracowania zysku przez spółkę. Rodzi to pytanie czy takie traktowanie dywidend miałyby dotyczyć tylko najbogatszych, czy też wszystkich podatników? Jeżeli tylko wąskiej grupy podatników, to należałoby taką propozycję głębiej uzasadnić. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że często rozwiązania zaproponowane dla wąskiej grupy stają się wzorcem i bazą do systematycznego rozszerzania zakresu ich stosowania, tak by dodatkowo obciążyć daninami klasę średnią, z której o wiele łatwiej podatki egzekwować²⁷.

Propozycje prof. Zucmana jako czynnik utrwalenia *status quo* współczesnych zasad opodatkowania miliarderów

Zainteresowanie się badaną tematyką przez grupę G20 jest ważnym sygnałem potwierdzającym rangę problemu opodatkowania najbogatszych jednostek i jego międzynarodowego znaczenia. Jednak wydaje się, że zaprezentowane w raporcie propozycje nie stanowią przełomu w dyskursie o opodatkowaniu takich podatników, a ich ewentualna recepcja niesie ze sobą ryzyko utrwalenia obecnej struktury alokacji bogactwa zarówno odnośnie do wpływów podatkowych jak i kwestii wyboru rezydencji podatkowej i miejsca lokalizacji aktywów (co ułatwia wzrastająca rola łatwych do transferowania wartości niematerialnych i prawnych jako nośnika bogactwa). Taka petryfikacja nie wydaje się pożądana z perspektywy sprawiedliwego rozwoju światowego ładu podatkowego.

Słabość opracowania prof. Zucmana wiąże się z brakiem próby znalezienia odpowiedzi na pytanie: komu dyskutowany standard miałby służyć? Biorąc pod uwagę rozkład populacji miliarderów można wyróżnić dwie grupy krajów. Państwa, których rezydentami podatkowymi są osoby o majątku powyżej miliarda

²⁷ F. Fastenrath i in., *Why is it so difficult to tax the rich? Evidence from German policy-makers*, "Journal of European Public Policy" 2021, nr 5, s. 767–786.

dolarów (ewentualnie o majątku przewyższającym 100 milionów dolarów) i takie, które takich podatników nie mają. Dla tych pierwszych (wg. podsumowania Forbes'a to: USA, Chiny, Indie, Niemcy i Rosja) standard będzie zachętą do zwiększenia opodatkowania, a w konsekwencji wpływów budżetowych²⁸. Mają przy tym swobodę wyboru właściwych narzędzi. Zatem w sferze regulacji wewnętrznych nie potrzebują one globalnego standardu, by nałożyć, zwiększyć lub zmodyfikować podatki dla „swoich” bogaczy i jeżeli tego nie robią, to prawdopodobnie mają ku temu powody. drugiej grupy standard dotyczy w zakresie obowiązków, służących faktycznie wsparciu skuteczności poboru dodatkowych danin przez kraje z grupy pierwszej redukując korzyści ze zmiany rezydencji przez miliarderów lub realokacji aktywów. W efekcie standard może pozbawić kraje możliwości „pozyskania” miliarderów, a w konsekwencji dodatkowych dochodów (eliminacja zjawiska *race to the bottom*). To zaś służyć będzie utrwaleniu obecnej struktury dystrybucji bogactwa pomiędzy krajami, w których rezydentami podatkowymi są obecnie osoby określane jako *superrich* i pozostałymi państwami. Wyciągając wnioski z ich dotychczasowej postawy, możemy z dużym prawdopodobieństwem założyć, że kraje oferujące atrakcyjne warunki zmiany rezydencji podatkowej dla najbogatszych jednostek (np. Szwajcaria) nie będą zainteresowane współpracą w zakresie zwiększenia obciążeń²⁹. Z tej perspektywy propozycja jawi się jako wygodne rozwiązanie dla państw takich jak USA, Indie, czy też Niemcy, wprowadzając mechanizm zapewniający (i usprawiedliwiający) zwiększenie przez nie danin (i przychodów budżetowych) przy jednoczesnym wyeliminowaniu ryzyka migracji podatników.

Wydaje się, że nie takie intencje powinny przyświecać tworzeniu globalnych standardów. Rozwiązania powinny dotyczyć problemów uniwersalnych i służyć znacznej grupie państw, a potencjalnie (jeżeli to tylko możliwe) wszystkim. Powinny jednoznacznie wspierać kraje o niższym stopniu rozwoju (kraje wysoko rozwinięte nie potrzebują wsparcia, na polu fiskalnym dają sobie świetnie radę same). Idealnie, standard globalny powinien realizować cel wyrównywania różnic w poziomie pomiędzy państwami rozwiniętymi i rozwijającymi się, a jeżeli nie jest to możliwe, to przynajmniej nie powinien służyć wyłącznie osiągnięciu korzyści przez kraje najbogatsze.

²⁸ *The Countries with the Most Billionaires 2024*, <https://www.forbes.com/sites/devinseanmartin/2024/04/02/the-countries-with-the-most-billionaires-2024/> [dostęp: 17.12.2024].

²⁹ A. Roland, V. Arel-Bundock, L. Crasnic, I. Römogens, *What do citizens in tax havens think? The EU blacklist and public opinion in Switzerland*, „Journal of European Integration” 2025, s. 1–18.

Alternatywnym kierunkiem prac grupy G20 mogłyby być próby opracowania zasad podatków globalnych nakładanych w formule ponadnarodowej na ograniczoną grupę najbogatszych osób bez względu na ich rezydencję. Dochody z nich stanowiłyby pulę wspólnych środków organizacji międzynarodowych (np. ONZ) przeznaczanych na realizację globalnych celów³⁰.

Podsumowanie

Badacze zajmujący się tematyką światowego ładu podatkowego oczekiwali na raport prof. Zucmana z dużym zainteresowaniem. Wydaje się jednak, że opracowanie nie spełnia pokładanych w nim nadziei.

W pierwszej kolejności nie jest jasne, komu rekomendacje prof. Zucmana mają służyć. Kraje z dużą liczbą miliarderów w większości dysponują własnym bogatym doświadczeniem w zakresie podatków, a ich zaangażowanie w działania globalne nacechowane jest silną troską o własny interes³¹. Z kolei państwom, w których takich podatników – miliarderów nie ma raport wyznacza kosztowną rolę gwaranta, że bogaci podatnicy z innych państw nie będą zainteresowani zmianą rezydencji podatkowej.

Raport jest kolejnym głosem potwierdzającym konieczność zwiększenia obciążeń podatkowych osób najbogatszych. Z tego powodu będzie zapewne pozytywnie przyjęty przez organizacje NGO, choć prawdopodobnie dostrzegą one, istnienie ryzyka, że inicjatywa może okazać się „listkiem figowym” zasłaniającym brak realnych działań mogących skutecznie doprowadzić do opodatkowania grupy najbogatszych.

Być może jednak raport G. Zucmana stanie się zaczynem dyskusji w gronie G20 (i poza nim) dotyczącej kwestii, czy i jak koordynować globalnie obciążenia wybranych grup obywateli. Konieczne jest podjęcie badań ukierunkowanych na poszukiwanie odpowiedzi na pytania o to czy w ogóle należy tworzyć w tym zakresie międzynarodowy standard i czy nie byłoby lepszym rozwiązaniem (choć niewątpliwie trudniejszym do wdrożenia) wprowadzenie jednolitego podatku globalnego pobieranego przez międzynarodową organizację (np. ONZ).

³⁰ A. Titus, *The role of the United Nations in ensuring equitable tax policies for developing countries*, „Journal of International Economic Law” 2024, nr 4, s. 624–631.

³¹ L. Sydänmaanlakka, *Power and Expertise in Global Tax Governance*, „Intertax” 2024, nr 3, s. 190–206.

Bibliografia

- Azam R., *Ruling the World: Generating International Tax Norms in the Era of Globalization and BEPS*, "Suffolk University Law Review", 2017, nr 4.
- Baker Ph., *Reform of the international tax architecture: the UN fails to reach consensus*, "Tax Journal", 5.08.2024, www.taxjournal.com/articles/reform-of-the-international-tax-architecture-the-un-fails-to-reach-consensus [dostęp: 16.12.2024].
- Belgraver, H. Farshchi M.A., *A Continuing Debate on the 'Race to the Bottom' and Tax-Avoidance Policies of MNE's*, The Fifth Reading-UNCTAD International Business Conference 2015 Reading 2015.
- Bird R.M., *Global Taxes and International Taxation: Mirage and Reality*, ICTD Working Paper 28, January 2015.
- Błoński Ł., *Global taxes in the post-COVID-19 era*, Polish Economic Institute, Warsaw 2021.
- Brock G., Pogge T., *Global Tax Justice and Global Justice*, "Moral Philosophy and Politics" 2015, nr 1.
- Cockfield A. J., *The Rise of the OECD as Informal 'World Tax Organization' through National Responses to E-Commerce Tax Challenges*, "Yale Law Journal of Law and Technology", Spring 2006.
- Dietsch P., Rixen T., *Tax Competition and Background Justice*, "Journal of Political Philosophy" 2014, nr 2.
- Evertsson N., *Corporate tax avoidance: a crime of globalization*, "Crime Law Social Change" 2016, nr 66.
- Fastenrath F., i in., *Why is it so difficult to tax the rich? Evidence from German policy makers*, "Journal of European Public Policy" 2021, nr 5.
- Faulhaber L., *The Luxembourg Effect: Patent Boxes and the Limits of International Cooperation*, "Minnesota Law Review" 2017, nr 101.
- Hoff W., *Unia Europejska wobec kosmopolityzmu prawnego*, „Studia Europejskie” 2014, nr 3.
- Jablonska-Bonca J., *Problemy ze spójnością prawa i regulacjami pozaprawnymi a siła sprawcza państwa – zarys tematu*, „Krytyka Prawa” 2015, nr 1.
- Roland A., Arel-Bundock V., Crasnic L., Römgens I., *What do citizens in tax havens think? The EU blacklist and public opinion in Switzerland*, "Journal of European Integration" 2025.
- Sydänmaanlakka L., *Power and Expertise in Global Tax Governance*, "Intertax" 2024, nr 3.
- Titus A., *The role of the United Nations in ensuring equitable tax policies for developing countries*, "Journal of International Economic Law" 2024, nr 4.
- Zucman G., *A blueprint for a coordinated minimum effective taxation standard for ultra-high-net-worth individuals* <https://www.taxobservatory.eu/www-site/uploads/2024/06/report-g20.pdf> [dostęp 16.12.2024].
- G20 Rio de Janeiro Leaders' Declaration*, <https://g20.org/wp-content/uploads/2024/11/G20-Rio-de-Janeiro-Leaders-Declaration1.pdf> [dostęp: 16.12.2024].
- Balancing on two pillars: Global corporate tax reform*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762346/EPRS_BRI\(2024\)762346_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762346/EPRS_BRI(2024)762346_EN.pdf) [dostęp: 16.12.2024].

The Countries with the Most Billionaires 2024, www.forbes.com/sites/devinseanmartin/2024/04/02/the-countries-with-the-most-billionaires-2024/ [dostęp: 17.12.2024].

Proud to pay more <https://proudtopaymore.org/> [dostęp: 16.12.2024].

Estimating Tax Burdens by Wealth Groups, <https://www.irs.gov/pub/irs-soi/24rpestimatingtaxburdens.pdf> [dostęp: 16.12.2024].

Outline of Draft Terms of Reference for UN Framework Convention on International Tax Cooperation https://financing.desa.un.org/sites/default/files/2024-03/Pakistan_Input_AHC%20Tax.pdf [dostęp: 16.12.2024].

PRAWO KARNE

Martyna Ratajczak

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0009-0002-5717-8849

Dylemat kary śmierci – rozważania na gruncie historycznym i kulturowym

STRESZCZENIE Problematyka kary śmierci stanowi grunt nieprzerwanego i nierzadko budzącego skrajne emocje konfliktu pomiędzy abolicjonistami i retencjonistami, w którym po dziś dzień nie udało się osiągnąć jednolitego, międzynarodowego standardu. Istota i zasadność kary śmierci jest kwestią posiadającą wyjątkową wartość i wagę w kontekście społeczno-moralnym, dlatego też, by skutecznie podkreślić wielopłaszczyznowość i złożoność dotyczących jej aspektów, w artykule wnikliwie opisana została kara kryminalna, jako zagadnienie ogólne, ponadto nakreślona została historia powstania kary ostatecznej oraz zobrazowane zostało tło wydarzeń, na drodze których ukształtował się współczesny polski system prawnokarny. Artykuł ma na celu syntetyczne uporządkowanie aktualnego stanu wiedzy, dotyczące wybranych zagadnień związanych z problematyką kary śmierci. Niniejszy tekst bazuje na licznym dorobku współcześnie dostępnej literatury naukowej, a także nawiązuje do najczęściej padających w dyskursie publicznym argumentów przytaczanych zarówno przez zwolenników, jak i stojących w ich opozycji przeciwników kary ostatecznej.

SŁOWA KLUCZOWE kara śmierci, retencjonizm, abolicjonizm, kara kryminalna, prawo karne, prawa człowieka

The Dilemma of Capital Punishment: A Multifaceted Consideration

SUMMARY The issue of capital punishment is a subject of ongoing and often emotionally charged conflict between abolitionists and retentionists, and to this day, a unified international standard has not been achieved. The essence and justification of the death penalty is a matter of exceptional value and importance in the socio-moral context, which is why, in order to effectively emphasize the multifaceted and complex aspects of it, the article provides an in-depth description of criminal punishment as a general issue, as well as the history

of the creation of the ultimate punishment and the background of the events that shaped the contemporary Polish legal system. The article aims to synthetically organize the current state of knowledge concerning selected issues related to the death penalty. This text is based on the numerous achievements of currently available scientific literature and refers to the most frequently used arguments in public discourse, presented by both supporters and opponents of the death penalty.

KEYWORDS death penalty, capital punishment. Abolitionism, retentionism, human rights, criminal punishment

Wstęp

Pomimo ogólnej tendencji, która pojawiwszy się wraz z końcem XX wieku, przyczyniła się do rozpowszechnienia wśród ludzi postawy propagującej zawieszenie lub nawet eliminację orzekania kary ostatecznej, ostatni, coroczny raport Amnesty International¹, ukazuje zgoła odmienny obraz współczesnego świata, mogący wzbudzać obawę i konsternację, wywołane rzeczywistą kondycją respektowania i poszanowania fundamentalnego, najwyższego osobistego prawa człowieka², jakim jest prawo do życia, przez organy władzy poszczególnych krajów.

Represyjny reżim i absolutność władzy rządzących na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej bezpośrednio przyczyniły się do przyrostu odsetka wykonywanych egzekucji aż o 53% w stosunku do roku 2021, a co za tym idzie, do odnotowania w roku 2022 najwyższej od roku 2017 liczby straconych osób (wyrok wykonano na 883 skazanych w 20 krajach, nie wliczając liczby zabitych w Chinach (kraju, w którym kara śmierci wykonywana jest najczęściej), Korei Północnej i Wietnamu, ze względu na niejawnosć i tajność tych informacji; zrozumiałe jest więc założenie, że liczba ta w rzeczywistości może wyrażać wartość znacznie wyższą³).

¹ Amnesty International – założona 28 maja 1961 roku, międzynarodowa organizacja pozarządowa non-profit, której celem jest zapobieganie naruszeniom praw człowieka poprzez organizowanie pokojowych akcji obywatelskich. Uniwersalność i niepodzielność praw człowieka, bezstronność i niezależność, solidarność międzynarodowa i skuteczne działania na rzecz konkretnych osób, których prawa zostały złamane, to główne zasady i dążenia tej organizacji, <https://www.amnesty.org/en/about-us/> [dostęp: 31.03.2025], <https://www.amnesty.org.pl/amnesty-w-polsce/> [dostęp: 31.03.2025].

² J. Doroszcza, *Kara główna i kara dożywotniego pozbawienia wolności jako jej alternatywa, a prawo do ochrony życia – rozważania dialektyczne na przykładzie prawa polskiego i systemów prawnych innych państw*, Sosnowiec 2022, s. 15.

³ *Raport o karze śmierci w 2022: liczba udokumentowanych egzekucji najwyższa od 5 lat*, <https://www.amnesty.org.pl/raport-o-karze-smierci-w-2022-liczba-udokumentowanych-egzekucji-najwyzsza-od-5-lat/> [dostęp: 10.06.2024].

Obiecującą perspektywę na możliwość zawieszenia wykonywania kary śmierci w przyszłości, jako międzynarodowego standardu, może stanowić fakt odejścia od jej stosowania całkowicie lub w przypadku wyłącznie lżejszych przestępstw w 6 krajach (w pierwszym kryterium są to Kazachstan, Papua Nowa Gwinea, Sierra Leone i Republika Środkowoafrykańska, a w drugim Gwinea Równikowa i Zambia). Niestety pozytywne zapatrywania przeciwników kary śmierci i obrońców praw człowieka na jej ostateczne zdelegalizowanie w skali światowej przyćmiewa przywrócenie legalności jej praktykowania przez 5 państw tj. Afganistan, Kuwejt, Mjanmę, Palestynę i Singapur⁴.

Obecnie absolutny zakaz wykonywania kary śmierci na obywatelach obowiązuje w 112 krajach, a w 9 krajach wyjątek od tej reguły stanowią najcięższe przestępstwa. We współczesnych systemach penalnych kara śmierci wciąż jawi się jako legalna i prawomocna m.in. w Chinach, Indiach, Tajlandii, Singapurze oraz Indonezji, Białorusi, Gujanie, Kubie i Stanach Zjednoczonych⁵, w których w zależności od stanu – została zdelegalizowana (m.in. Alaska, Iowa); jest legalna (m.in. Teksas, Oklahoma); obowiązuje moratorium (m.in. Kalifornia, Arizona); jest prawomocna, jednak nie wykonywano jej od co najmniej 10 lat (m.in. Luizjana, Kansas); jest prawomocna, jednak nie jest wykonywana z innych przyczyn (Ohio⁶). Państwa członkowskie ONZ postulują zawieszenie orzekania i wykonywania kary śmierci, ze względu na powyższe niepokojące statystyki.

Celem niniejszego artykułu, pomimo niemożności udokumentowania w nim całości współcześnie dostępnych informacji na temat kary śmierci, czy też wyrażanych w dyskursie publicznym argumentów, opinii i poglądów ludzi nauki i kultury, jak i przeciętnych obywateli, ze względu na ich wielopłaszczyznowość, złożoność i niezliczoną ilość wątków pobocznych, które należałoby poruszyć, jest syntetyczne uporządkowanie aktualnego stanu wiedzy, dotyczące wyselekcjonowanych aspektów kary śmierci, nie przekraczając przy tym granicy przesadnego uproszczenia.

⁴ *Raport o karze śmierci w 2022...*, dz. cyt., <https://www.amnesty.org.pl/raport-o-karze-smierci-w-2022-liczba-udokumentowanych-egzekucji-najwyzsza-od-5-lat/> [dostęp: 10.06.2024].

⁵ *W których krajach nadal obowiązuje kara śmierci?* <https://forsal.pl/swiat/artykuly/8566002,w-ktorych-krajach-nadal-obowiazuje-kara-smierci.html> [dostęp: 10.06.2024].

⁶ *State by State*, Death Penalty Information Center, <https://deathpenaltyinfo.org/states-landing> [dostęp: 10.06.2024].

Kara kryminalna jako zagadnienie ogólne

Nie sposób rozpocząć snucie rozważań dotyczących kary śmierci, bez uprzedniego przedstawienia i omówienia najbardziej reprezentacyjnego dla instytucji prawa karnego mechanizmu, jakim jest karanie za pomocą sankcji i zastanowienia się nad sensem i pożądanymi rezultatami, jakie w teorii ma przynosić kara kryminalna. Ową karę definiuje się jako „formę celowej represji zadawanej przez przedstawicieli władzy jednostkom im podporządkowanym jako wyraz potępienia i odpłaty za popełniony czyn mający cechy przestępstwa”⁷. W prawie polskim, by czyn mógł zostać uznany za przestępczy i godny dezaprobaty społeczeństwa, a także określonej sankcji karnej, musi zawierać w sobie określone znamiona: bezprawność karną, winę i społeczną szkodliwość oraz być czynem zabronionym przez ustawę⁸.

Kara kryminalna, by móc zasługiwać na miano sprawiedliwej, powinna być dopasowana jak najbardziej adekwatnie w odniesieniu do konkretnego przypadku, po wyjątkowo rzetelnej analizie okoliczności, w jakich doszło do czynu, zwracając szczególną uwagę na osobę sprawcy, a także na określenie odpowiedniego stopnia dolegliwości, jakim należy go obciążyć, biorąc pod uwagę społeczną szkodliwość czynu, jakiego się dopuścił; ponadto kara musi być możliwa do wymierzenia i do odbycia przez sprawcę. Umożliwia to rozległy katalog kar, zawierający rozmaite i odmienne rodzaje sankcji, różniące się od siebie stopniem dolegliwości lub długością czasu, po jakim kara może zostać uznana za wykonaną w całości⁹.

Wyodrębnić należy dwa podstawowe i zasadnicze cele kary kryminalnej. Pierwszy z nich ma charakter prewencyjny. Ogólnie rzecz ujmując, kara kryminalna powinna doprowadzić do legalizacji panującej w konkretnym państwie władzy, poprzez kształtowanie wśród społeczeństwa postaw wyrażających respekt co do norm prawnych ustanowionych przez rządzących, skutkując ostatecznie ogólnie panującym porządkiem publicznym i wzrostem poczucia bezpieczeństwa pośród obywateli. Jednym ze środków, jakie stosują władze, by chronić panujący ład i stabilność w społeczeństwie, jest izolowanie jednostek mogących tę pozytywną rzeczywistość naruszyć. Osoby, których zachowanie

⁷ *Wybrane problemy kary i karalności*, red. A. Wedeł-Domaradzka, A. Purat, Bydgoszcz 2016, s. 13.

⁸ Ustawa z 06.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 2024.0.17 t.j.).

⁹ Ustawa z 06.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 2024.0.17 t.j.).

odbierane jest przez ogół jako negatywne, zasługujące na społeczną naganą, najczęściej podlegają ograniczeniu ich wolności poprzez zamknięcie w zakładzie karnym. Szczególną postacią izolacji jednostki jest jej eliminacja ze społeczeństwa, np. poprzez długotrwałe umieszczenie w zakładzie zamkniętym lub wykonanie wyroku śmierci¹⁰.

Drugi cel określany jest jako kompensacyjny lub sprawiedliwościowy. Ową sprawiedliwość należy rozpatrywać w dwóch kategoriach: jako poczucie społeczeństwa, że ich prawa i wolności są właściwie szanowane, a organy państwowe, ze względu na przysługującą im władzę, stanowią gwarancję słusznego i konsekwentnego napiętnowania i usankcjonowania występujących w społeczeństwie zachowań dewiacyjnych i odbiegających od normy; lub w kontekście jednostkowym, który ma zapewnić jednostce poszkodowanej poczucie sprawiedliwości, poprzez naprawienie wyrządzonych mu szkód z winy osób trzecich za pomocą dostępnych środków państwowych. Sprawca, który swoim czynem doprowadził do wywołania u poszkodowanego pewnego typu szkody, zobowiązany może zostać również do zadośćuczynienia mu lub jego najbliższemu, m.in. poprzez zapłatę nawiązki lub świadczenia pieniężnego¹¹.

Historia i geneza kary śmierci

Najstarszą ze znanych ludzkości rodzajów kar, karę śmierci, uznawano za domenę społeczeństw zarówno o niskim poziomie rozwoju kulturalnego, jak i tych postrzeganych jako rozwinięte, funkcjonującą jako naturalny element życia członków antycznych społeczności¹². Jej narodzin w pierwotnej formie (na której całokształt składały się motywy religijne, społeczne i polityczne) należy doszukiwać się w czasach antycznych, w prawach rodowych bądź sakralnych (świadczący o tym zawarcie zasad dotyczących wymierzania kary śmierci w mitycznych i starożytnych świętych księgach np. chińskim zbiorze *Pięciu Kar* lub indyjskim *Kodeksie Manu* – kara śmierci pojmowana była jako osobliwe *katharsis*, oczyszczająca sprawcę z win i pozwalająca mu na wejście do raju). Zjawiskiem stanowiącym surogat kary śmierci było składanie ofiar z ludzi, zbrodniarzy i drobniejszych przestępców na przebłaganie bogów lub z prośbami o pomyślność społeczności. Kara i związane z nią dolegliwości, w odróżnieniu od współczesnych zasad

¹⁰ Wybrane..., red. A. Wedel-Domaradzka, A. Purat, s. 13–17.

¹¹ Tamże, s. 13–17.

¹² M. Lang, *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 2015, nr 5, s. 106.

dotyczących karalności m.in. zakazu stosowania odpowiedzialności zbiorowej, nie dotyczyły jedynie i bezpośrednio winnej jednostki – w identycznym stopniu doskwierały również rodzinom sprawców, dotyczyły nawet zwierząt czy przedmiotów materialnych. Istotną okoliczność wykonania kary śmierci stanowił jej publiczny charakter, przybierający formę pewnego rodzaju makabrycznego widowiska, mającego stanowić przestrożę i wywołać poczucie strachu przed możliwą karą u potencjalnego przyszłego przestępcy lub też, co wyjątkowo groteskowe, stanowić formę rozrywki i uciechy dla obserwatorów egzekucji. Występowały liczne przypadki zemsty rodowej i plemiennej, jednak z czasem stopniowo zaczęto w zamian za karę śmierci stosować wykluczenie ze wspólnoty pokoju i odpowiedzialność przed grupą plemienną.

Wraz z upływem czasu poczęto odstępować od wymierzania sprawiedliwości osobiście – substytutem prawa odwetu i zemsty rodowej stały się sankcje ustalane przez władze państwowe, stanowiąc konsekwencje naruszanych przez jednostkę zasad panujących w kraju. W starożytnych państwach obowiązywały ówczesnie różnorakie systemy prawne, dlatego też należy zaakcentować ich odrębność i znacząco podkreślić różnice zawarte w spisanych tekstach prawnych, na podstawie których dozwolona była kara śmierci. W prawie Drakona śmiercią karano za popełnienie jakiegokolwiek przestępstwa (m.in. z tego powodu funkcjonuje powszechnie znany dziś związek frazeologiczny *drakońskie prawo*). Kara ostateczna w przypadku popełnienia któregoś z 34 przewidzianych przestępstw (np. bezpodstawnego oskarżenia o zabójstwo, składania fałszywych zeznań przed sądem¹³) prawnie usankcjonował brutalny babiloński zbiór praw, kodeks powstały za czasów panowania Hammurabiego (1792–1750 p.n.e.). Surowością prawa babilońskiemu dorównywało prawo średnioasyryjskie, z czasem wprowadzające jednak elementy indywidualnej odpowiedzialności i kompozycji. Prawo hetyckie ograniczyło stosowanie kary ostatecznej, legalizując ją wyłącznie w sytuacji dopuszczenia się sprawcy któregoś z kilku określonych czynów (np. sprzeciwianie się rządzącym). Z kolei według prawa hebrajskiego pokrzywdzony mógł domagać się sprawiedliwości na zasadach prawa talionu. Morderstwo w praktycznie każdym przypadku sprowadzało na człowieka, który się go dopuścił karę ostateczną; szczególnie piętnowano dokonanie mordu z premedytacją, które całkowicie pozbawiało sprawcę szansy na uniknięcie kary (nawet w przypadku jego przebywania w miejscu świętym). Wyraźnie należy

¹³ M. Pędracki, *Przepisy prawne najstarszych „kodeksów” mezopotamskich ustanawiające kary dla ludzi wolnych*, „Analecta” 1997, nr 6 (2), s. 19.

podkreślić jak w porównaniu do wyżej przedstawionych systemów prawnych prezentuje się egipskie prawodawstwo, pochodzące od bogów. Wyjątkową wagę przypisywano wartości, jaką było ludzkie życie, dlatego niechętnie decydowano się na wykonywanie wyroków śmierci. Prawo greckie było w głównej mierze oparte na prawie do zemsty, wraz ze szczególnym naciskiem na funkcję wywoływania strachu u obywateli¹⁴.

Priorytetem panujących nad nowo powstałymi państwami było zapewnienie im odpowiednich warunków do rozwoju m.in. poprzez utrzymanie w kraju bezpieczeństwa i porządku, czemu służyć miała surowość w stosowaniu kary śmierci nawet w przypadku przestępstw o znikomej szkodliwości. Seneka porównywał jednostkę dewiacyjną, stanowiącą zagrożenie dla porządku publicznego, z pacjentem trawionym nieuleczalną chorobą, dla którego jedyne lekarstwo stanowi egzekucja, usunięcie go z życia społecznego. Jego pogląd dotyczący wykonywania wyroków kary śmierci w sferze publicznej staje w opozycji co do stanowiska Cesarego Beccarii, do którego głębszej analizy przejdę w dalszej części tego artykułu, gdyż filozof ten uznaje publiczny charakter wymierzania kary za niezbędny dla prawidłowego oddziaływania całej procedury na społeczeństwo – zakorzenienia w ich umysłach odpowiednich postaw, wywołania reakcji strachu i stanowienia ostrzeżenia. Pomimo głównych założeń i nakazów, jakie nakłada na chrześcijan prawo kanoniczne, mogące zostać podsumowane poprzez słowa jednego z najważniejszych boskich przykazań „będziesz miłował swego bliźniego jak siebie samego”, które swoimi zapisami teoretycznie powinno wykluczać karę ostateczną całkowicie, św. Augustyn przewidywał dwa wyjątki, w których to mogła ona zostać wykonana – gdy nakazuje Bóg i gdy nakazuje prawo. Św. Tomasz z Akwinu racjonalizował karę śmierci, patrząc na nią przez pryzmat moralności jako drogę dążenia do powstania doskonałej społeczności, na drodze eliminacji grzesznych jednostek, mogących sprowadzić swoim zachowaniem innych na drogę nieprawości¹⁵.

Spółeczeństwo średniowieczne zdołało przystosować się do życia obok nieustannie obecnego widma śmierci, zaadaptowane i uodpornione, jako rezultat doświadczeń lat wojen, epidemii i klęsk żywiołowych, niosących ze sobą pokłosie w postaci milionów ofiar (naukowcy szacowali dotychczas, że wyłącznie jedna pandemia, zwana czarną śmiercią, pochłonęła w czasie swego trwania

¹⁴ J. Ryba, K. Zduniak, *Kara śmierci – rys historyczny i współczesne poglądy*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 4, s. 122–123.

¹⁵ M.B. Jurczyk, *Historia rozwoju kary śmierci na przestrzeni wieków w wybranych koncepcjach filozoficznych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2016, nr 19, s. 58–61.

do 50% populacji zamieszkującej Europę¹⁶). Analogicznie jak w przypadku myśli Seneki, pierwszorzędną funkcją publicznego dokonania egzekucji było odstraszenie potencjalnych przyszłych przestępców. Skazańców pochodzących ze stanu szlacheckiego ścinano mieczem a plebejuszy toporem. Zapisy polskiego *Zwierciadła Saskiego* sugerują szereg przestępstw, za których popełnienie groziła kara ostateczna, poczynając od gwałtu i zabójstwa, poprzez trucicielstwo, czary, homoseksualizm czy cudzołóstwo, na przestępstwach przeciwko pokojowi kończąc¹⁷. W średniowiecznej Polsce rozróżniano dwa rodzaje kar: godną i zgodną z honorem śmierć poprzez ścięcie i hańbiącą, niechlubną, poprzez powieszenie na szubienicy. Honorowy lub hańbiący charakter kary wiązano także z miejscem odbycia się egzekucji – za miejsca „godne” uchodziły centra miast, rynki, dziedzińce ratusza lub miejsca położone w pobliżu kościołów, a jako „niegodne” traktowano obszary poza murami miasta, w pobliżu szubienicy¹⁸.

Podczas studiowania roli, jaką kara śmierci pełniła w „wiekach ciemnych”, należy w każdym przypadku przedstawić ściśle z nią związaną, postrzeganą jako niechlubną profesję kata, utrzymywanego przez sądy orzekające karę śmierci. Działalność kata można było zaobserwować w trzech sferach życia publicznego – wykonywał karę ostateczną na skazanych, odpowiadał wraz z małżonką za domy publiczne, a także kontrolował wykonywane w mieście prace porządkowe. Kat mógł wyegzekwować karę w postaci trzech form: banicji, kary cielesnej i kary śmierci. W odróżnieniu od demonstracyjnej, ceremonialnej formy egzekucji, torturowania skazańców kat dopuszczał się samotnie, z uwagi na przesąd dotyczący ofiary, mającej pozostawać napiętnowaną złem, co miało sprowadzać podejrzenia na świadków przebywających w jej obecności. Końcowe niepowodzenie egzekucji katowskiej postrzegano jako potwierdzenie faktu o niewinności ofiary i niesłuszności całej procedury¹⁹.

Najstarszą znaną formą wykonania kary ostatecznej było ukamienowanie. Historia pamięta jednak przypadki zadawania śmierci w formie kary za pomocą ścięcia (dekapitacji), ćwiartowania, grzebania żywcem, spalania żywcem, zamurowania żywcem, gotowania żywcem, strącenia w przepaść, duszenia, utopienia,

¹⁶ Naukowcy ustalili, że XIV-wieczna zaraza pochłonęła mniej ofiar niż sądzono, https://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82lKZvhit4m/10172/149827358 [dostęp: 10.06.2024].

¹⁷ J. Doroszczak, *Kara...*, dz. cyt., s. 79–80.

¹⁸ *Kara śmierci: Historia, prawo, etyka*, red. A. Mazurek, Lublin 2006, s. 8–24.

¹⁹ W. Karnacewicz, *Instytucja kary śmierci od starożytności po średniowiecze – wybrane kraje i kodyfikacje*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2017, nr 2, s. 71–72.

otrucia, ukrzyżowania itd. W niektórych kulturach stosowano bardziej „oryginalne” i wysublimowane metody m.in. rzucanie zwierzętom na pożarcie, zmuszanie do walki z dzikimi zwierzętami, nabicie na pal, zamknięcie w beczce z kogutem, żmiją lub małpą, obcinanie kończyn i wyrwanie języka, skafizm lub krwawego orła. Współcześnie, co może wydawać się paradoksalne, gdyż kara śmierci eliminuje jednostkę w sposób ostateczny i pozbawia ją jej najcenniejszych wartości, poszukuje się jak najbardziej humanitarnych metod pozbawienia skazańca życia²⁰. Obecnie kraje, które nie zdelegalizowały kary śmierci, stosują wyłącznie rozstrzelanie, powieszenie, ścięcie, ukamienowanie, krzesło elektryczne, zagazowanie lub śmiertelny zastrzyk²¹. Jak wskazują najnowsze doniesienia prasowe, 25 stycznia 2024 roku w stanie Alabama, po raz pierwszy wykonano karę śmierci w postaci uduszenia azotem, na Kennecie Eugene Smith²².

Kara śmierci a prawo do życia

Trudno rozpatrywać kwestię zasadności kary śmierci jako prawnie egzekwowanej drogi do pozbawienia życia na podstawie decyzji sądu²³, a także pozbawienie życia człowieka w sposób legalny i zinstytucjonalizowany²⁴, nie nawiązując tym samym i nie rozważając jej problematyki przez pryzmat przysługującego nam prawa do życia i jego ochrony, ze względu na nieodłączną zbieżność i integralność materii obu tych problemów. Prawo do życia jest podstawowym i fundamentalnym prawem zagwarantowanym każdej jednostce; prawo do życia i jego ochrony, jak i inne prawa i wolności ludzkie wynikają bezpośrednio z niezbywalnej, niestopniowalnej i przyrodzonej osobistej godności, którą posiada każdy przedstawiciel gatunku ludzkiego.

Każdy wymiar kary w pewnej mierze wpływa na ograniczenie przysługujących jednostce wolności, jednakże właśnie kara śmierci występuje w katalogach kar, jako najbardziej dolegliwa, nadzwyczaj dotkliwie ingerująca we wszelkie prawa i wolności osobiste skazanego na nią, ze względu na to, że sama w sobie stanowi odebranie jednostce nadrzędnej i priorytetowej wartości, jaką jest

²⁰ J. Doroszczak, *Kara...*, dz. cyt., s. 278.

²¹ J. Doroszczak, *Egzekucja a jej humanitarne wykonanie*, „Edukacja Humanistyczna” 2021, nr 45, s. 25.

²² *W Alabamie przeprowadzono pierwszą w historii egzekucję nową metodą*, <https://tvn24.pl/swiat/usa-alabama-pierwsza-w-historii-egzekucja-nowa-metoda-przez-podanie-azotu-kenneth-eugene-smith-nie-zyje-st7739409> [dostęp: 10.06.2024].

²³ M.B. Jurczyk, *Historia...*, dz. cyt., s. 57.

²⁴ M. Lang, *Kara...*, dz. cyt., s. 105.

ludzkie życie. Trudno więc zgodzić się z sugestią, że w dobie międzynarodowej walki o rozpowszechnienie i respektowanie uniwersalnych i przysługujących analogicznie każdej istocie ludzkiej praw człowieka, kara śmierci może swobodnie zajmować miejsce w państwowych systemach karnych, jako jedna z opcji orzecznictwa wyroku. Wykonywanie przez państwo kary śmierci narusza jego negatywny obowiązek, jakim jest zakaz odbierania życia osobie znajdującej się pod jego jurysdykcją.

26 czerwca 1945 roku podczas konferencji w San Francisco podpisana została Karta Narodów Zjednoczonych, powołująca do życia Organizację Narodów Zjednoczonych, której priorytetowym dążeniem jest ochrona praw człowieka²⁵. Karta NZ uznawana jest za fundament uniwersalnych ludzkich praw i ich ochrony, a zatem za podstawę powstałych następnie kolejnych generacji praw człowieka. Dokument ten w art. 1 traktuje o potrzebie poszanowania praw człowieka i podstawowych wartości istotnych dla ludzkości, zobowiązuje do ich ochrony nie tylko ONZ, lecz również wszystkie państwa, które zdecydowały się ratyfikować Kartę NZ.

Art. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 roku, uchwalonej przez Organizację Narodów Zjednoczonych, wyznacza kolejne prawa człowieka: do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby. Nawiązując do art. 1 tejże Deklaracji, wiadome jest, że prawa te przyznawane są każdemu człowiekowi w stopniu równym. Akt ten stanowi podkreślenie znacności działań sprzeciwiających się ograniczaniu tychże praw, mając na uwadze ich nadrzędność oraz wywodzenie się z ludzkiej natury. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie jest sama w sobie aktem prawnie wiążącym, nie posiadając statusu nadanego umowom międzynarodowym, co do której wszystkie państwa muszą się podporządkować, jednakże stanowi podstawę zbioru innych wiążących umów międzynarodowych i wyznacza generalny i uniwersalistyczny standard pojmowania moralnego praw człowieka we współczesnym świecie. Wynika to z kilku czynników – owa deklaracja została uchwalona wspólnie przez niemal wszystkich członków społeczności międzynarodowej, zawiera wszechstronny i kompletny katalog ludzkich praw, ponadto uwidacznia wagę i wartość ludzkiej godności oraz praw przysługujących każdemu człowiekowi w równym stopniu²⁶.

²⁵ R. Balicki, *Zniesienie kary śmierci w Polsce*, [w:] *Aktualne wyzwania ochrony wolności i praw jednostki*, red. S. Jarosz-Żukowska, Wrocław 2014, s. 20–21.

²⁶ M. Migdał, *Kara śmierci a prawa człowieka*, „*Studia Prawnicze KUL*” 2019, nr 2, s. 279–284.

Kolejnym, istotnym porozumieniem państw na arenie międzynarodowej jest Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych²⁷. Nie zakazuje on całościowo wykonywania kary śmierci, jednak kompleksowo reguluje kwestię możliwości jej bytu w systemach karnych ratyfikujących go państw, ponadto zdecydowanie podkreśla znaczenie przyrodzonego prawa do życia, ochrony tego prawa i wyraża absolutny brak zezwolenia na samowolne i niekontrolowane prawnie pozbawienie życia jednostki, przy niezastosowaniu się do ograniczeń nałożonych na stosowanie kary ostatecznej²⁸.

Rozważania dotyczące kary śmierci wobec założeń Cesarego Beccarii

Cesare Beccaria pomimo posiadania złożonych i niejednoznacznych poglądów dotyczących zdelegalizowania kary śmierci jak i niewyrażania bezwzględного sprzeciwu dotyczącego możliwości pozbawienia życia człowieka w drodze kary wykonywanej przez państwo, niejako postrzegany jest jako prekursor myśli abolicystycznej, prowadzącej do narodzin ruchu, zmierzającego do całkowitego zniesienia kary śmierci i przodujący popularyzator oświeceniowego humanitaryzmu²⁹.

Przedstawiciel idei humanitarnej uprawomocnił bowiem dwie hipotetyczne sytuacje, w przypadku zaistnienia którejkolwiek z nich należałoby odstąpić od absolutnego zakazu wykonywania kary śmierci. Pierwsza z nich następuje w momencie zaistnienia w państwie w okolicznościach nadzwyczajnych, stanie bezpośredniego zagrożenia dla bezpieczeństwa państwowego lub w sytuacji panującej anarchii, czyli upadku państwa. Beccaria twierdzi, że należy wyeliminować jednostkę, która popełniła czyn zabroniony, godząc tym samym w bezpieczeństwo państwowe i w przypadku, w którym zgoda na jej dalsze funkcjonowanie w danym systemie rządów będzie stanowić dla niego bezpośrednie zagrożenie. Wyłącznie pozbawienie wolności w przypadku takiego przestępcy nie wystarczy do osiągnięcia zamierzonych celów prewencyjnych, ze względu na jego liczne powiązania, korelacje i koneksje; wtedy koniecznością staje się pozbawienie danej jednostki życia³⁰.

²⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16.12.1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

²⁸ J. Doroszczak, *Kara...*, dz. cyt., s. 146–157.

²⁹ Cesare Beccaria (1738–1794). *Sylwetka i dzieło*, red. S. Salmonowicz, Toruń 1995, s. 14–15.

³⁰ M.B. Jurczyk, *Historia...*, dz. cyt., s. 60.

Beccaria formułując rozważania dotyczące analizowanego wyżej wyjątku, pozostawał pod wpływem założeń koncepcji umowy społecznej. W jego przekonaniu, by doprowadzić do wykształcenia się bezpieczeństwa absolutnego, trwającego w „stanie pokoju”, ludzie samodzielnie muszą pozbawić się części posiadanej wolności (na drodze osiągnięcia wspólnego dobra), występującej wyłącznie w „stanie natury”, inaczej „stanie wojny”. Dobro wspólne, traktowane jako oddany państwu fragment własnej wolności, wyznacza dla rządzących zakres możliwości stosowania instytucji karania i ogranicza jego wykorzystanie wyłącznie w momencie postępowania i działania obywatela przeciwko tej wartości, a w następstwie wbrew ogółowi społeczeństwa. Kara powinna charakteryzować się wyłącznie takim stopniem dolegliwości, by zabezpieczyć przyszłość państwa i jego społeczności, powstałych na mocy porozumienia określanej mianem umowy społecznej, wykluczając ewentualność ponownego nastania stanu natury, tzn. wszechobecnej wojny³¹. W momencie przekroczenia przez legislatora granicy ochrony dobra wspólnego staje się on tyranem – „każdy przejaw władzy człowieka nad człowiekiem niewynikający z bezwzględnej konieczności jest aktem tyranii”³².

Uogólniając, rządzącym przysługuje prawo do wykonania kary śmierci w sytuacji, w której jest to konieczne, w której państwo niebezpiecznie zbliża się do momentu nastania stanu natury (zagrożenie państwowości), lub gdy ów stan już zaistniał (anarchia), gdyż posiadają kompetencje do wykorzystania wszelkich możliwych środków w celu ochrony państwa i społeczeństwa; dlatego też kara śmierci wyczerpuje założenia i znamiona wystąpienia przedstawionego wyjątku.

Inaczej niż w przypadku wyżej nakreślonego wyjątku, druga sytuacja, w której Beccaria dopuszcza stosowanie przez władze kary śmierci, następuje podczas panowania społecznego spokoju. W tym przypadku karę śmierci godzi się orzec, gdy jest ona „rzeczywistym i jedynym środkiem do powstrzymania innych od popełnienia przestępstw”³³. W tejże myśli uwidaczniają się wpływy utylitarystycznych motywacji, według których legislator powinien dążyć do zapewnienia możliwie największego szczęścia dla obywateli własnego kraju. Beccaria jako utylitarysta, centralizował swe dociekania nie na samej instytucji karania, a na różnego rodzaju prewencji, którą należy wykorzystać, by w miarę możliwości sprawnie ograniczyć rozmiar przestępczości. Jak twierdził filozof,

³¹ M. Lang, *Kara...*, dz. cyt., s. 107–109.

³² *Wybrane...*, red. A. Wedeł-Domaradzka, A. Purat, s. 29.

³³ Tamże, s. 35.

„nie surowość, lecz długotrwałość kary wywiera największe wrażenie na duszę człowieka”. Wynikające z tego raczej sugerują, że długotrwałość kary pozbawienia wolności przoduje nad krótką chwilą, jaką jest pozbawienie człowieka życia, w kwestii wpływów, jakie wywiera na potencjalnym przestępcy i możliwości popełnienia przez niego czynów zabronionych w przyszłości, a w konsekwencji na rozmiar całokształtu przestępczości. O ułomności kary śmierci, jako swoistego środka prewencyjnego, poprzez jej teoretyczne właściwości odstrasżające, świadczy również fakt przyjmowania przez publiczną egzekucję formy „wido-wiska dla gawiedzi” i paradoksalnie stanowi przykład użycia przemocy i agresji, uodparniając i przyzwyczajając do niej społeczeństwo, w efekcie doprowadzając do brutalizacji człowieczeństwa. Dlatego więc, system prawny, w którego zapisach zawarty jest kategoryczny zakaz zabijania, zezwala na wykonanie wyroku śmierci na drodze prawomocnego orzeczenia sądowego³⁴? W przekonaniu filozofa: „Kara śmierci nie może być pożyteczna, gdyż daje ludziom przykład okrucieństwa. Jeżeli namiętność lub konieczność prowadzenia wojen nauczyły przelewać krew ludzką, to prawa, których zadaniem jest łagodzenie obyczajów ludzi, nie powinny pomnażać przykładów okrucieństw, tym bardziej ponu-rych, że śmierć z mocy prawa zadawana jest z zimną krwią i z zachowaniem formalności”³⁵. Humanitaryzm Beccarii objawiał się przekonaniem, że kara nie powinna przynosić skazanemu dolegliwości cielesnych, fizycznych, gdyż jedynie cierpienia psychiczne, wynikające z długotrwałej izolacji, stanowiły gwarancję prewencyjności kary. Równorzędnie ważną cechą kary stanowiła jej nieuchron-ność, dlatego też Beccaria wyrażał krytycyzm dotyczący czasu trwania procesów karnych, nierzadko okazujących się absurdalnie wydłużonymi w czasie, skutkując tym samym długotrwałe odwlekanie wydania prawomocnych wyroków i stosowanie kar³⁶.

Sprzeciw wobec kary ostatecznej – racje strony abolistycznej

Z dorobku literatury naukowej, jak i licznych przeprowadzonych badań wy-nika, że sprawcy przestępstw znacząco różnią się od siebie pod względem cech i właściwości psychicznych i z tego też powodu teoretycznego, profilaktycznego charakteru kary śmierci, mającego w praktyce posiadać działanie odpychające

³⁴ *Kara...*, red. A. Mazurek, s. 69–70.

³⁵ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Warszawa 1959, s. 151.

³⁶ *Wybrane...*, red. A. Wedeł-Domaradzka, A. Purat, s. 26–36.

na potencjalnych przyszłych sprawców, nie można pojmować jako posiadający równomiernie silny wpływ na każdą indywidualną jednostkę (z pominięciem osób, którym ich postawa legalistyczna lub kodeks moralny nie pozwalają na posunięcie się do dokonania czynu zabronionego³⁷). Literatura rozróżnia kategorie sprawców przestępstw, wobec których efektywność funkcji odstraszałającej kary śmierci należy poddać w wątpliwość:

- sprawców posiadających zaburzenia procesów świadomości np. niepoczytalnych, działających w afekcie, pod wpływem środków odurzających³⁸;
- sprawców działających pod wpływem szczególnych motywów np. seksualnych, politycznych, ekonomicznych;
- sprawców działających z tzw. „wykalkulowanym ryzykiem”, w szczególności przestępców zawodowych;
- sprawców, „których życie nie przedstawia żadnej wartości”;
- sprawców, którzy we własnej śmierci szukają sławy (w tym przypadku kara śmierci stanowi czynnik kryminogenny³⁹).

Argumentem przytaczanym przez abolicjonistów, który obiektywnie postrzegany jest jako najpoważniejszy, wyjątkowo racjonalny i przekonujący, jest sam fakt specyfiki istoty ludzkiej i jej omylności, narażenia na błędy i pomyłki, oraz nieodwracalności kary śmierci⁴⁰. Wraz z biegiem lat ludzkość wielokrotnie była świadkami wątpliwych, niesprawiedliwych lub zupełnie niesłuszných skazań osób oskarżonych o przestępstwa, których, jak okazywało się końcowo, nigdy nie popełnili⁴¹. Czynnikiem, które doprowadzają do wspomnianych sytuacji jest mnóstwo; poczynając od błędnej identyfikacji przez świadka, fałszywego przyznania się do winy, poprzez jednotorowość pracy śledczych, na błędach w badaniu dowodów oraz błędach oskarżenia i obrony kończąc⁴².

Trudno o dostępność i wiarygodność informacji o omyłkach sądowych i niesłuszných skazaniach w polskim wymiarze sprawiedliwości, gdyż uznaje się, że wyniki badań statystycznych, przeprowadzanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości, w rzeczywistości mogą okazać się zaniżone. Według danych

³⁷ M. Lang, *Kara...*, dz. cyt., s. 112.

³⁸ J. Stankiewicz, *Prawnomiędzynarodowe uregulowania kary śmierci na świecie*, „Studia Gdańskie. Wzję i rzeczywistość” 2013, nr 10, s. 46.

³⁹ A. Grześkowiak, *Kara śmierci w polskim prawie karnym*, Toruń 1978, s. 30.

⁴⁰ W. Chudy, *Przeciwko karze śmierci. Argumenty filozoficzne*, „Ethos” 1989, t. 2, nr 5, s. 151–152.

⁴¹ J. Stankiewicz, *Prawnomiędzynarodowe...*, dz. cyt., s. 45.

⁴² O. Mazur, *Niesłuszne skazania w Polsce w opinii prokuratorów i policjantów*, „Palestra. Pismo Adwokatury Polskiej” 2012, nr 3–4, s. 20–21

pochodzących z lat 1999–2008, niesłuszne skazania nie stanowiły problemu, z którym borykał się polski system karny – prawomocne orzeczenie o faktycznym niepopelnieniu przestępstwa, za które jednostka została skazana, zapadało w przypadku średnio 52 osób rocznie, na ogół 386 tys. skazanych. Rzetelny charakter tych danych uznać należy jednak za wątpliwy, ze względu na ciemną liczbę. Z drugiej strony, amerykański system prawny wyjątkowo wnikliwie i dogłębnie prowadzi badania dotyczące tego problemu. Ich wyniki świadczą o tym, że ok. 5% skazanych przez amerykańskie sądy stanowiły osoby niewinne⁴³.

Jednym z najbardziej oburzających i do dziś wzbudzających silne emocje przypadków niesłusznego skazania, pomimo faktu, że prawomocny wyrok orzekający karę śmierci zapadł prawie 80 lat temu, jest sprawa najmłodszego w dziejach skazańca, niewinnego George’a Stinney’a, czarnoskórego czternastolatka. Wpływ na przebieg tego niechlubnego wydarzenia z pewnością miała wszechobecnie panująca w latach 40. XX wieku segregacja rasowa, konflikty i nieporozumienia pomiędzy białymi i czarnymi mieszkańcami miasteczka Alcolu. Ciąg tragicznych wydarzeń rozpoczął się w momencie odkrycia po „czarnej stronie” zwłok dwóch białych dziewczynek, 24 marca 1944 roku⁴⁴. W kwestii aresztowania Stinney’a przesądził jedynie moment wspomnienia członkowi grupy, która prowadziła poszukiwania jeszcze przed odnalezieniem ciał, że wcześniej, tego samego dnia, poświęcił chwilę na rozmowę z dwiema dziewczynkami. Organy ścigania potwierdziły rzekome przyznanie się do winy czternastolatka, jednakże nie istniało żadne podpisane oświadczenie mogące to potwierdzić. Ponadto przeprowadzone śledztwo nie zdołało wykazać żadnego powiązania pomiędzy oskarżonym a popełnioną zbrodnią, nie znaleziono ani jednego dowodu świadczącego przeciwko niemu. Cały proces przebiegał w warunkach godzących w godność jednostki, sprawiedliwościowo oraz prawnie wątpliwych. Skazany, wciąż pozostający przecież dzieckiem, przesłuchiwany był w samotności przez wiele godzin, gdyż pomimo konstytucyjnej gwarancji, nie przyznano mu obrońcy z urzędu, co więcej, nie pozwolono zobaczyć się z rodzicami aż do momentu,

⁴³ Partyk A., Jan Widacki: *Wielu skazanych to osoby niewinne*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/wielu-skazanych-to-osoby-niewinne-wywiad-z-prof-janem-widackim,505736.html> [dostęp: 10.06.2024].

⁴⁴ Myszk M., *Nastolatek na krześle elektrycznym*, <https://www.kryminatorium.pl/nastolatek-na-krzesle-elektrycznym-107-kryminatorium/> [dostęp: 10.06.2024].

w którym oczekiwał na swoją egzekucję w celi śmierci⁴⁵. George Stinney został stracony 16 czerwca 1944 roku na krześle elektrycznym⁴⁶.

Wyjątkowo bulwersującą sprawą w historii polskiego wymiaru sprawiedliwości jest niesłuszne skazanie Tomasza Komendy na 25 lat pozbawienia wolności, za domniemane zgwałcenie i zabójstwo piętnastoletniej Małgorzaty podczas imprezy sylwestrowej w Miłoszycach. Komenda został skazany na podstawie rozpoznania go przez sąsiadkę na ukazanym w Magazynie Kryminalnym 997 portrecie pamięciowym; śledczy nie wzięli pod uwagę jego wyjaśnień dotyczących jego nieobecności w miejscu popełnienia przestępstwa (żadna osoba nie potwierdziła, że rzeczywiście przebywał na imprezie sylwestrowej), ani niemożności dostania się do miasta, czy alibi zapewnionego mu przez 12 osób. Mężczyzna pomimo nieprzyznania się do winy otrzymał wyrok 25 lat więzienia orzeczony prawomocnie przez sąd drugiej instancji. Do czasu odkrycia i skazania prawdziwych sprawców zbrodni, Komenda spędził w więzieniu 18 lat⁴⁷, doznając lat samotności, zszargania godności ludzkiej, upokorzeń i dolegliwości wynikających z bycia postrzeganym przez społeczeństwo za sprawcę ohydnej zbrodni. Na wolność wyszedł dopiero 15 marca 2018 roku, niewinny przez Sąd Najwyższy⁴⁸. Niestety państwo polskie i wymiar sprawiedliwości nie są i nie będą w posiadaniu środków, mogących stanowić zadośćuczynienie i rekompensatę za cenę niesprawiedliwej utraty wolności i własnego życia.

Z powyższych rozważań można wysnuć wniosek, że omyłne skazania osób niewinnych przez sądy stanowią margines liczby wszystkich skazań i są to praktycznie indywidualne, odosobnione przypadki. Nie zmienia to jednak faktu, że życie raz niesłusznie odebrane nie może zostać w żaden sposób przywrócone, a ów błąd naprawiony. Życie każdego człowieka ma jednakową wartość oraz prawo do jego ochrony, ponadto każdy człowiek posiada przyrodzoną i niezbywalną godność, będącą źródłem wszelkich praw i wolności ludzkich⁴⁹, dlatego też nie-

⁴⁵ *Court Acknowledges Wrongful Execution of 14-Year Old George Stinney*, <https://ejj.org/news/george-stinney-exonerated/> [dostęp: 10.06.2024].

⁴⁶ *In 1944, George Stinney was young, black and sentenced to die*, https://www.postandcourier.com/news/special_reports/in-1944-george-stinney-was-young-black-and-sentenced-to-die/article_a87181dc-2924-11e8-b4e0-4f958aa5ba1c.html [dostęp: 10.06.2024].

⁴⁷ E. Sitek, *Czekałem na was 18 lat*, <https://gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2019/numer-167-luty-2019/169605,Czekałem-na-was-18-lat.html> [dostęp: 31.03.2025]

⁴⁸ *Niesłusznie spędził w więzieniu 18 lat. Historia Tomasza Komendy wstrząsnęła Polską*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art39878301-nieslusznie-spedzil-w-wiezieniu-18-lat-historia-tomasza-komendy-wstrzasnela-polska> [dostęp: 10.06.2024].

⁴⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 02.04.1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

ślusne wydanie błędnego wyroku skazującego w każdym przypadku naruszać będzie znacząco i haniebnie jej prawa i wolności jako człowieka i obywatela.

Spór dotyczący kary śmierci często toczy się w materii koncepcji etycznej, prowadząc ostatecznie do rozważań na temat kary ostatecznej na płaszczyźnie empirycznej, tzn. spór dotyczy tu hipotetycznej sytuacji, w której obie strony konfliktu opowiadają się za skazaniem na karę śmierci, jednak jedynie w sytuacji, w której czyn ten pełniłby funkcję odstrasżającą wobec potencjalnych sprawców, czyli prewencję generalną.

Na drodze udowodnienia faktyczności tezy, według której kara śmierci posiada walory wyjątkowo skuteczne w kwestii odstrasżania możliwych przyszłych przestępców, przeprowadzono w latach 60. XX wieku badania kierowane przez Mittermaiera i Sellina, które ostatecznie nie zdołały wykazać widocznego wpływu zniesienia bądź pozostawienia kary śmierci w systemach karnych na zmniejszenie lub zwiększenie rozmiaru przestępczości, zagrożonej tą karą⁵⁰. Ponowne sondaże zrealizowane na zlecenie ONZ w 1988 roku, a następnie powtórzone w 2002 roku wyłącznie ten wniosek potwierdziły⁵¹.

Oblicze kary śmierci w Polsce na przestrzeni lat

Dyskusja na temat obecności kary śmierci w mającym powstać w przyszłości zupełnie nowym kodeksie karnym rozgorzała pośród ustawodawców ledwie odrodzonej, niepodległej Polski. Dotychczas jej funkcjonowanie oparte było na regułach i wzorcach powstałej w 1919 roku Komisji Kodyfikacyjnej⁵². Doszło do wyraźnego uformowania się dwóch stronnictw, opowiadających się za likwidacją kary śmierci (Makowski, Mogilnicki, Rappaport) lub postępowaniem zgoła przeciwnym (Krzymuski, Makarewicz, Miłoszewski, Nowodworski, Prądyński, Seyda). Komisja Kodyfikacyjna pomimo wielopłaszczyznowości i rozbieżności padających podczas dyskusji argumentów i uzasadnień własnych poglądów, zdecydowała się na uprawomocnienie kary śmierci. Kodeks Makarewicza z 11 lipca 1932 roku⁵³ uznawał karę śmierci za karę zasadniczą, którą można było orzec w przypadku popełnienia któregośkolwiek z 5 wymienionych przestępstw,

⁵⁰ M. Lang, *Kara...*, dz. cyt., s. 111–112.

⁵¹ G. Michałowska, *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Warszawa 2008, s. 75.

⁵² M. Dębicka, *Uniwersalizm kary śmierci* [w:] *Śmierć w wielu odsłonach. Problemy wybrane*, red. E. Żywucka--Kozłowska, A. Opalska, M. Treder, Olsztyn 2017, s. 97.

⁵³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

na które składały się 4 przestępstwa polityczne i jedno pospolite (zamach na niepodległość państwa, zamach na życie lub zdrowie Prezydenta RP, typ kwalifikowany zdrady wojennej, akcja dywersyjna w czasie wojny, zabójstwo). Jako alternatywę dla kary ostatecznej dozwolone było skazanie sprawcy czynu zabronionego na dożywotnie pozbawienie wolności, karę od 10 lat pozbawienia wolności (4 pierwsze wskazane przestępstwa) lub karę pozbawienia wolności od 5 lat (ostatnie z przytoczonych przestępstw). Cytując postanowienie Sądu Najwyższego z 16 kwietnia 1935 roku „orzeczenie kary śmierci podyktowane musi być nieodzowną koniecznością ochrony społeczeństwa ze względu na wybitne aspołeczne właściwości sprawcy, których żadna dolegliwość przewidziana przez k.k. w formie pozbawienia wolności, nawet dożywotniego, usunąć nie jest zdolna i że powinno być rzeczą niewątpliwą, a przynajmniej wysoce prawdopodobną, iż żadna kara sprawcy psychicznie już nie zmieni i żadna, prócz kary śmierci, przed nim społeczeństwa nie zabezpieczy”⁵⁴. Według zapisów art. 38 Kodeksu Makarewicza jako metodę egzekucji stosowano powieszenie. Publiczność nie posiadała zezwolenia na obserwację egzekucji; jej wykonywanie musiało przebiegać w obecności prokuratora, naczelnika więziennego, protokolanta, lekarza i duchownego, zależnego od wyznania religijnego skazańca. Kary głównej nie stosowano na osobach obłożnie lub umysłowo chorych do czasu ich wyzdrowienia i na kobietach brzemiennych, do 3 miesięcy po porodzie⁵⁵.

Po 1944 r. polskie karne prawodawstwo opierało się na praktykach stosowanych w Związku Radzieckim; szacunkowo liczba wykonanych egzekucji znacząco wzrosła w tych latach (w 100 więzieniach śmierć poniosło około 3500 skazanych, głównie opozycjonistów).

Po raz ostatni karę ostateczną w Polsce wymierzono 21 kwietnia 1988 roku na przestępcy seksualnym, gwałcieliu i mordercy, Andrzeju Czabańskim⁵⁶.

Kodeks karny z 19 kwietnia 1969 roku w swoich zapisach wciąż dopuszczał wykonywanie kary śmierci, już nie jako kary zasadniczej, i w ograniczonej formie w porównaniu do kodeksu karnego z roku 1932. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku w art. 30 § 2 opisywała karę śmierci jako „wyjątkową, przewidzianą za najcięższe zbrodnie”. Alternatywę stanowiła kara dożywotniego pozbawienia wolności lub 25 lat więzienia; sąd nie mógł orzekać grzywny lub innych kar

⁵⁴ Postanowienie SN z 16.04.1935 r., 2K 804/35, ZOSNIK 1935, nr 1, poz. 300.

⁵⁵ A. Grześkowiak, *Kara...*, dz. cyt., s. 51–64.

⁵⁶ A. Zaprutko-Janicka, *Ostatnia egzekucja wykonana w Polsce. Tak umierał człowiek, po którego zgonie zniesiono karę śmierci*, <https://wielkaihistoria.pl/ostatnia-egzekucja-wykonana-w-polsce-tak-umierał-człowiek-po-ktorego-zgonie-zniesiono-karę-smierci/> [dostęp: 10.06.2024].

dodatkowych obok niej, jednak wymierzenie tejże kary zawsze powiązane było z pozbawieniem praw publicznych bezpowrotnie. Spod zagrożenia skazania na karę śmierci wyłączone były osoby, które nie ukończyły 18. roku życia i kobiety ciężarne (bez rozróżnienia w kwestii, czy dziecko poczęte zostało przed lub po dokonaniu czynu przestępczego⁵⁷). Przebieg i procedury wykonywania kary śmierci szczegółowo wyjaśnia art. 110. kodeksu wykonawczego z 1 września 1969 roku⁵⁸.

Należy podkreślić, że wraz z deklaracją powstania projektu kolejnego kodeksu karnego, legalizującego karę śmierci, pojawiły się liczne głosy krytyki członków środowiska prawniczego, wybrzmiewające aż do końca jego obowiązywania⁵⁹.

Kara śmierci została zawieszona w drodze ustawy z dnia 12 lipca 1995 roku o zmianie kodeksu karnego, a następnie zniesiona całkowicie wraz z wejściem w życie kodeksu z 6 czerwca 1997 roku. Jej rolę jako najsurowszego wymiaru kary w polskim systemie prawnym przejęła kara 25 lat pozbawienia wolności – obecnie 30 lat pozbawienia wolności⁶⁰.

Podsumowanie

Kara śmierci jest przedmiotem długotrwałego i żarliwego sporu społeczno-moralnego, w którym po dziś dzień nie udało się osiągnąć uniwersalnego konsensusu. Dyskusje te stają się wyjątkowo intensywne w momencie ujawnienia spraw, wzbudzających szczególne emocje wśród opinii publicznej (dla przykładu, tragedia 8-letniego Kamila z Częstochowy, w przypadku której ówczesny polski Prezes Rady Ministrów opowiedział się za zaostrzeniem sankcji w polskim katalogu kar i przywróceniem kary śmierci⁶¹). Instytucja sankcji ostatecznej pojawiła się już w czasach antycznych, przez wiele następnych wieków posiadała formę budzącego grozę rytuału, ku ucieście spragnionej krwi i wrażeń masy ludzkiej. Widoczne zmiany dotyczące problematyki kary śmierci zaistniały dopiero w epoce Oświecenia, okresie genezy dyskusji jej dotyczącej i zróżnicowania społeczeństw na abolicjonistów i retencjonistów. Był to również czas dialogu

⁵⁷ E.D. Mogielnicka, *Wykonywanie kary śmierci w czasach Polski Rzeczypospolitej Ludowej – analiza wybranych przykładów*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2023, nr 22, s. 346.

⁵⁸ Ustawa z dnia 19.04.1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1969.13.98).

⁵⁹ J. Doroszczyk, *Kara...*, dz. cyt., s. 102.

⁶⁰ Ustawa z 06.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 2024.0.17 t.j.).

⁶¹ *Morawiecki po śmierci 8-letniego Kamila poleci Ziobrze zaostrzyć kary*, <https://www.rp.pl/polityka/art38453541-morawiecki-po-smierci-8-letniego-kamila-poleci-ziobrze-zaostrzyc-kary> [dostęp: 10.06.2024].

wybitnych jednostek ze środowiska prawniczego, filozoficznego, politycznego i ekonomicznego na temat zasadności kary śmierci i funkcji, jakie powinna spełniać. Myśli Cesarego Beccarii, uznawanego za najwybitniejszego przedstawiciela humanitaryzmu oświeceniowego bezpośrednio przyczyniły się do uformowania ruchu abolistycznego, a ze względu na jego wyjątkowe umiejętności, co do przekazania swych tez w sposób uniwersalny, jego argumenty do dziś są przytaczane w sporach dotyczących kary śmierci. Wraz z zakończeniem siejących spustoszenie krwawych wojen, podczas których doszło do ekstremalnych i najbardziej odrażających przypadków naruszeń ludzkiej godności, w latach 40. XX wieku, zaczęto przywiązywać szczególną wagę do humanitaryzmu. To wtedy ludzkość na drodze międzynarodowego porozumienia zdecydowała się na założenie Organizacji Narodów Zjednoczonych, której głównym zadaniem jest utrzymanie i wzmocnienie porządku światowego, ochrona praw człowieka i monitorowanie przypadków nieprzestrzegania i łamania praw i wolności ludzkich na świecie. Współcześnie funkcjonują także liczne organizacje międzynarodowe, stojące na straży praw człowieka na czele z Amnesty International, corocznie publikującą raport na temat liczby dokonanych egzekucji w roku poprzednim i realiów stosowania kary śmierci na świecie. Wynik raportu z 2022 roku jednoznacznie wskazuje, iż liczba wykonanych egzekucji znacząco wzrosła. Dlatego też, bez względu na spadek liczby zwolenników kary śmierci w niektórych krajach (według sondażu przeprowadzonego przez SW Reaserch dla „Newsweek” w roku 2017, w przypadku Polski 42% badanych obywateli opowiada się za przywróceniem kary śmierci – w roku poprzedzającym w ten sam sposób odpowiedziała prawie połowa respondentów, tj. 45%⁶²) i mimo daleko idących zmian, jakie zaaszły w obliczu tej instytucji od zarania państwowości, świat wciąż nie jest gotowy na przyjęcie i zastosowanie we własnych systemach prawnych jednoznacznego rozwiązania w tej kwestii.

Bibliografia

- Balicki R., *Zniesienie kary śmierci w Polsce*, [w:] *Aktualne wyzwania ochrony wolności i praw jednostki*, red. Jarosz-Żukowska S., Wrocław 2014.
Bartula P., *Kara śmierci – powracający dylemat*, Kraków 1998.
Beccaria C., *O przestępstwach i karach*, Warszawa 1959.

⁶² *Poparcie dla kary śmierci spada. Coraz mniej Polaków chce jej przywrócenia* [sondaż Newsweeka], <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/przywrocenie-kary-smierci-w-polsce-czy-polacy-to-popieraja/xl9g7d0> [dostęp: 10.06.2024].

- Cesare Beccaria (1738–1794). *Sylwetka i dzieło*, red. S. Salmonowicz, Toruń 1995.
- Chudy W., *Przeciwko karze śmierci. Argumenty filozoficzne*, „Ethos”, 1989, R. 2 nr 5.
- Court Acknowledges Wrongful Execution of 14-Year Old George Stinney, <https://ejl.org/news/george-stinney-exonerated/> [dostęp: 10.06.2024].
- Dębicka M., *Uniwersalizm kary śmierci*, [w:] *Śmierć w wielu odsłonach. Problemy wybrane*, red. E. Żywucka-Kozłowska, A. Opalska, M. Treder, Olsztyn 2017.
- Doroszczak J., *Egzekucja a jej humanitarne wykonanie*, „Edukacja Humanistyczna” 2021, nr 45.
- Doroszczak J., *Kara główna i kara dożywotniego pozbawienia wolności jako jej alternatywa, a prawo do ochrony życia – rozważania dialektyczne na przykładzie prawa polskiego i systemów prawnych innych państwa*, Sosnowiec 2022.
- Grześkowiak A., *Kara śmierci w polskim prawie karnym*, Toruń 1978.
- In 1944, George Stinney was young, black and sentenced to die, https://www.postandcourier.com/news/special_reports/in-1944-george-stinney-was-young-black-and-sentenced-to-die/article_a87181dc-2924-11e8-b4e0-4f958aa5ba1c.html [dostęp: 10.06.2024].
- Jurczyk M.B., *Historia rozwoju kary śmierci na przestrzeni wieków w wybranych koncepcjach filozoficznych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2016, nr 19.
- Kara śmierci: Historia, prawo, etyka*, red. A. Mazurek, Lublin 2006.
- Karnacewicz W., *Instytucja kary śmierci od starożytności po średniowiecze – wybrane kraje i kodyfikacje*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2017, nr 2.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 02.04.1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Lang M., *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 2015, nr 5.
- Mazur O., *Niesłuszne skazania w Polsce w opinii prokuratorów i policjantów*, „Palestra. Pismo Adwokatury Polskiej” 2012, nr 3–4.
- Michałowska G., *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Warszawa 2008 r.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).
- Migdał M., *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, nr 2.
- Mitera M., Zubik M., *Kara śmierci w świetle doświadczeń współczesnych systemów prawnych*, Warszawa 1998 r.
- Mogielnicka E.D., *Wykonywanie kary śmierci w czasach Polski Rzeczypospolitej Ludowej – analiza wybranych przykładów*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2023, nr 22.
- Morawiecki po śmierci 8-letniego Kamila poleci Ziobrze zastrzyć kary, <https://www.rp.pl/polityka/art38453541-morawiecki-po-smierci-8-letniego-kamila-poleczi-ziobrze-zastrzyc-kary> [dostęp: 10.06.2024].
- Myszka M., *Nastolatek na krześle elektrycznym*, <https://www.kryminatorium.pl/nastolatek-na-krzesle-elektrycznym-107-kryminatorium/> [dostęp: 10.06.2024].
- Naukowcy ustalili, że XIV-wieczna zaraza pochłonęła mniej ofiar niż sądzono, https://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82lKZvhit4m/10172/149827358 [dostęp: 10.06.2024].
- Niesłusznie spędził w więzieniu 18 lat. Historia Tomasza Komendy wstrząsnęła Polską*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art39878301-nieslusznie-spedzil-w-wiezieniu-18-lat-historia-tomasza-komendy-wstrzasnela-polska> [dostęp: 10.06.2024].
- Orzeszyna K., Skwarzyński M., Tabaszewski R., *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2020.

- Partyk A., *Jan Widacki: Wielu skazanych to osoby niewinne*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/wielu-skazanych-to-osoby-niewinne-wywiad-z-prof-janem-widackim,505736.html> [dostęp: 10.06.2024].
- Pędracki M., *Przepisy prawne najstarszych „kodeksów” mezopotamskich ustanawiające kary dla ludzi wolnych*, „*Analecta*” 1997, nr 6 (2).
- Poparcie dla kary śmierci spada. Coraz mniej Polaków chce jej przywrócenia* [sondaż Newsweeka], <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/przywrocenie-kary-smierci-w-polsce-czy-polacy-to-popieraja/xl9g7d0> [dostęp: 10.06.2024].
- Postanowienie SN z 16.04.1935 r., 2K 804/35, ZOSNIK 1935, nr 1, poz. 300.
- Raport o karze śmierci w 2022: liczba udokumentowanych egzekucji najwyższa od 5 lat* (<https://www.amnesty.org.pl/raport-o-karze-smierci-w-2022-liczba-udokumentowanych-egzekucji-najwyzsza-od-5-lat/>) [dostęp: 10.06.2024].
- Ryba J., Zduniak K., *Kara śmierci – rys historyczny i współczesne poglądy*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 4.
- Sitek E., *Czekałem na was 18 lat*, <https://gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2019/numer-167-luty-2019/169605,Czekałem-na-was-18-lat.html> [dostęp: 31.03.2025].
- Snarski T., *Kościół katolicki wobec kary śmierci. Między prawem a filozofią i teologią*, Warszawa 2022.
- Stankiewicz J., *Prawnomiędzynarodowe uregulowania kary śmierci na świecie*, Studia Gdańskie. „Wizje i rzeczywistość” 2013, nr 10.
- State by State*, Death Penalty Information Center, <https://deathpenaltyinfo.org/states-landing> [dostęp: 10.06.2024].
- Ustawa z 06.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 2024.0.17 t.j.).
- Ustawa z dnia 19.04.1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1969.13.98).
- W których krajach nadal obowiązuje kara śmierci?* <https://forsal.pl/swiat/artykuly/8566002,w-ktorych-krajach-nadal-obowiazuje-kara-smierci.html> [dostęp: 10.06.2024].
- W Alabamie przeprowadzono pierwszą w historii egzekucję nową metodą* <https://tvn24.pl/swiat/usa-alabama-pierwsza-w-historii-egzekucja-nowa-metoda-przez-podanie-azotu-kenneth-eugene-smith-nie-zyje-st7739409> [dostęp: 10.06.2024].
- Warylewski J., *Kara: podstawy filozoficzne i historyczne*, Gdańsk 2007.
- Wybrane problemy kary i karalności*, red. A. Wedeł-Domaradzka, A. Purat, Bydgoszcz 2016.
- Zaprutko-Janicka A., *Ostatnia egzekucja wykonana w Polsce. Tak umierał człowiek, po którego zgonie zniesiono karę śmierci*, <https://wielkaihistoria.pl/ostatnia-egzekucja-wykonana-w-polsce-tak-umieral-czlowiek-po-ktorego-zgonie-zniesiono-kare-smierci/> [dostęp: 10.06.2024].

Aleksander Horyń

Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0009-0001-3294-110X

Piotr Paweł Śliwiński

Universität Hamburg
ORCID: 0009-0001-4533-4931

Pozytywizm aksjologiczny. Formuła Radbrucha a odpowiedzialność za wykonanie rozkazu przed międzynarodowymi trybunałami karnymi

STRESZCZENIE W artykule przedstawiono podstawowe tezy składające się na koncepcję filozoficznoprawną wyłożoną po II wojnie światowej przez Gustawa Radbrucha, ze szczególnym uwzględnieniem idei tzw. ustawowego bezprawia. W szczególności autorzy podejmują temat natury współczesnego pozytywizmu oraz jego relacji wobec koncepcji prawnonaturalnych. Następnie omówione zostały praktyczne przykłady zastosowania myśli G. Radbrucha w postanowieniach wybranych trybunałów, powołanych w 2. połowie XX w. do sądenia zbrodni przeciwko ludzkości. Autorzy wykazują, iż sam fakt odwoływania się do wartości pozaprawnych nie stoi w konflikcie ze współcześnie pojmowanym pozytywizmem. Co więcej, korelacja prawa stanowionego z aksjologią jest nieodłącznym elementem dominujących obecnie koncepcji prawnopozytywnych.

SŁOWA KLUCZOWE formuła Radbrucha, procesy norymberskie, pozytywizm prawniczy, prawo naturalne, międzynarodowe trybunały karne.

Axiological positivism. Radbruch's formula and responsibility for following orders before international criminal tribunals

SUMMARY The article presents the basic theses that make up the philosophical-legal concept laid out after World War II by Gustav Radbruch, with particular emphasis on the idea of so-called statutory lawlessness. In particular, the authors address the nature of modern positivism and its relationship

to legal-natural concepts. They then discuss practical examples of the application of G. Radbruch's thought in the decisions of selected tribunals established in the 2nd half of the 20th century to try crimes against humanity. The authors show that the mere fact of appealing to extra-legal values does not conflict with contemporary positivism. Moreover, the correlation of state law with axiology is inherent in contemporary dominant legal-positivist concepts.

KEYWORDS Radbruch's formula, nuremberg trials, legal positivism, natural law, international criminal tribunals.

I.

Na przestrzeni minionych lat dyskurs filozoficznoprawny został w istotnej części zdominowany przez spór pomiędzy zwolennikami koncepcji prawa natury a przedstawicielami pozytywizmu prawniczego¹. Analizując omawianą problematykę pod kątem historycznym można dojść do wniosku, że najsłabsze z koncepcji prawnonaturalnych i pozytywistycznych ustąpiły poglądom bardziej umiarkowanym, często stanowiącym próbę syntezy pomiędzy aksjologicznym charakterem *ius naturalis* a – zdecydowanie bardziej pragmatycznymi – szkołami pozytywistycznymi². W praktyce, wartości pozaprawne nieustannie oddziałują na sferę stanowienia i stosowania prawa zarówno jako klauzule stosowane w ramach konstrukcji przepisów, jak również kształtując dyrektywy wykładni w procesie interpretacji dokonywanej przez sędziego³. Współczesny pozytywizm prawniczy, niekiedy błędnie rozumiany w kategoriach postrzegania prawa wyłącznie w charakterze tekstu ustawy, nie tyle nie stoi w sprzeczności z aksjologią, co nawet – zgodnie m.in. z omawianą koncepcją G. Radbrucha – powinien uwzględniać szeroko pojętą sferę wartości w ramach formułowania twierdzeń odnoszących się do obowiązywania lub nieobowiązywania prawa⁴.

Tytułowy „pozytywizm aksjologiczny” jest zatem po prostu pozytywizmem. Wartości kojarzone przede wszystkim z prawem naturalnym obowiązują w systemie normatywnym przez ich inkorporację do prawa stanowionego. Prawodawca

¹ Zob. J. Jaskiernia, *Spór o istnienie naturalnego porządku prawnego*, „The Peculiarity of Man” 2018, nr 27.

² K. Białas-Zielińska, *Koncepcja pozytywizmu prawniczego i iusnaturalizmu w ujęciu Gustawa Radbrucha*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, 2010.

³ P. Radziwiński, *Prawo naturalne jako fundament współczesnych systemów prawnych*, Wrocław 2017.

⁴ T. Pietrzykowski, „Miękki” pozytywizm i spór o regułę uznania, [w:] *Studia z filozofii prawa*, red. J. Stelmach, Kraków 2001.

posiada odpowiednie narzędzia legislacyjne, aby wprowadzić do ustawy elementy o charakterze aksjologicznym. Dzieje się to poprzez stosowanie niedookreślonych zwrotów o charakterze wartościującym, doktrynalnie zwanych klauzulami generalnymi (łac. *clausula generalis*)⁵. Ustawodawca, poprzez akty normatywne, statuuje obowiązywanie w prawie zasad, które z perspektywy współcześnie pojmowanej sprawiedliwości wydają się być absolutnie oczywiste. Mimo to, znajdując one potwierdzenie nie tylko w kulturze prawnej, ale również bezpośrednio w konkretnym przepisie ustawy. Jeżeli na poziomie stanowienia prawa pominięciem normę niezbędną dla zapewnienia społecznego poczucia sprawiedliwości, z pewnym prawdopodobieństwem norma ta zostanie wyinterpretowana przez sędziego w procesie wykładni. Prawodawca bowiem, w swojej wierności prawu stanowionemu, postanowił wprowadzić do Konstytucji RP art. 2, przewidujący zasadę demokratycznego państwa prawnego⁶. Artykuł ten, w połączeniu z art. 8 ust. 2 Konstytucji RP dotyczącym bezpośredniego stosowania przepisów Ustawy Zasadniczej, stwarza sędziom relatywnie szerokie możliwości inkorporacji wartości w proces stosowania prawa, nie naruszając przy tym jakkolwiek istoty pozytywizmu⁷.

W prawie polskim znajduje się jednak znacznie dalej idące odwołanie do aksjologii prawa naturalnego. O ile statuowanie przez prawodawcę norm zawierających klauzule generalne nie budzi zastrzeżeń na gruncie koncepcji pozytywistycznych, o tyle skonstruowanie treści art. 30 Konstytucji w taki sposób, że norma prawna potwierdza istnienie normy pozaprawnej, tj. „przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka”, może już wydawać się kontrowersyjne dla czystości prawa stanowionego⁸. Tego rodzaju sformułowania znajdują się również w międzynarodowych aktach prawnych dot. ochrony praw człowieka, które zostały przez Polskę wdrożone do krajowego systemu prawnego w drodze ratyfikacji⁹. Konstrukcje nijako potwierdzające istnienie pozaprawnych wartości, które są imperatywem dla prawodawcy w ramach projektowania przepisów, są nie do zaakceptowania w „twardych” odmianach pozytywizmu. Z drugiej

⁵ Zob. A. Malarewicz-Jakubów, *Klauzule generalne i zasady słuszności*, „Białostockie Studia Prawnicze”, z. 17, 2014, s. 145–153.

⁶ A. Miętek, *Zasada demokratycznego państwa prawnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Dialogi Polityczne” 2009, nr 11.

⁷ Zob. *Argumentacja konstytucyjna w orzecznictwie sądowym: materiały z konferencji naukowej*. Warszawa, Sąd Najwyższy, 18 listopada 2016 r., red. A. Kotowski i E. Maniewska, Warszawa 2016.

⁸ Zob. K. Jastrzębska-Wójcicka, *Godność człowieka jako wartość chroniona konstytucyjnie*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 5 (63).

⁹ A. Dyrda, *Teoria i filozofia prawa*, Warszawa 2021.

jednak strony, zdają się właściwie realizować sformułowaną przez H. L. Harta koncepcję minimum treści prawa natury¹⁰.

II.

Filozofia G. Radbrucha określana jest na dwa sposoby¹¹. Pierwszy z nich, tzw. teza o nieciągłości, zakłada iż przed rokiem 1933 poglądy niemieckiego jurysty można określić mianem pozytywistycznych, zaś po roku 1945, po zbrodniach popełnionych przez III Rzeszę Niemiecką w trakcie II wojny światowej, myśl G. Radbrucha ewoluowała w stronę prawnonaturalizmu, inkorporując elementy o charakterze aksjologicznym w ramy głoszonej przez niego koncepcji trójelementowej idei prawa¹². Druga teza zakłada ewolucyjną ciągłość myśli niemieckiego filozofa – według tej koncepcji, G. Radbruch nie przestał być pozytywistą, ponieważ nigdy nim nie był¹³. Niezależnie od przyjętej nomenklatury, pewnym jest, iż w 1946 r., w artykule „*Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*” G. Radbruch wygłosił trzy kluczowe tezy, które uznaje się za istotę tzw. „formuły Radbrucha”. Jedną z nich była teza o bezbronności niemieckich jurystów wobec zbrodniczego prawa uchwalanego przez nazistowskie władze¹⁴. Winą za powyższe Radbruch obciążył pozytywistów, traktujących prawo jako bezwarunkowy imperatyw, którego obowiązywanie nie zależało nawet w najmniejszym stopniu od aksjologii treści stanowionych norm. Teza ta może jednak sugerować, jakoby pozytywizm miał obligować obywateli do bezwarunkowego podporządkowania się zbrodniczemu ustawodawstwu Trzeciej Rzeszy. Takie podejście zdaje się jednak mylne zważywszy na fakt, czym w istocie jest pozytywizm prawniczy.

Pozytywizm rozumiany jako nurt w filozofii prawa bywa niesłusznie kojarzony z koncepcją oddawania bezwzględного posłuchu normie prawnej, niezależnie od jej statusu aksjologicznego¹⁵. W toczącym się od stuleci dyskursie filozoficz-noprawnym występowały wprawdzie postulaty o potrzebie całkowitego uwolnienia pojęcia prawa od empirycznej rzeczywistości, w tym także od pozaprawnych

¹⁰ Zob. M. Leleno-Czarnak, *Aktualność filozofii i prawa Herberta Harta jako krytyki pierwotnego pozytywizmu prawnego oraz jej otwartość na koncepcję racjonalności praktycznej*, Warszawa 2021.

¹¹ R. Alexy, *Gustav Radbruch's Concept of Law*, [w:] R. Alexy, *Law's Ideal Dimension*, Oxford 2021.

¹² P. Jabłoński, *Formuła Radbrucha w świetle krytyki Herberta L.A. Harta*, „*Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2020, t. 42, nr 2.

¹³ R. Alexy, dz. cyt.

¹⁴ A. Dyrda, *Teoria i filozofia prawa*, Warszawa 2021.

¹⁵ Tamże.

systemów wartościowa, jednakże nawet zwolennicy najbardziej daleko idących teorii czystego pozytywizmu nie wiązali swoich koncepcji z negatywnym wartościowaniem sprzeciwu jednostki wobec prawa niesprawiedliwego. Pozytywizm koncentruje się na ustaleniu kwestii związanych z pojęciem oraz obowiązywaniem prawa dopuszczając, że normy stanowione przez ustawodawcę mogą być niesprawiedliwe. Z perspektywy głównych nurtów pozytywizmu, sposób zachowywania się konkretnej jednostki wobec legalnie ustanowionej normy prawnej jest całkowicie irrelevantny. Jak podkreśla A. Dyrda, „*Pozytywizm, jako nurt analityczny, pyta raczej o to, jaka jest natura tych obowiązków, a nie o to, czy mają one jakiekolwiek (moralne czy polityczne – w metafizycznym bądź jakimkolwiek innym sensie) uzasadnienie. Pytanie o moralny obowiązek przestrzegania prawa nie jest zatem pytaniem pozytywizmu, choć pozytywizm nie zabrania wcale zadawania tego typu pytań*”¹⁶. Sytuacja kształtuje się kiedy mowa o zachowaniu całych grup społecznych. Niektóre bowiem teorie pozytywistyczne, w tym jedna z najbardziej fundamentalnych dla filozofii prawa – wyrafinowany pozytywizm prawniczy H. L. Harta – odwoływały się do społecznej akceptacji norm stanowionych¹⁷. Niemniej jednak, należy mieć na uwadze wspomniany fakt, że pozytywizm w żadnym wypadku nie wartościuje zachowań sprzecznych z prawem. Nie leży bowiem w zakresie pozytywizmu, aby jakkolwiek oceniać wybór jednostki pomiędzy realizacją zawartej w normie prawnej dyspozycji a postąpieniem wbrew tego rodzaju imperatywowi.

Koncepcja G. Radbrucha, w znacznym uproszczeniu wyrażana przez łacińską paremię *lex iniustissima non est lex*, została po raz pierwszy szczątkowo wyłożona w audycji z 1945 r. *Pięć minut filozofii prawa*¹⁸. Kontynuację omawianej idei Radbruch zawarł w artykule opublikowanym w 1946 r., „*Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*”. Jak podkreśla R. Dreier, artykuł „*okazał się praktycznie najbardziej wpływowym tekstem, jaki wydała dwudziestowieczna filozofia prawa*”¹⁹.

¹⁶ A. Dyrda, *Konwencja u podstaw. Kontrowersje pozytywizmu prawniczego*, Warszawa 2013, s. 12.

¹⁷ W koncepcji stworzonej przez H.L.A. Harta, na system prawa składają się reguły pierwotne i wtórne. Wśród reguł wtórnych, autor „*Pojęcia prawa*” wyróżnił m. in. regułę uznania (ang. *rules of recognition*), która w zamyśle stanowi normę drugiego stopnia służącą do rozstrzygnięcia przynależności danej reguły pierwotnej do systemu prawa obowiązującego w danej społeczności. Jak podkreśla A. Dyrda, opisując wskazaną koncepcję, „*Aby prawo istniało, dostatecznie efektywna grupa osób [...] musi dzielić wewnętrzny punkt widzenia wobec określonej reguły uznania*” (A. Dyrda, *Teoria i filozofia prawa*, Warszawa 2021, s. 167).

¹⁸ P. Jabłoński, *Formuła Radbrucha w świetle krytyki Herberta L.A. Harta*. „*Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2020, t. 42, nr 2.

¹⁹ R. Dreier, S.L. Paulson, dz. cyt., s. 56.

Powojenna „formuła Radbrucha” oparta została na koncepcjach filozoficznych, które G. Radbruch skrupulatnie formułował jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Radbruch wyróżniał trzy elementy składające się na ideę prawa: bezpieczeństwo prawne (pewność), celowość (stosowność) oraz sprawiedliwość²⁰. W przedwojennym okresie swoich rozważań, jako pozytywista przypisywał szczególną rolę wartości bezpieczeństwa prawnego²¹. W obliczu dokonanego przez nazistów ludobójstwa poglądy Radbrucha ewoluowały, a sam filozof zaczął przypisywać (ograniczony) prymat idei sprawiedliwości.

Sprawiedliwości w ujęciu G. Radbrucha nie należy jednak traktować aksjologicznie, w kategoriach pewnego rodzaju cnoty, lecz jako obiektywno-formalny postulat równości wobec prawa²². Jak podkreśla M. Bieczyński *„W koncepcji Radbrucha chodzi o sprawiedliwość jako cechę pewnej relacji między ludźmi, a więc o obiektywną sprawiedliwość, a tym samym mniej o sprawiedliwość jako cnotę. Tak pojmowana zasada narzuca »tylko« ogólny charakter przepisów (ogólność przepisów). W rzeczywistości społecznej, obiektywnie rzecz ujmując, tak ogólnie pojmowana równość nie jest możliwa. Powinna więc być widziana bardziej jako fikcyjne założenie, tzn. abstrakcyjny termin (signifi ant), którego znaczone (signifie) nie daje się wyjaśnić bez przyjęcia dodatkowych założeń (indykatorów)”*²³. Działania władz III Rzeszy Niemieckiej naruszyły, poza sprawiedliwością rozumianą w kategoriach cnoty, „formalną” sprawiedliwość w rozumieniu G. Radbrucha. Stanowione wówczas prawo różnicowało sytuację mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych, z jednej strony traktując ludność niemiecką jako uprzywilejowaną w stosunku do reszty społeczeństwa, z drugiej zaś terroryzując wybrane grupy społeczne.

Postulat stosowności określał konieczność realizacji przez prawo celów służących zrelatywizowanym wartościom. Element ten może być uznawany za najbardziej zsubiektywizowany w ramach trójelementowej koncepcji prawa G. Radbrucha²⁴. Według A. Kociołek-Pęksy, *„Najbardziej literalne rozumienie celowości to działanie zmierzające do jak najpełniejszego i najbardziej efektywnego osiągnięcia zamierzonej wartości celu. Jednak przy jakiegokolwiek próbie interpretowania pojęcia »celu« należy bezwzględnie przyjąć imperatyw hipotetyczny*

²⁰ A. Dyrda, *Teoria i filozofia prawa*, Warszawa 2021.

²¹ P. Jabłoński, *Formuła Radbrucha...*, dz. cyt.

²² R. Dreier, S.L. Paulson, *Gustav Radbruch. Rechtsphilosophie*, Heidelberg 2001.

²³ M. Bieczyński, *Koncepcja sprawiedliwości Gustava Radbrucha*, „Civitas. Studia z Filozofii Polityki” 2011, t. 13.

²⁴ Tamże.

I. Kanta. *Najważniejszym zadaniem celowości jest jednak wyznaczanie treści tworzonego prawa*²⁵.

Ostatnim z elementów koncepcji prawa G. Radbrucha był postulat pewności. Zapewnienie bezpieczeństwa prawnego prawa stanowi jedną z podstawowych wartości w systemie prawnym, zapewnia przewidywalność oraz formalną określoność działań podejmowanych przez jednostki. W związku z tym Radbruch podnosi, iż normy prawne powinny być formułowane w sposób możliwie jednoznaczny, umożliwiając adresatom prawa zaznajomienie się i – przede wszystkim – zrozumienie ich treści. W konsekwencji jednostki powinny mieć możliwość racjonalnego przewidywania skutków swoich decyzji w świetle obowiązujących przepisów. Postulat pewności był ułożony przez G. Radbrucha pomiędzy postulatami sprawiedliwości i celowości. Jak podkreślał *„Legal certainty (which is characteristic of every positive-law statute simply in virtue of the statute’s having been enacted) takes a curious middle place between the other two values, purposiveness and justice, because it is required not only for the public benefit but also for justice”*²⁶.

Wskazane powyżej elementy prawa – sprawiedliwość, pewność i stosowność, mogą oczywiście wchodzić ze sobą w interakcje i konflikty. Zgodnie z myślą G. Radbrucha, konflikt między sprawiedliwością a bezpieczeństwem prawnym (pewnością) powinien być zasadniczo rozstrzygany na korzyść norm ustanowionych przez prawodawcę. Nawet wówczas, gdy treść uchwalanego prawa wydaje się niesprawiedliwa lub nieracjonalna, jest ono – z perspektywy myśli G. Radbrucha, prawem obowiązującym. Wyjątek stanowi sytuacja, w której norma prawna pozostaje w rażącej sprzeczności ze sprawiedliwością – sprzeczności tak głębokiej, że akt normatywny traci charakter prawa i jako „ustawowe bezprawie” nie posiada przymiotu mocy obowiązującej. Można zatem uznać, iż G. Radbruch przypisywał tak rozumianej sprawiedliwości charakter negatywnego „bezpiecznika”, który to znajduje zastosowanie przede wszystkim w sytuacjach nadzwyczajnych, takich jak ustawodawstwo III Rzeszy.

Esencję formuły Radbrucha klarownie wyłożył P. Jabłoński w artykule *Formuła Radbrucha w świetle krytyki Herberta L.A. Harta*. „Jakkolwiek sprawa nie jest bezsporna i między poszczególnymi rekonstrukcjami obecnymi w literaturze widoczne są całkiem spore różnice, to najczęściej przyjmuje się, że na formułę

²⁵ A. Kociołek-Pęksa, *W poszukiwaniu optymalnego i idealnego aksjologicznego modelu regulacji prawnej – idea prawa Gustawa Radbrucha*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2017, t. 2, nr 61, s. 126.

²⁶ G. Radbruch, *Statutory Lawlessness and Supra-Statutory Law (1946)*, „Oxford Journal of Legal Studies” 2006, t. 26, nr 1, s. 6.

Radbrucha składają się trzy komplementarne względem siebie twierdzenia. Wedle pierwszego z nich, nazwanego przez komentatorów „formułą uciążliwości”, jeśli prawo jest niesprawiedliwe „w stopniu nieznośnym”, to należy odmówić mu obowiązywania. Wedle stwierdzenia drugiego, określanego mianem „formuły lekceważenia” (lub inaczej „tezy odmowy”), jeśli prawodawca świadomie nie dąży do sprawiedliwości i lekceważy będącą jej istotą równość, to nie tyle mamy już do czynienia z prawem niesprawiedliwym, ile z czymś, co prawem w ogóle nie jest. Trzecie wreszcie twierdzenie – funkcjonujące pod szyldem „tezy o bezbronności” i nie zawsze traktowane jako część samej formuły – sprowadza się do uznania, że pozytywizm prawniczy uniemożliwił prawnikom obronienie niemieckiego systemu prawnego przed hitlerowską barbaryzacją i uczynił ich bezwolnym narzędziem nazistowskiej władzy²⁷. Współcześnie trudno jest określić, na ile aktualne pojmowanie formuły Radbrucha było realnie objęte intencją jej autora w 1946 roku, a na ile stanowi hipotetyczny sposób rozumienia tez niemieckiego filozofa zaproponowany przez prawników w drugiej połowie XX. wieku. Na potrzeby niniejszych rozważań przyjmiemy jednak trójstopniową koncepcję „ustawowej bezprawności”. Tak zatem należy uznać, że G. Radbruch – zgodnie z nurtem pozytywistycznym – nie uważał, aby sama niesprawiedliwość normy prawnej kwalifikowała ją do uznania za nieobowiązującą. Dopiero w momencie, w którym „sprzeczność ustawy ze sprawiedliwością osiągnie taki stopień, że ustawa ta jako prawa niesprawiedliwe powinna ustąpić sprawiedliwości”²⁸, aktualizuje się konieczność odmowy danej normie charakteru obowiązującego. Radbruch w swoich rozważaniach sięga jednak dalej, bowiem – jak pisze A. Dyrda, „[...] można z całą ostrością wytyczyć linię graniczną tam, gdzie nigdy (jak w państwie totalitarnym) nie dąży się do sprawiedliwości, gdzie równość odrzucana jest świadomie przy stanowieniu prawa pozytywnego, bowiem trudno wtedy mówić, że ustawa jest jedynie prawem niesprawiedliwym, gdyż traci ona w ogóle naturę prawa”²⁹. Rozróżnienie formuły Radbrucha na tezę o rażącej sprzeczności prawa z elementarnymi zasadami sprawiedliwości, która skutkuje brakiem przymiotu obowiązującego oraz na tezę o całkowitym braku charakteru prawnego przez daną normę, ma wymiar czysto teoretyczny. Stawia to także

²⁷ P. Jabłoński, *Formuła Radbrucha w świetle krytyki Herberta L.A. Harta*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, nr 2, s. 125.

²⁸ A. Dyrda, dz. cyt., s. 161.

²⁹ Tamże.

kolejne pytania dotyczące faktycznych różnic pomiędzy prawem nieobowiązującym a nie-prawem³⁰.

Praktycznym skutkiem wprowadzenia przez G. Radbrucha omawianej konstrukcji myślowej było ułatwienie sędziom orzekającym w czasach powojennych przeprowadzenie takiej wykładni prawa, która realizowałaby szersze cele sprawiedliwości, przy jednoczesnym – teoretycznym – trzymaniu się wiernie litery prawa³¹. Niezależnie od zarzutów postulowanych przez niektórych teoretyków wobec też G. Radbrucha, w szczególności dotyczących rzekomej antynomii w uzasadnieniu, należy podkreślić realny wkład omawianej koncepcji w realizację poczucia sprawiedliwości wśród społeczeństw skrzywdzonych działalnością żołnierzy i urzędników III Rzeszy.

III.

Jak już wspomniano, pozytywizm bywa – często niesłusznie – postrzegany w kategorii rozumienia prawa jako rozkazu. Osądzenie niemieckich zbrodni wojennych po II wojnie światowej stanęło przed kilkoma problemami wynikającymi ze ścisłego stosowania się do litery ustawowej. Władze nazistowskich Niemiec dbały bowiem o umocowanie swoich działań w prawie. Było więc oczywiste, że w takiej sytuacji przyszli oskarżeni będą bronić się podnosząc, iż w sytuacji gdy jakieś ich działanie miało oparcie w obowiązującym w danym czasie prawie, to siłą rzeczy nie może być ono uznane za czyn zabroniony. Niebagatelne znaczenie miał w tym kontekście również fakt, iż zdecydowana większość popełnionych zbrodni nie była działaniami samowolnymi, lecz realizowanymi na rozkaz. Warto w tym miejscu prześledzić ewolucję podejścia prawa karnego do problemu czynów zabronionych popełnianych w ramach wykonywania rozkazu. Dobrym przykładem jest tu ustawodawstwo polskie.

Kardynalna zasada dyscypliny wojskowej, chroniona sankcją karną, nakazuje żołnierzowi posłuszeństwo względem rozkazu otrzymanego od przełożonego albo uprawnionego żołnierza starszego stopniem. Początkowo ustawodawstwo i praktyka w zakresie wykonywania przez żołnierzy rozkazów oparta była o tak zwaną doktrynę “ślepych bagnetów”, nakazującą bierne, ślepe wręcz, posłuszeństwo i wykonywanie wszelkich rozkazów, nawet przestępnych, bez późniejszej

³⁰ Zob. więcej P. Jabłoński, *Formuła Radbrucha w świetle krytyki Herberta L.A. Harta*. „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, nr 2.

³¹ Zob. I. Wróblewska, *Formuła Radbrucha pojęcie i zastosowanie w orzecznictwie*, Wykładnia prawa i inne problemy filozofii prawa, red. Lech Morawski, Toruń 2005, s. 171–185.

obawy przed odpowiedzialnością karną³². Doktryna ta znalazła swoje odzwierciedlenie chociażby w polskim kodeksie karnym wojskowym z 1928 r., który w art. 78 przewidywał karę średniego lub ścisłego aresztu na czas nie krótszy od dni czternastu oraz karę zamknięcia w więzieniu lub twierdzy na czas nie dłuższy od lat trzech za czyn polegający na wzywaniu przełożonego do wytłumaczenia się co do otrzymanego odeń rozkazu służbowego³³.

Kodeks karny wojskowy z 1928 r. od początku traktowany był jako ustawa przejściowa³⁴. Istotnie, obowiązywał dość krótko, gdyż już w 1932 r. zastąpił go nowy kodeks, wprowadzony Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r.³⁵. W ustawie tej zauważalne jest odejście od doktryny zakładającej ślepe posłuszeństwo żołnierzy wydawanym im rozkazom. Co prawda w art. 9 § 1 kodeks stanowił, że nie podlega karze żołnierz, który dopuszcza się czynu będącego wykonaniem rozkazu w sprawach służbowych, to jednak następny paragraf tego samego artykułu precyzował, iż norma ta nie ma zastosowania, między innymi, jeśli sprawca wiedział, że rozkaz dotyczy czynu stanowiącego zbrodnię lub występki. Rozwiązanie to stanowiło z jednej strony uznanie, iż żołnierze – jako ludzie – są istotami myślącymi, a tym samym zdolnymi do rozpoznania ewentualnego przestępczego charakteru danego rozkazu, z drugiej zaś dania prymatu legalizmowi, rozumianemu jako ochrona szeroko pojmowanego porządku prawnego. Innymi słowy, dyscyplina wojskowa przestawała być dobrem nadrzędnym w stosunku do innych dóbr chronionych prawem³⁶.

Kodeks Karny Wojska Polskiego z 1944 r., obowiązujący od 30 września 1944 do 1 stycznia 1970 r., uznać można za regres w stosunku do ustawy z 1932 r. i powrót do doktryny „ślepych bagnetów”. W art. 21 § 1 stanowił on, że nie podlega karze żołnierz, który dopuszcza się czynu zabronionego będącego wykonaniem rozkazu w sprawach służbowych³⁷. Żołnierz podlegał karze

³² *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2025, art. 344, nb. 2.

³³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie kodeksu karnego wojskowego (Dz.U. 1928, nr 36, poz. 328).

³⁴ Marta Romańczuk-Grącka, *Odpowiedzialność za wydanie i wykonanie rozkazu o treści przestępnej w świetle ustawodawstwa karnego obowiązującego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo prawno-historyczne” 2023, t. 75, z. 2, s. 72.

³⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. – Kodeks karny wojskowy (Dz.U. 1932, nr 91, poz. 765).

³⁶ M. Romańczuk-Grącka, dz. cyt., s. 74.

³⁷ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1944, nr 6 poz. 27).

tylko wówczas, jeśli przestępstwo wynikało w skutek przekroczenia rozkazu³⁸. Wyliminowana została zatem przesłanka karalności w przypadku świadomości żołnierza, że rozkaz dotyczy czynu stanowiącego zbrodnię lub występki. Ustawa ta przewidywała jednak odpowiedzialność karną za przestępstwo popełnione na skutek wydania rozkazu, przez osobę, która ów rozkaz wydała, ale tylko wówczas, jeśli był on bezprawny³⁹. Kodeks Karny Wojska Polskiego z 1944 r. cechował też daleko posunięty rygoryzm w kwestii posłuszeństwa żołnierzom wydawanym im rozkazom. Przykładowo, za odmowę wykonania rozkazu bojowego kodeks przewidywał wyłącznie karę śmierci⁴⁰. Karane było przy tym już samo wezwanie przełożonego co do wytłumaczenia się z wydanego rozkazu służbowego, za co przewidziano karę do 5 lat pozbawienia wolności⁴¹.

Kodeks karny z 1969 r. zakończył tradycję oddzielnych kodeksów poświęconych wyłącznie odpowiedzialności karnej żołnierzy, inkorporując stosowne przepisy do powszechnie obowiązującej ustawy karnej⁴². Art. 290 § 1 nowego kodeksu stanowił wyraźne odejście od doktryny „ślepych bagnetów”. Zgodnie z jego treścią, nie popełniał przestępstwa żołnierz, który dopuszczał się czynu zabronionego, będącego wykonaniem rozkazu, chyba że wiedział albo co najmniej godził się na to, iż wykonując rozkaz popełnia przestępstwo.

W aktualnie obowiązującym stanie prawnym, rozkaz to – zgodnie z definicją legalną zawartą w art. 115 § 18 Kodeksu karnego – polecenie określonego działania lub zaniechania, wydane służbowo żołnierzowi przez przełożonego lub uprawnionego żołnierza starszego stopniem. Rozkaz jest poleceniem konkretnym, wydanym służbowo do danego podwładnego i wyrażającym wolę przełożonego w odniesieniu do konkretnego zadania⁴³. Zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie, panuje przy tym zgodny i utrwalony od dawna pogląd, iż o tym, czy skierowane pod adresem podwładnego polecenie określonego działania lub zaniechania jest podlegającym wykonaniu rozkazem decyduje nie forma wydania polecenia, lecz rzeczywista i wyraźna wola przełożonego, wyrażona w taki sposób, aby podwładny zrozumiał treść wydanego mu polecenia,

³⁸ Tamże, art. 21 § 2.

³⁹ Tamże, art. 22 § 1.

⁴⁰ Tamże, art. 128 § 1.

⁴¹ Tamże, art. 129 § 1.

⁴² Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94).

⁴³ W. Wolter, *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973, s. 248.

zobowiązującego go do wykonania lub zaniechania określonej czynności zgodnie z wolą przełożonego⁴⁴.

Na gruncie aktualnie obowiązującego prawa karnego, niewykonanie rozkazu, odmowa jego wykonania lub wykonanie rozkazu niezgodnie z jego treścią, jest przestępstwem, za które żołnierzowi grozi kara aresztu wojskowego albo pozbawienia wolności do lat 3⁴⁵. Ustawodawca wprowadził równocześnie do kodeksu karnego normę, zgodnie z którą nie popełnia przestępstwa żołnierz, który odmawia wykonania rozkazu polecającego na popełnieniu przestępstwa albo nie wykonuje go. Z kolei, zgodnie z art. 353 ust. 3 ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, żołnierz jest obowiązany odmówić wykonania rozkazu lub innego polecenia, jeśli wykonanie rozkazu lub innego polecenia łączyłoby się z popełnieniem przestępstwa⁴⁶. Postępowanie takie nie stanowi naruszenia dyscypliny wojskowej⁴⁷. Wreszcie, także zgodnie z treścią pkt 23–24 „Regulaminu ogólnego żołnierza Wojska Polskiego”, żołnierz ma obowiązek odmówić wykonania rozkazu, którego skutkiem byłoby popełnienie przestępstwa⁴⁸.

Doktryna, a w ślad za nią orzecznictwo, w tym również Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 11 października 2004 r., sygn. akt WA 13/04, stanęły na stanowisku, iż rozkaz polecający popełnienie przestępstwa to rozkaz bezprawny, którego przedmiotem jest nie tylko działanie, ale również zaniechanie, odpowiadające opisowi zawartemu w znamionach przedmiotowych jakiegokolwiek typu czynu zabronionego, pomijając znamiona określające konsekwencje zachowania sprawcy, tj. skutek czy następstwo⁴⁹. Niewątpliwie taka interpretacja przepisów, połączona z ich literalnym brzmieniem, stawia wysokie wymagania w zakresie świadomości prawnej przed żołnierzami i może sprawiać niemałe problemy tym z nich, którzy nie posiadają szerokiej wiedzy w tym zakresie. Z drugiej jednak strony, zaciera się w ten sposób niejako granica pomiędzy obroną powołującą się na rozkaz, a obroną powołującą się na błąd co do prawa, zwłaszcza biorąc pod uwagę okoliczność, iż żołnierze mają uzasadnione prawo domniemywać, że wydawane im rozkazy są zgodne z obowiązującym prawem⁵⁰.

⁴⁴ Wyrok SN z dnia 20 sierpnia 1973 r., RW 542/73.

⁴⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, art. 343 § 1. (t.j. Dz.U. z 2025, poz. 383).

⁴⁶ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (tj. Dz.U. z 2024 r. poz. 248).

⁴⁷ Tamże, art. 353 ust. 4.

⁴⁸ Zarządzenie Nr 7/MON Ministra Obrony Narodowej z 28.4.2023 r. w sprawie wprowadzenia do użytku „Regulaminu ogólnego żołnierza Wojska Polskiego” (Dz.Urz. MON z 2023 r. poz. 49).

⁴⁹ J. Majewski, *W sprawie odpowiedzialności karnej za nieposłuszeństwo rozkazowi bezprawnemu*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 9, s. 50

⁵⁰ D. Guilfoyle, *International Criminal Law*, Oxford, 2016, s. 386.

IV.

Pomysł powołania specjalnego trybunału dla osądzenia zbrodni wojennych pojawił się już w okresie I wojny światowej, a swoje odzwierciedlenie znalazł w Traktacie wersalskim, który w art. 227 przewidywał powołanie międzynarodowego trybunału, przed którym stanąć miał były cesarz Niemiec, Wilhelm II Hohenzollern, oskarżony o „najwyższą obrazę moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów”⁵¹. Postanowienia tego nie wcielono jednak nigdy w życie, a sam były władca niemieckiego imperium dokonał swego żywota w 1941 r. w Holandii, która udzieliła mu azylu i odmówiła jego ekstradycji⁵².

Choć konflikt zbrojny toczący się w latach 1914–1918, który szybko doczekał się miana Wielkiej wojny, przeraził współczesnych skalą dokonanych w jego trakcie okrucieństw, w nieco ponad dwie dekady później przyćmiony został pod tym względem przez II wojnę światową. Szczególnie złą sławą okryły się działania podejmowane w jej trakcie przez nazistowskie Niemcy, które nie tylko konsekwentnie realizowały plan całkowitej eksterminacji ludności żydowskiej, ale też na szeroką skalę stosowały taktykę wojny totalnej, skierowanej przeciwko ogółowi ludności podbijanych i okupowanych państw.

Idea osądzenia niemieckich zbrodniarzy wojennych zaczęła się krystalizować już w 1943 r., kiedy w trakcie tak zwanej konferencji moskiewskiej, prezydent Stanów Zjednoczonych, premier Wielkiej Brytanii i Józef Stalin podpisali deklarację, w której wskazano, że w momencie udzielenia jakiegokolwiek zawieszenia broni jakimkolwiek rządowi, który może zostać utworzony w Niemczech, ci niemieccy oficerowie i żołnierze oraz członkowie partii nazistowskiej, którzy byli odpowiedzialni lub brali udział w okrucieństwach, masakrach i egzekucjach, zostaną odesłani z powrotem do krajów, w których ich czyny zostały popełnione, aby mogli zostać osądzeni i ukarani zgodnie z prawami tych wyzwolonych krajów i wolnych rządów, które zostaną w nich utworzone⁵³.

W trzy miesiące po zakończeniu II wojny światowej, 8 sierpnia 1945 r., w Londynie podpisane zostało porozumienie czterech zwycięskich mocarstw

⁵¹ Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku. (Dz.U. 1920, nr 35, poz. 200).

⁵² M. Kołodziejczyk, *Sankcja w systemie międzynarodowych trybunałów karnych*, „Zeszyty Naukowe WSFiP” 2014, nr 4, s. 138.

⁵³ Moscow Declaration, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp> [dostęp: 31.03.2025].

w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej⁵⁴. Stanowiło ono podstawę prawną dla utworzenia Trybunału Wojskowego dla osądzenia nazistowskich zbrodniarzy wojennych. Załącznik do porozumienia stanowiła Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, która doprecyzowała jego jurysdykcję oraz określiła zasady proceduralne.

Twórcy Karty, antycypując, że powoływanie się na wykonywanie rozkazów stanowić może dominującą linię obrony stających przed Trybunałem oskarżonych, zawarli w jej art. 8 zasadę, zgodnie z którą okoliczność, że oskarżony działał w wykonaniu rozkazu swego rządu albo swego zwierzchnika, nie zwalnia go od odpowiedzialności; może jednak spowodować złagodzenie kary, o ile Trybunał uzna, że wymaga tego sprawiedliwość. Reguła ta została powtórzona niemal dosłownie w art. II (4) (b) ustawie nr 10 Sojuszniczej Rady Kontroli Niemiec z 20 grudnia 1945 r. dotyczącym karania osób winnych zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko pokojowi i zbrodni przeciwko ludzkości⁵⁵. Rozwiązanie to pozwoliło uniknąć sytuacji efektywnej bezkarności osób odpowiedzialnych za zbrodnie wojenne, które zasłaniając się ciężącym na nich obowiązkiem wykonania zbrodniczego rozkazu, czyniłyby finalnie jedynym sprawcą samego Adolfa Hitlera, który co prawda na mocy tak zwanej ustawy o pełnomocnictwach z 23 marca 1933 r.⁵⁶ sprawował de facto dyktatorską władzę w Niemczech, ale jednocześnie w chwili procesów norymberskich już nie żył.

Artykuł 8 Karty znosił tradycyjny mechanizm obrony oparty na posłuszeństwie wobec przełożonego, bazujący na doktrynie „ślepych bagnetów”, opierając się na założeniu, że żołnierze jako istoty ludzkie i rozumne, posiadają zdolność odróżniania dobra od zła i tego co moralne od niemoralnego. Innymi słowy, żołnierze posiadają zdolność odczytania prawa natury i osadzenia konkretnych stanów faktycznych w jego ramach. W konsekwencji, odpowiedzialność moralna i prawna jednostki została uniezależniona od hierarchii służbowej.

Afirmacją tego prawnonaturalnego ducha Karty Trybunału Norymberskiego była zresztą także treść pokrewnego dla omawianego przepisu artykułu 7, zgodnie z którym fakt, że osoba działała jako szef państwa lub urzędnik państwowy, nie zwalnia jej z odpowiedzialności ani nie łagodzi kary.

⁵⁴ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz.U. 1947, nr 63, poz. 367.

⁵⁵ Kontrollratsgesetz Nr. 10: Bestrafung von Personen, die sich Kriegsverbrechen, Verbrechen gegen den Frieden oder gegen die Menschlichkeit schuldig gemacht haben, <https://avalon.law.yale.edu/imt/imt10.asp> [dostęp: 31.03.2025].

⁵⁶ Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich.

Normy analogiczne do tych regulujących funkcjonowanie Trybunału Norymberskiego znalazły się w przyjętej 19 stycznia 1946 r. w Tokio Karcie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu⁵⁷. Jej art. 6 stanowił, iż ani oficjalne stanowisko oskarżonego w jakimkolwiek czasie, ani fakt, że oskarżony działał zgodnie z poleceniem swojego rządu lub przełożonego, nie są same w sobie wystarczające, aby uwolnić takiego oskarżonego od odpowiedzialności za zarzucane mu przestępstwo, ale takie okoliczności mogą być wzięte pod uwagę w celu złagodzenia kary, jeśli Trybunał uzna, że wymaga tego sprawiedliwość.

Choć można spotkać się z poglądem, że orzecznictwo Trybunałów Norymberskiego i Tokijskiego stanowiło cezurę kończącą możliwość obrony bazującej na argumentacji odwołującej się do wykonywania rozkazów, to w rzeczywistości Trybunały te jedynie aplikowały treść norm zawartych w powołujących je do życia aktach prawa międzynarodowego, a wiele narodowych systemów prawnych w dalszym ciągu zawiera przepisy sankcjonujące jakąś formę takiej obrony⁵⁸. W ustawodawstwach poszczególnych państw można znaleźć nawet przykłady osobliwej asymetrii prawnej, gdzie możliwość obrony poprzez powoływanie się na konieczność wykonania rozkazu została zachowana dla przedstawicieli sił zbrojnych danego państwa, przy równoczesnym stosowaniu zasady bezwzględnej odpowiedzialności karnej dla przedstawicieli obcych sił zbrojnych⁵⁹.

Niemniej doktryna Radbrucha zagościła na trwałe w międzynarodowym prawie karnym. W procesie Adolfa Eichmanna, który odbył się w Jerozolimie na początku lat 60. XX wieku, sędziowie aplikowali ją wprost, argumentując, iż: „można się zgodzić, że poczucie sprawiedliwości zazwyczaj wzbrania się przed ukaraniem osoby za czyn, który w chwili popełnienia nie był jeszcze zabroniony przez prawo i w związku z którym nie mógł wiedzieć, że będzie pociągnięty do odpowiedzialności karnej. Jednak ocena ta nie może być uznana za odnoszącą się do odrażających przestępstw tego typu, jakie przypisuje się Apelującemu (tj. Adolfowi Eichmannowi – przypis autora), a tym bardziej, gdy mamy do czynienia z przestępstwami o zakresie i wymiarach opisanych w wyroku. W takim przypadku wspomniana maksyma traci swoją wartość moralną i jest

⁵⁷ International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter). <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.html> [dostęp: 31.03.2025].

⁵⁸ D. Guilfoyle, *International Criminal Law*, Oxford 2016, s. 381.

⁵⁹ P. Gaeta, *The Defence of Superior Orders: The Statute of the International Criminal Court versus Customary International Law*, „European Journal of International Law” 1999, nr 10, s. 172–191, 179.

pozbawiona jakichkolwiek podstaw etycznych”⁶⁰. W wydanym wówczas wyroku podkreślono, że poczucie sprawiedliwości musi wzbraniać się przed niekaraniem osoby, która uczestniczyła w okrucieństwach, ponieważ nie może ona twierdzić, że w chwili swoich działań nie była świadoma, że narusza głęboko zakorzenione uniwersalne wartości moralne⁶¹.

V.

Międzynarodowy Trybunał Wojskowy jest prawno-historycznym prekursorem doraźnych trybunałów karnych dla byłej Jugosławii i Rwandy, a także stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze, utworzonego w 1998 r. Zasadnie zatem jego powstanie jest postrzegane za początek międzynarodowego prawa karnego.

Rozpad Jugosławii na początku lat 90. XX wieku skutkował serią konfliktów zbrojnych toczących się na jej terytorium, dla których podłożem były narodowościowe i religijne animozje pomiędzy przedstawicielami tworzących dotychczas jedno państwo nacji. W ich trakcie doszło do wielu zbrodni wojennych, często mających charakter czystek etnicznych. Szerokim echem w światowych mediach odbiła się szczególnie masakra w Srebrenicy, w trakcie której Serbowie zamordowali około 8 tysięcy bośniackich muzułmanów, a która co gorsza dokonała się niejako na oczach sił pokojowych ONZ.

Rezolucją 827 z 25 maja 1993 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ podjęła decyzję o powołaniu specjalnego trybunału dla osądzenia zbrodni wojennych w byłej Jugosławii⁶². Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła również Statut Międzynarodowego Trybunału do Spraw Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego na Terytorium byłej Jugosławii od 1991 roku. Zgodnie z art. 7 ust. 4 statutu, działanie oskarżonego na mocy polecenia wydanego przez Rząd lub przełożonego nie zwalnia go od odpowiedzialności karnej, jednak fakt ten może być uwzględniony w łagodniejszym wymiarze kary, jeśli Trybunał Międzynarodowy uzna to za słuszne.

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii przyjął w swoim orzecznictwie, że aby ponieść odpowiedzialność karną za wydanie rozkazu

⁶⁰ https://www.asser.nl/upload/documents/DomCLIC/Docs/NLP/Israel/Eichmann_Appeals_Judgement_29-5-1962.pdf [dostęp: 31.03.2025].

⁶¹ Tamże.

⁶² Resolution 827, 1993 r. https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf [dostęp: 31.03.2025].

popęlnienia przestępstwa, oskarżony musi polecić innej osobie podjęcie działania lub zaniechanie, które finalnie doprowadzi do popęlnienia przestępstwa. Co więcej, warunkiem jest aby oskarżony zajmował – w chwili wydania polecenia – stanowisko kierownicze nad drugą osobą. Zależność ta nie musi być jednak formalna czy stała. Trybunał nie wymaga, aby tego typu polecenie musiało być bezwarunkowo sporządzone w formie pisemnej. Ponadto Trybunał Karny dla byłej Jugosławii stanął także na stanowisku, iż podobnie jak w przypadku planowania i podżegania, nie trzeba wykazywać, że przestępstwo nie zostałoby popęlnione, gdyby nie rozkaz oskarżonego. Rozkaz ten jednak musiał mieć bezpośredni i istotny wpływ na popęlnienie czynu zabronionego⁶³.

Orzecznictwo Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii mierzyło się z wieloma przypadkami, w których oskarżeni podnosili, iż zmuszeni byli wykonywać wydawane im rozkazy, nawet mając świadomość ich zbrodniczego charakteru, gdyż w przypadkach stawiania oporu byli konfrontowani z perspektywą pozbawienia życia. Trybunał przyjmował jednak wówczas najczęściej, iż brak jest obiektywnych dowodów potwierdzających depozycje oskarżonych wskazujące na działanie pod przymusem i w stanie zagrożenia życia. Co więcej, w ocenie Trybunału, wyrażonej między innymi w wyroku wydanym wobec Drażena Erdemovića, przymus nie zapewnia pełnej obrony żołnierzowi oskarżonemu o zbrodnię przeciwko ludzkości i/lub zbrodnię wojenną obejmującą zabijanie niewinnych istot ludzkich⁶⁴.

Norma, zgodnie z którą działanie oskarżonego na mocy polecenia wydanego przez rząd lub przełożonego nie zwalnia go od odpowiedzialności karnej, jednak fakt ten może być uwzględniony w łagodniejszym wymiarze kary, jeśli Trybunał Międzynarodowy uzna to za słuszne, przeszczepiona została również do statutu kolejnego międzynarodowego trybunału, tj. Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy, który ustanowiony został w listopadzie 1994 r., rezolucją 955 Rady Bezpieczeństwa ONZ, w celu osądzenia i ukarania osób odpowiedzialnych za masakrę ludności Tutsi, jaka miała miejsce w Rwandzie od kwietnia do lipca 1994 r.⁶⁵.

⁶³ International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991, Case No.: IT-95-5/18-T, nb. 573. https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf [dostęp: 31.03.2025].

⁶⁴ Case No. IT-96-22-A, nb. 19.

⁶⁵ Resolution 955, 1994 r. [https://docs.un.org/en/S/RES/955\(1994\)](https://docs.un.org/en/S/RES/955(1994)) [dostęp: 31.03.2025].

Omawiając specjalne trybunały karne, powstałe i funkcjonujące pod auspicjami ONZ, nie można pominąć Sądu Specjalnego dla Sierra Leone, utworzonego na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1315 przyjętej jednogłośnie 14 sierpnia 2000 r.⁶⁶ oraz porozumienia między Sekretarzem Generalnym ONZ a rządem Sierra Leone z 16 stycznia 2002 r.⁶⁷. Przyczynkiem do powstania tego Sądu był list wystosowany przez prezydenta Sierra Leone do sekretarza generalnego ONZ, w którym poprosił on o utworzenie specjalnego sądu, którego celem będzie próba postawienia przed wymiarem sprawiedliwości członków Zjednoczonego Frontu Rewolucyjnego (RUF) i ich wspólników odpowiedzialnych za popełnienie zbrodni przeciwko mieszkańcom Sierra Leone⁶⁸.

Przy tworzeniu statutu Sądu Specjalnego dla Sierra Leone kierowano się zasadą, aby wykorzystywać zarówno reguły prawa międzynarodowego, jak i lokalnego prawa karnego oraz karnego procesowego, co w zamyśle miało służyć elastyczności w oskarżaniu o przestępstwa popełnione w okresie objętym jurysdykcją Sądu⁶⁹.

W statucie Sądu Specjalnego dla Sierra Leone także powtórzono zasadę, zgodnie z którą fakt, że oskarżony działał zgodnie z poleceniem rządu lub przełożonego, nie zwalnia go z odpowiedzialności karnej. Ustalono jednak, że okoliczność ta może być wzięta pod uwagę przy łagodzeniu kary, jeżeli Sąd Specjalny ustali, że sprawiedliwość tego wymaga⁷⁰.

Choć wydawać by się mogło, że od czasów procesów norymberskich reguła Radbrucha na trwałe stała się filarem międzynarodowego prawa karnego, to jednak pod koniec lat 90. XX wieku, w trakcie prac nad statutem dla Międzynarodowego Trybunału Karnego doszło do poważnego sporu nad kształtem normy regulującej odpowiedzialność za przestępcze działanie będące następstwem wykonywania poleceń lub rozkazów. W debacie tej starły się ze sobą delegacje niemiecka, stojąca na gruncie zasady bezwzględnej odpowiedzialności w takich sytuacjach, a tym samym broniąca niejako reguły Radbrucha w jej doktrynalnej formie, z delegacją amerykańską, która obstawała przy zasadzie

⁶⁶ Resolution 1315, 2000 r. <https://docs.un.org/en/S/RES/1315> [dostęp: 31.03.2025].

⁶⁷ Agreement for and Statute of the Special Court for Sierra Leone, 16 January 2002, <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/605-IHL-98-EN.pdf> [dostęp: 31.03.2025].

⁶⁸ Letter dated 9 August 2000 from the Permanent Representative of Sierra Leone to the United Nations addressed to the President of the Security Council <https://www.rscsl.org/Documents/Establishment/S-2000-786.pdf> [dostęp: 31.03.2025].

⁶⁹ Tamże, s. 4.

⁷⁰ Statute Of The Special Court For Sierra Leone Art. 6(4), <https://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf> [dostęp: 31.03.2025].

warunkowej odpowiedzialności, powołując się przy tym na ustawodawstwo karne poszczególnych państw, które w jej ocenie zawiesiło standard wypracowany w Norymberdze⁷¹.

Finalnie przyjęte rozwiązanie jest kompromisem, starającym się pogodzić obydwie stanowiska. Zgodnie z art. 33 ust. 1 Statutu Rzymskiego popełnienie przez sprawcę zbrodni podlegającej jurysdykcji Trybunału na skutek wykonania polecenia rządu albo przełożonego wojskowego lub cywilnego nie zwalnia go od odpowiedzialności karnej, chyba że na sprawcy ciążył prawny obowiązek wykonania polecenia rządu lub przełożonego; sprawca nie wiedział, że polecenie było bezprawne lub też polecenie nie było oczywiście bezprawne. Równocześnie w ustępie 2 tego samego artykułu doprecyzowano, iż w rozumieniu jego przepisów polecenia popełnienia zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości są oczywiście bezprawne⁷².

Podsumowanie

Jak wynika z powyższych rozważań, współczesny pozytywizm prawniczy nie stoi w opozycji do wartości pozaprawnych, lecz – uwzględniając je w ramach normatywnej struktury prawa – realizuje zasady o charakterze aksjologicznym poprzez ich inkorporację do przepisów. Prawo stanowione nie ugina się jednak pod ciężarem wartości, a – w zgodzie z techniką legislacyjną – przyjmuje je w struktury normatywne. Przykładem tego rodzaju zjawiska mogą być omawiane w artykule postanowienia statutów trybunałów międzynarodowych organizowanych ad hoc w celu ukarania zbrodniarzy wojennych. Jak wykazano, formuła Radbrucha – zwłaszcza w kontekście ustawowego bezprawia – znalazła zastosowanie w orzecznictwie sądów specjalnych, co potwierdza, że integracja prawa stanowionego z aksjologią jest nieodzownym elementem nowoczesnej jurysprudencki. Korelacja ta nie osłabia pozytywizmu, lecz podkreśla jego ewolucyjny charakter, umożliwiając rozstrzyganie kwestii fundamentalnych dla sprawiedliwości i praw człowieka. Dziedzictwo myśli G. Radbrucha jest zatem wciąż żywe, a tezy wypracowane w ramach powojennych rozważań o naturze prawa stanowią nieodzowny element orzecznictwa realizującego ideały sprawiedliwości.

⁷¹ P. Gaeta, *The Defence of Superior Orders: The Statute of the International Criminal Court versus Customary International Law*, "European Journal of International Law" 1999, nr 10, s. 172–191.

⁷² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708).

Bibliografia

Literatura

- Alexy R., *Law's Ideal Dimension*, Oxford 2021.
- Białas-Zielińska K., *Koncepcja pozytywizmu prawniczego i iusnaturalizmu w ujęciu Gustawa Radbrucha*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, 2010.
- Bieczynski M., *Koncepcja sprawiedliwości Gustava Radbrucha*, Civitas, „Studia z Filozofii Polityki” 2011, t. 13.
- Dreier R., Paulson S.L., *Gustav Radbruch. Rechtsphilosophie*, Heidelberg 2001.
- Dyrda A., *Konwencja u podstaw. Kontrowersje pozytywizmu prawniczego*, Warszawa 2013.
- Dyrda A., *Teoria i filozofia prawa*, Warszawa 2021.
- Gaeta P., *The Defence of Superior Orders: The Statute of the International Criminal Court versus Customary International Law*, „European Journal of International Law” 1999, nr 10, s. 172–191.
- Guilfoyle D., *International Criminal Law*, Oxford 2016.
- Jabłoński P., *Formuła Radbrucha w świetle krytyki Herberta L.A. Harta*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, nr 2.
- Jaskiernia J., *Spór o istnienie naturalnego porządku prawnego*, „The Peculiarity of Man” 2018, nr 27.
- Jastrzębska-Wójcicka K., *Godność człowieka jako wartość chroniona konstytucyjnie*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 5(63).
- Kociołek-Pęksa A., *W poszukiwaniu optymalnego i idealnego aksjologicznego modelu regulacji prawnej – idea prawa Gustawa Radbrucha*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2017, nr 61(2), s. 126.
- Kołodziejczyk M., *Sankcja w systemie międzynarodowych trybunałów karnych*, „Zeszyty Naukowe WSFiP” 2014, nr 4.
- Leleno M., *Aktualność filozofii prawa Herberta Harta jako krytyki pierwotnego pozytywizmu prawnego oraz jej otwartość na koncepcję racjonalności praktycznej*, Warszawa 2021.
- Majewski J., *W sprawie odpowiedzialności karnej za nieposłuszeństwo rozkazowi bezprawnemu*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 9.
- Malarewicz-Jakubów A., *Klauzule generalne i zasady słuszności*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2014, z. 17.
- Miętek A., *Zasada demokratycznego państwa prawnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Dialogi Polityczne” 2009, nr 11.
- Pietrzykowski T., *„Miękki” pozytywizm i spór o regułę uznania*, [w:] *Studia z filozofii prawa*, red. J. Stelmach, Kraków 2001.
- Radbruch G., *Statutory Lawlessness and Supra-Statutory Law (1946)*, „Oxford Journal of Legal Studies” 2006, t. 26, nr 1.
- Radbruch G., *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*, [w:] Radbruch G., *Filozofia prawa*, Warszawa 2009.
- Radziwiński P., *Prawo naturalne jako fundament współczesnych systemów prawnych*, Wrocław 2017.

- Romańczuk-Grącka M., *Odpowiedzialność za wydanie i wykonanie rozkazu o treści przestępnej w świetle ustawodawstwa karnego obowiązującego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2023, t. 75, z. 2.
- Kodeks karny. Komentarz, red. R.A. Stefański, Warszawa 2025.
- Wolter W., *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973.
- Wróblewska I., *Formuła Radbrucha pojęcie i zastosowanie w orzecznictwie*, [w:] *Wykładnia prawa i inne problemy filozofii prawa*, red. L. Morawski, Toruń 2005.

Akty prawne i dokumenty międzynarodowe:

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1944 nr 6 poz. 27).
- Kodeks karny z dnia 19 kwietnia 1969 r. (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94).
- Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r., art. 343 § 1 (t.j. Dz.U. z 2025 poz. 383).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie kodeksu karnego wojskowego (Dz.U. 1928 nr 36 poz. 328).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. – Kodeks karny wojskowy (Dz.U. 1932 nr 91 poz. 765).
- Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 248).
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708).
- Traktat wersalski z dnia 28 czerwca 1919 r. (Dz.U. 1920 nr 35 poz. 200).
- International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter), <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.html> [dostęp: 31.03.2025].
- International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991, Case No.: IT-95-5/18-T, nb. 573. https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf [dostęp: 31.03.2025].
- Kontrollratsgesetz Nr. 10: Bestrafung von Personen, die sich Kriegsverbrechen, Verbrechen gegen den Frieden oder gegen die Menschlichkeit schuldig gemacht haben, <https://avalon.law.yale.edu/imt/imt10.asp> [dostęp: 31.03.2025].
- Moscow Declaration, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp> [dostęp: 31.03.2025].
- Resolution 1315, 2000 r., [https://docs.un.org/en/S/RES/1315\(2000\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1315(2000)) [dostęp: 31.03.2025].
- Statute Of The Special Court For Sierra Leone, <https://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf> [dostęp: 31.03.2025].
- Letter dated 9 August 2000 from the Permanent Representative of Sierra Leone to the United Nations addressed to the President of the Security Council <https://www.rscsl.org/Documents/Establishment/S-2000-786.pdf> [dostęp: 31.03.2025].

PRAWO CYWILNE

Antoni Borowski

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0009-0006-4298-3078

Kilka słów na temat wpływu sztucznej inteligencji na branżę gier wideo

STRESZCZENIE W artykule zostaje przeprowadzona analiza tego, w jaki sposób sztuczna inteligencja rewolucjonizuje przemysł gier wideo poprzez wskazanie licznych przykładów jej zastosowań, od generowania poziomów po projektowanie postaci niezależnych. Autor wskazuje, że zastosowanie nowoczesnych algorytmów nie tylko znacząco przyspiesza proces twórczy, ale również redukuje koszty produkcji, co otwiera nowe możliwości rozwoju tej dynamicznie rozwijającej się branży. Z drugiej strony, oprócz pozytywnych aspektów, omówione zostały również negatywne konsekwencje, takie jak zagrożenie dla tradycyjnych miejsc pracy oraz przykłady masowych zwolnień. Dodatkowo, w prezentowanym artykule autor podkreśla, że choć postęp technologiczny niesie ze sobą wiele korzyści, to równocześnie rodzi poważne wyzwania społeczne, wymagające wprowadzenia odpowiednich regulacji oraz rozwiązań łagodzących negatywne aspekty przedmiotowego zjawiska. Autor zachęca do refleksji nad tym, jak zrównoważyć innowacyjność z ochroną interesów pracowników, aby rozwój technologiczny nie stał się przyczyną trwałych, negatywnych skutków społecznych.

SŁOWA KLUCZOWE prawo autorskie, sztuczna inteligencja, spory pracownicze, branża gier wideo

A few words on the impact of artificial intelligence on the video game industry

SUMMARY The article presents an analysis of how artificial intelligence is revolutionizing the video game industry by highlighting numerous examples of its applications, ranging from level generation to the design of non-playable characters. The author points out that the use of modern algorithms not only significantly accelerates the creative process but also reduces production costs, opening up new development opportunities for this rapidly growing industry.

On the other hand, alongside the positive aspects, the article also discusses the negative consequences, such as threats to traditional jobs and examples of mass layoffs. Additionally, the author emphasizes that although technological progress brings many benefits, it also poses serious social challenges that require the introduction of appropriate regulations and measures to mitigate the negative aspects of this phenomenon. The author encourages reflection on how to balance innovation with the protection of workers' interests, so that technological development does not become the cause of lasting negative social consequences.

KEYWORDS copyright law, artificial intelligence, labor disputes, video game industry

Wprowadzenie

Rozwój sztucznej inteligencji rewolucjonizuje wiele sektorów gospodarczych, a sektor technologii informacyjnych, w tym przemysł gier wideo, nie jest tu wyjątkiem. Szybki postęp technologiczny umożliwia coraz szersze zastosowanie algorytmów sztucznej inteligencji w procesie tworzenia gier, od wczesnych etapów projektowania po finalną produkcję.

Sztuczna inteligencja jest projektowana w taki sposób, by najbardziej, jak to tylko możliwe symulowała proces myślowy (myślenie oraz uczenie się) zachodzący w mózgu człowieka w oparciu o sieci neuronowe¹. To rewolucyjne podejście znajduje coraz szersze zastosowanie także w branży gier wideo, przekształcając sposób, w jaki są tworzone oraz doświadczane zawarte w nich wirtualne światy. Zważywszy na wartość całego rynku gier wideo, który w 2023 r. wyceniany był na 183,9 mld dolarów², a więc kilkakrotnie więcej niż chociażby przemysł filmowy, który w 2023 r. przyniósł 33,9 mld dolarów wpływów³, można wysunąć twierdzenie, że przemysł gier wideo jest jednym z najszybciej rozwijających się i najbardziej dochodowych sektorów rozrywki na świecie. Jednocześnie należy zaznaczyć, że gry wideo to nie tylko rozrywka, ale także potężny silnik napędzający innowacje technologiczne i rozwój nowych branż. Sam zaś proces ich tworzenia, doznający w wyniku tych innowacji nieustannych przemian,

¹ M.C. Nwadiugwu, *Neural Networks, Artificial Intelligence and the Computational Brain*, 25.12.2020, s. 5–6. [baza danych arXiv], <https://arxiv.org/pdf/2101.08635> [dostęp: 25.07.2024].

² T. Wijman, *Last looks: The global games market in 2023*, Newzoo, 2024. <https://newzoo.com/resources/blog/last-looks-the-global-games-market-in-2023> [dostęp: 25.07.2024].

³ N. Tartaglione, *Global Box Office Reaches \$33.9B In 2023, Up 31% On 2022 – Analysts*, Deadline Hollywood, 2024. <https://deadline.com/2024/01/global-box-office-2023-total-barbie-super-mario-bros-oppenheimer-international-china-1235694955/> [dostęp: 25.07.2024].

ma bezpośrednie przełożenie na wysokość zatrudnienia, wynagrodzenia w branży oraz uprawnienia pracownicze, wynikające z powszechnie obowiązującego prawa, które w wyniku obserwacji tych procesów może doznawać modyfikacji.

Niniejszy artykuł podejmuje próbę spojrzenia na ten złożony problem. Przybliżone zostaną mechanizmy wykorzystania sztucznej inteligencji w projektowaniu gier, od proceduralnego generowania poziomów po tworzenie zaawansowanych postaci niezależnych. Podjęta zostanie analiza tego, w jaki sposób sztuczna inteligencja wpływa na procesy twórcze, redukując koszty i czas produkcji, ale jednocześnie zagrażając licznym miejscom pracy. Wskazane zostaną także wyzwania i zagrożenia związane z zastosowaniem sztucznej inteligencji w branży gier wideo, w szczególności przykłady masowych zwolnień, które mają swoje źródło w automatyzacji procesów produkcyjnych. Omówiony zostanie również wpływ sztucznej inteligencji na sytuację osób wykonujących poszczególne zawody przy produkcji gier wideo. W artykule zostaną również przytoczone propozycje rozwiązań, które mogłyby pomóc złagodzić negatywne skutki wpływu sztucznej inteligencji na branżę gier wideo.

Mechanizmy wykorzystania sztucznej inteligencji w projektowaniu gier

Wyróżnić można wiele obszarów oraz elementów projektowania gier wideo, w przypadku których sztuczna inteligencja może mieć zastosowanie. Dotychczas systemy sztucznej inteligencji wykorzystywane były do zadań, takich jak kontrolowanie zachowań przeciwników, środowiska czy postaci niezależnych w ograniczonym zakresie. Obecnie zastosowania sztucznej inteligencji są znacznie szersze i bardziej zaawansowane niż wcześniej. Mówiąc o wykorzystaniu sztucznej inteligencji w branży gier wideo, najczęściej chodzi o generatywną sztuczną inteligencję, opartą o duże modele językowe (ang. *Large Language Models*)⁴. Już na chwilę obecną jest bardzo dużo obszarów oraz mechanizmów, które przy jej użyciu można wspomóc, a wraz z postępującym rozwojem technologicznym jest wysoce prawdopodobne, że ich liczba, jak i wpływ na nie, będzie wzrastać. By zmieścić się w ramy objętościowe niniejszej publikacji, warto wyróżnić na ten moment najistotniejsze z nich.

⁴ B. Merchant, *AI Is Already Taking Jobs in the Video Game Industry*, WIRED, 23.07.2024. <https://www.wired.com/story/ai-is-already-taking-jobs-in-the-video-game-industry/> [dostęp: 01.08.2024].

Jednym z najstarszych tego typu mechanizmów jest proceduralne generowanie (ang. *procedural generation*). Jest to technika, dzięki której przy użyciu algorytmów twórcy gier mogą dla przykładu tworzyć ogromne, unikalne i niemalże nieskończone światy, które za każdym razem, gdy gracz rozpoczyna nową rozgrywkę, prezentują się inaczej. Jest ona wykorzystywana już od najwcześniejszych lat istnienia branży gier. Jednym z istotniejszych i ważniejszych przykładów jej wykorzystania była gra *The Elder Scrolls II: Daggerfall* z 1996 roku, której wirtualny świat, w większości generowany proceduralnie, ma rozmiar porównywalny niemal do faktycznego obszaru całego regionu wysp brytyjskich. Technika ta była wykorzystywana raczej pomocniczo, by tworzyć mniejsze, konkretne elementy gier, przy czym w ostatnim czasie da się zauważyć stopniowe zwiększenie zainteresowania twórców gier omawianą techniką, jako skrajny przykład wskazując grę *No Man's Sky* z 2015 roku, która w całości bazuje na elementach wytworzonych w oparciu o tę technikę, a której świat przedstawiony składa się z 18 kwintylionów planet (kwintylion to liczba o wartości 10^{30}), do których gracz może się dostać i je przemierzyć, a które odznaczają się wysokim stopniem złożoności oraz różnorodności pod względem fauny i flory, terenu oraz warunków atmosferycznych.

Proceduralne generowanie może być zastosowane do tworzenia różnorodnych elementów gry, takich jak: tereny, miasta, postacie (w tym ich dialogi), przedmioty, zadania oraz tekstury. Jako zaletę takiego rozwiązania podaje się w tym przypadku cechę, jaką jest regrywalność, czyli zjawisko, które zwiększa szansę na to, że dana osoba zagra w daną produkcję ponownie właśnie ze względu na to, że doświadczenie wynikłe z kolejnego podejścia do rozgrywki będzie stosunkowo unikalne, a przynajmniej inne niż poprzednie. Istotną wadą tej techniki jest to, że mimo dużej ilości elementów generowanych przez algorytmy, trudno im, przynajmniej na ten moment, dorównać ludzkiej kreatywności.

Gry wideo zawierają postacie niezależne (ang. *non-playable characters*), czyli takie, których gracz bezpośrednio nie kontroluje, za to może wchodzić z nimi w interakcje różnego typu. Mają one symulować uczestników świata przedstawionego, by docelowo zwiększać immersję oraz zaangażowanie gracza w eksplorowanie świata przedstawionego.

Postacie niezależne tworzone przy udziale sztucznej inteligencji mają być zdecydowanie bardziej kompleksowe co do charakteru swoich zachowań oraz osobowości w porównaniu do tych, które tworzone są w oparciu o powtarzalne, ograniczone schematy na bazie dotychczasowych skryptów projektowanych przez ludzkich twórców. W połowie 2023 r. zespół naukowców z Uniwersytetu

Stanforda stworzył prototyp gry, która została zintegrowana z narzędziem ChatGPT, dzięki czemu jej postacie były w stanie wchodzić ze sobą w interakcje, które obfitowały w rozmowy dotyczące najróżniejszych tematów, takich jak lokalna polityka, czy komponowanie muzyki na potrzeby zajęć w szkole⁵. Model ten był tak zaawansowany, że postacie były w stanie odwoływać się do swoich dyskusji sprzed dwóch dni. Jeden z naukowców wchodzących w skład zespołu badawczego, dr Joon Sung Park, stwierdził że wg niego w przeciągu półtora roku z tego typu rozwiązań, choć na mniejszą skalę, zaczną korzystać twórcy gier niezależnych o mniejszym budżecie, a z kolei w ciągu najbliższych pięciu lat pozostali producenci⁶.

Stosownie do tych przewidywań, najwięksi branżowi producenci w ostatnim czasie zapowiedzieli podjęcie działań mających na celu rozwój w tym obszarze. Jako przykład wskazać można podpisanie umowy o partnerstwie pomiędzy firmą Microsoft a firmą Inworld AI, która zajmuje się tworzeniem generatywnych modeli sztucznej inteligencji dla rozwoju postaci, czego efektem ma być stworzenie zestawu narzędzi, które mają wspomóc twórców w tworzeniu dialogów, historii oraz poszczególnych zadań m.in. poprzez narzędzie, które w oparciu o wpisane prompty będzie tworzyło szczegółowe skrypty, drzewka dialogowe oraz całe zadania, a także narzędzia zintegrowanego z grą, które będzie w czasie rzeczywistym tworzyć zadania i dialogi, co zapewnić ma dynamiczną narrację oraz wyeliminować powtarzalność. Podobne rozwiązania planuje wprowadzić także firma Ubisoft, będąca jednym z największych producentów gier wideo (daje zatrudnienie ok. 19 tys. pracowników). Zaprezentowała ona prototyp systemu, który pozwala postaciom niezależnym na formułowanie niepowtarzalnych i dynamicznie dopasowujących się do aktualnej sytuacji wypowiedzi, przy jednoczesnym zachowaniu charakterystycznego dla ich osobowości sposobu mówienia. Ludzki twórca postaci tylko określa jej cechy osobowości, historię oraz dążenia, a model sztucznej inteligencji w oparciu o te wytyczne kreuje jej zachowanie, dostosowywane w czasie rzeczywistym do działań gracza, oraz wypowiedziane przez nią dialogi. Co istotne, narzędzie to jest tworzone w taki

⁵ J. Sung Park, J.C. O'Brien, C.J. Cai, M.R. Morris, P.Liang, M.S. Bernstein, *Generative Agents: Interactive Simulacra of Human Behavior*, 07.04.2023, s. 5–6. [baza danych arXiv], <https://arxiv.org/abs/2304.03442> [dostęp: 01.08.2024].

⁶ W. McCurdy, *No more 'I took an arrow to the knee': could AI write super-intelligent video game characters?* "The Guardian", 25.05.2023. <https://www.theguardian.com/games/2023/may/25/could-ai-write-super-intelligent-video-game-characters-stanford-smallville> [dostęp: 01.08.2024].

sposób, by korzystać z niego mogły osoby nieposiadające wykształcenia oraz doświadczenia w zakresie programowania.

Istotny wzrost wpływu sztucznej inteligencji na sposób tworzenia gier wideo i ich doświadczania przez graczy przewiduje wiele osób, które mają bezpośredni wpływ na zmiany podejścia w tej materii. Wskazać można w tym względzie chociażby wypowiedzi prezesów firm Electronic Arts oraz Take-Two. Pierwszy z nich w jednej z wypowiedzi w połowie 2023 r. stwierdził, że branża gier wideo będzie jednym z największych beneficjentów rozwoju sztucznej inteligencji poprzez wspomaganie ludzkiej pracy twórców oraz umożliwianie samym graczom tworzenia dodatkowych treści w grach. Z kolei drugi stwierdził, że wykorzystanie sztucznej inteligencji zmieni sposób tworzenia treści oraz politykę funkcjonowania przedsiębiorstwa, któremu przewodzi. Uważa on, że sztuczna inteligencja może znacząco obniżyć koszty produkcji gier wideo, a oszczędność ta może zachęcić twórców do tworzenia bardziej złożonych i rozbudowanych produktów. W efekcie, choć ogólny budżet produkcji może pozostać podobny, to jakość i skala projektów gier wideo ulegną znacznemu zwiększeniu.

Zastosowanie rozwiązań opartych na sztucznej inteligencji, mimo wskazanych zalet, ma także wielu przeciwników. Ed Stern, główny projektant narracji w brytyjskim studiu Splash Damage, mówi, że ogólna reakcja twórców gier i projektantów narracji na pomysł generowanych przez sztuczną inteligencję dialogów jest „zdecydowanie negatywna”⁷. Twierdzi on, że pracownicy podchodzą do tego typu szumnie zapowiadanych technologii, mających mieć rewolucyjne skutki, z dużą dozą sceptycyzmu. W większości przypadków wbrew zapowiedziom nie przyczyniają się one do oszczędności czasu oraz kosztów czy wspomagania ich pracy, a wręcz przeciwnie – zwykle mają na pracowników wpływ destrukcyjny i demoralizujący⁸. Przytacza on również przykład wypowiedzi przełożonych, którzy wyjaśniali, dlaczego w dobie postępującego rozwoju sztucznej inteligencji nie mogą sobie pozwolić na momentalne zwolnienie osób świadczących pracę jako scenarzyści, programiści, artyści czy animatorzy, mimo że ich praca mogłaby zostać zastąpiona; nadal bowiem istnieje potrzeba, aby takie działanie obecnie nie było możliwe ze względu na konieczność, by to człowiek przed premierą przejrzał cały scenariusz, następnie by zostały nagrane dialogi, a sama gra została odpowiednio przetestowana⁹. Pesymistycznie do tego typu

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

rozwiązań jest również nastawiony David Gaider, ówczesny scenarzysta znanej serii gier Dragon Age. Twierdzi on, że sam uczestniczył w próbie wykorzystania sztucznej inteligencji do przygotowywania scenariuszy, jednakże za każdym razem stworzone w ten sposób dialogi okazywały się bezbarwne, „bez duszy”¹⁰. Z kolei gdy sztuczna inteligencja posiada kreatywność, odpowiadającą ludzkiej, oraz „duszę”, to jej wykorzystanie do tworzenia gier wideo, jak twierdzi, będzie najmniejszym problemem¹¹.

Wskazane zarzuty zresztą znalazły już po części potwierdzenie w praktyce. Jako przykład można przytoczyć grę o nazwie „Square Enix AI Tech Preview: The Portopia Serial Murder Case”, która została w całości stworzona w oparciu o technologię sztucznej inteligencji o nazwie „Natural Language Processing”, co po przetłumaczeniu oznacza technologię „przetwarzania języka naturalnego”. Zgodnie z opisem gry, rozgrywka polega na prowadzeniu śledztwa w oparciu o interakcję gracza ze sztuczną inteligencją poprzez przekazywanie jej odpowiednich poleceń, na bazie których dokonuje ona stosownych działań. Jednakże wg zdecydowanej większości opinii, wykorzystana technologia jest bardzo niskiej jakości, na co wskazują recenzje zamieszczone na karcie produktu w serwisie Steam. Zgodnie z ich treścią wdrożony model w zdecydowanej większości sytuacji nie potrafił zrozumieć intencji gracza, wyświetlając komunikat o treści: „I’m not sure what to say about that” („nie wiem, jak to rozumieć”).

Nie mniej istotne, a wręcz kluczowe dla branży gier wideo, są zawody związane ze świadczeniem wszelkich usług graficznych. Wymienić tutaj można twórców modeli postaci, artystów konceptualnych, tworzących koncepcje wizualne postaci, ich strojów, broni i innych elementów, artystów środowiskowych, tworzących modele miast, wnętrza budynków, lasów, czy programistów interfejsu. Ich praca jako jedna z pierwszych została dotknięta wpływem sztucznej inteligencji, podobnie jak aktorów głosowych, co zostanie szerzej omówione w dalszej części artykułu.

Po przedstawieniu wszystkich tych kierunków tworzenia technologii produkcji gier wideo, należy zwrócić uwagę, że ich wspólnym mianownikiem jest to, że ich powstanie ściśle wynika z chęci redukcji ilości czynnika ludzkiego zaangażowanego w rozwój poszczególnych elementów, a co za tym idzie, potrzebnego na to czasu oraz przede wszystkim związanych z tym kosztów.

¹⁰ D. Gaider (@davidgaider), *Ah, yes. The dream of procedural content generation. Even BioWare went through several iterations of this: “what if we didn’t (...)*, 30.05.2023. [serwis X], <https://x.com/davidgaider/status/1663325993585762304> [dostęp: 03.08.2024].

¹¹ Tamże.

Rezultatem zaś może być zautomatyzowanie procesów i wyeliminowanie dużej liczby miejsc pracy. Obserwacja trendów występujących w omawianym sektorze pozwala jednak na sformułowanie twierdzenia, że tak się w rzeczywistości stanie.

Wyzwania i zagrożenia

Tysiące firm na całym świecie potraktowały sztuczną inteligencję jako idealne narzędzie do próby redukcji rosnących od dziesięcioleci kosztów produkcji w dobie chociażby utrzymujących się od lat na tym samym poziomie rynkowym cen gier. Choć w istocie, mając na względzie postępujące zjawisko inflacji, ceny gier AAA, czyli tych powstających w oparciu o najwyższe możliwe branżowe budżety, pozostają na poziomie 60–70 dolarów, należy jednak zauważyć, że również na przestrzeni ostatnich lat dosyć znacznie zmienił się model biznesowy, w oparciu o który gry wideo przynoszą zyski. Wzrosła bowiem częstotliwość wykorzystywania różnego rodzaju mikropłatności¹² w grach. W efekcie więc, przy założeniu że mamy do czynienia z mikropłatnościami w grze sprzedawanej po standardowej rynkowej cenie na premierę, dochody obejmują także właśnie rzeczzone mikrotransakcje. Wynikła z tego skala zysku jest oczywiście zależna od tego jak te mikropłatności są skonstruowane, lecz przeważnie zapewniają one znaczny zysk producentom. Jako przykład ponownie warto wskazać Electronic Arts oraz Take-Two, które – zgodnie z informacjami zawartymi w opublikowanych przez ww. przedsiębiorstwa raportach finansowych – zarabiają głównie na subskrypcjach oraz właśnie mikrotransakcjach w ich grach, a nie na sprzedaży tradycyjnej¹³. Innymi słowy, słuszne są twierdzenia, jakoby koszty produkcji gier wideo były obecnie znacznie wyższe niż wcześniej, jednakże wzrosły również przychody, zważywszy na zastosowanie w grach nieznanych wcześniej modeli biznesowych.

Na przestrzeni ostatnich kilkunastu miesięcy branża gier wideo została niezwykle istotnie dotknięta ogromną liczbą zwolnień, które stanowią niepokojący sygnał o głębokich przemianach zachodzących w tym sektorze. Choć powody

¹² Pojęcie to należy rozumieć jako drobną usługę będącą częścią danej gry, która za opłatą dostarczy użytkownikowi danej rzeczy. Dzielą się one na mikropłatności jednorazowe i powtarzalne. Pierwszy typ obejmuje zakupy dodatkowej zawartości do gier (ang. *downloadable content*), gdzie za opłatą otrzymujemy dodatkowe usługi. Drugi typ oferuje możliwość zakupu wirtualnych przedmiotów lub pakietów, których zawartość jest losowa.

¹³ C. Nunley, *Why the \$183 billion video game industry can't quit microtransactions*, CNBC, 24.03.2024. <https://www.cnbc.com/2024/03/24/why-the-183-billion-video-game-industry-cant-quit-microtransactions.html> [dostęp: 03.08.2024].

za tym stojące są złożone i obejmują czynniki ekonomiczne, zmiany na rynku oraz wyzwania związane z pandemią COVID-19, to coraz częściej wskazuje się na sztuczną inteligencję jako kluczowy katalizator tych procesów. Sztuczna inteligencja, dzięki zdolności do automatyzacji wielu zadań, które dotychczas wykonywali ludzie, staje się coraz bardziej konkurencyjna dla pracowników. Przykłady największych zwolnień dało się zaobserwować szczególnie w przypadku spółek zależnych Microsoftu, gdzie redukcją etatów zostało dotkniętych ponad 1900 pracowników, czyli ok. 8% pracowników zatrudnionych działach zajmujących się produkcją gier wideo¹⁴, jak również pozostałych branżowych korporacji, takich jak Take-Two, PlayStation czy Electronic Arts¹⁵, gdzie ich skala stanowiła podobny współczynnik. Coraz częściej także zwolnienia dotyczą nie tylko pojedynczych pracowników, ale także całe działy, czy zespoły deweloperskie, wobec czego zasadnym jest, by mówić w tym przypadku o zwolnieniach grupowych¹⁶. W ciągu 2023 roku zwolnionych zostało bowiem ponad 10 tys. pracowników zajmujących się tworzeniem gier, natomiast w pierwszym półroczu 2024 roku zwolnienia dotknęły niemal taką samą liczbę osób, przy czym należy wziąć pod uwagę, że są to w dużej mierze dane szacunkowe, gdyż nie wszystkie przedsiębiorstwa ujawniają takie informacje, a niektóre szacunki mogą być niedokładne ze względu na brak oficjalnych danych i w rzeczywistości mogą być one wyższe¹⁷.

Zauważyć przy tym należy, że zwolnienia w samej branży gier stanowią wprawdzie istotny, ale nie jedyny fragment tego zjawiska, które przybrało w ostatnim czasie skalę masową w przypadku przedsiębiorstw zajmujących się szeroko rozumianą technologią. W samym tylko styczniu 2024 r. łącznie ponad

¹⁴ H. Nural, *Microsoft lays off 1,900 Activision Blizzard and Xbox employees*, The Verge, 25.01.2024. <https://www.theverge.com/2024/1/25/24049050/microsoft-activision-blizzard-layoffs> [dostęp: 03.08.2024].

¹⁵ Zob. J. Maas, *'Grand Theft Auto' Publisher Take-Two Interactive to Lay Off 5% of Workforce, Scrap Several Games*, Variety, 17.04.2024. <https://variety.com/2024/digital/news/grand-theft-auto-take-two-interactive-layoffs-canceled-games-1235973835/> [dostęp: 03.08.2024], A. Koller, *EA to lay off 5% of workforce, or about 670 employees*, CNBC, 28.02.2024. <https://www.cnbc.com/2024/02/28/ea-layoffs-company-to-cut-5percent-of-workforce-or-about-670-employees.html> [dostęp: 03.08.2024], G. Taylor-Hill, *Insomniac Games Adresses PlayStation Layoffs*, Insider Gaming, 28.02.2024. <https://insider-gaming.com/insomniac-games-addresses-layoffs/> [dostęp: 03.08.2024].

¹⁶ P. Tassi, *Xbox Will Shut Down Redfall's Arkane Austin, Hi-Fi Rush's Tango Gameworks*, Forbes, 07.05.2024 r., <https://www.forbes.com/sites/paultassi/2024/05/07/xbox-will-shut-down-redfalls-arkane-austin-hi-fi-rushs-tango-gameworks/> [dostęp: 03.08.2024].

¹⁷ E. Obedkov, *Games industry saw almost same number of layoffs in first five months of 2024 as in all of last year*, Game World Observer, 03.06.2024. <https://gameworldobserver.com/2024/06/03/over-10k-games-industry-layoffs-in-2024-so-far-vs-2023> [dostęp: 03.08.2024].

23 tys. pracowników straciło zatrudnienie w tym sektorze¹⁸. Najczęściej zwolnienia postrzegano jako środek mający na celu obniżenie kosztów wdrożonych w odpowiedzi na inflację, podwyżki stóp procentowych i zmienność rynku, jednak są to powody, które tylko po części stanowią podstawę uzasadnienia dla tego typu działań, a istotny wpływ ma tu także postępujący rozwój sztucznej inteligencji, którą firmy postrzegają jako narzędzie pozwalające zautomatyzować procesy oraz pomóc w osiągnięciu przez poszczególne działy określonych celów biznesowych, za które odpowiadał dotychczas człowiek, a działy te z różnych względów tych sukcesów nie odniosły¹⁹.

Negatywne odczucia oraz przewidywania co do najbliższej przyszłości względem postępującej masowości zwolnień oraz zastosowania sztucznej inteligencji w branży gier wideo wyraziła większość respondentów ankiety przeprowadzonej w październiku 2023 r., która miała na celu zbadanie nastrojów wśród deweloperów odnośnie do tych zjawisk²⁰. Zdaniem respondentów dotychczasowa praktyka w przedmiocie zwolnień odbiega od wcześniejszej, ponieważ dotychczas większa ich liczba dokonywana była zazwyczaj w momencie, gdy dobiegł końca cykl deweloperski danej produkcji, co sprawiało jednocześnie, że można było stosunkowo precyzyjnie przewidzieć, kiedy zwolnienia te zostaną dokonane, natomiast obecnie jest to o wiele trudniejsze²¹.

W tym samym badaniu przeprowadzono też ankietę, z której wynika, że 49% respondentów stwierdziło, że narzędzia generatywnej sztucznej inteligencji są obecnie używane w ich miejscu pracy, przy czym 31% stwierdziło, że osobiście z nich korzysta, a 18% stwierdziło, że nie, ale znają osoby, które to robią, natomiast około jedna czwarta ankietowanych stwierdziła, że w ogóle nie jest zainteresowana ich używaniem²².

Wskazuje się, że obecnie w branży gier wideo istnieje tendencja do wykorzystywania sztucznej inteligencji w celu redukcji zatrudnienia oraz

¹⁸ A. Capoot, *Tech layoffs balloon in January as Wall Street rally lifts Alphabet, Meta, Microsoft to records*, CNBC, 26.01.2024. <https://www.cnbc.com/2024/01/26/tech-layoffs-jump-in-january-as-alphabet-meta-microsoft-reach-high.html> [dostęp: 03.08.2024].

¹⁹ A. Capoot, *Tech layoffs balloon in January as Wall Street rally lifts Alphabet, Meta, Microsoft to records*, CNBC.

²⁰ M. Farokhmanesh, *Mass Layoffs Are Causing Big Problems in the Video Games Industry*, WIRED, 18.01.2024. <https://www.wired.com/story/the-video-game-industry-is-just-starting-to-feel-the-impacts-of-2023s-layoffs/> [dostęp: 03.08.2024].

²¹ *2024 State of the Game Industry*, Game Developers Conference, s. 30. https://images.reg.techweb.com/Web/UBMTechweb/%7B4fe03be1-d6b1-4f91-95f4-b4bdea9e739e%7D_GDC24-SOTI-Report_Final.pdf [dostęp: 03.08.2024].

²² *2024 State of the Game Industry*, Game Developers Conference, 2024, s. 12.

likwidowania poszczególnych stanowisk pracy, a nie całych działów, przy czym proces, który do tego prowadzi jest złożony i oparty o cenne oraz niejasne decyzje kierownicze²³.

Można również stwierdzić, że na ten moment najwięcej obaw co do swojej perspektywy zawodowej, zagrożonej przez wpływ sztucznej inteligencji na branżę gier wideo, mają osoby świadczące pracę jako artyści, z uwagi na to, że tworzenie szeroko rozumianych wytworów graficznych było jedną z pierwszych funkcjonalności, jakie posiadały modele sztucznej inteligencji wdrożone na masową skalę w ostatnich latach. Jako przykład negatywnego wpływu sztucznej inteligencji w tym aspekcie można wskazać Activision, spółkę zależną koncernu Activision Blizzard, który został nabyty w 2022 r. przez Microsoft. W lipcu 2023 r. zaczęto tam wykorzystywać model GPT-3.5 do przygotowywania grafik koncepcyjnych oraz materiałów marketingowych, jak również zapowiedziano jego użycie do innych czynności, jak np. tworzenia ankiet skierowanych do użytkowników zewnętrznych, co wzbudziło w wielu pracownikach niepokój co do swojej zawodowej przyszłości, jednakże ze względu na obawy związane z potencjalnym zwolnieniem, nie zdecydowali się oni w większości na jakąkolwiek formę sprzeciwu wobec tego działania²⁴.

Istotnym zjawiskiem jest również to, że w wielu przypadkach, pomimo początkowych zapewnień ze strony pracodawców co do ograniczonego wykorzystania sztucznej inteligencji oraz braku jej wpływu na zwolnienia, w rzeczywistości zjawiska te postępują. Sytuacja taka miała na przykład miejsce w firmie Activision; w momencie wdrażania sztucznej inteligencji zapewniano pracowników, że będzie ona wykorzystana tylko do przygotowywania grafik koncepcyjnych, nie zostanie zaś użyta przy produkcji elementów samej gry. Jednak pod koniec 2023 r. w jednej z tworzonych przez nich gier wprowadzono płatny przedmiot kosmetyczny, który został stworzony przy jej pomocy, a w styczniu 2024 r. Microsoft (spółka-matka) dokonał zwolnień w przytaczanej już wcześniej w ramach niniejszego artykułu wysokości ponad 1900 pracowników zajmujących się produkcją gier, wśród których wielu zajmowało stanowiska artystyczne, z kolei tych, którzy nie zostali zwolnieni, poproszono o wykorzystywanie sztucznej inteligencji w ramach wykonywanej pracy²⁵. W zamyśle takie działanie ma pozwolić na znaczne oszczędności środków, które musiałyby zostać

²³ B. Merchant, *AI Is Already...*, dz. cyt.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

przeznaczone na wynagrodzenia, a ewentualne niedoskonałości produktu końcowego stworzonego przy użyciu sztucznej inteligencji mogą zostać poprawione przez kilku pracowników.

Należy także zauważyć, że kolejną po artystach-grafikach grupą zawodową, która pozostaje obecnie najbardziej zagrożona wpływem sztucznej inteligencji na zatrudnienie są aktorzy głosowi. W połowie 2023 r. w Stanach Zjednoczonych doszło do kilkumiesięcznych strajków scenarzystów i aktorów, zrzeszonych w związkach zawodowych. Ich główną obawą było stopniowe oraz coraz bardziej postępujące wykorzystanie sztucznej inteligencji do wykonywanej przez nich pracy, co kolektywnie zostało przez nich uznane za zagrożenie dla ich wynagrodzenia oraz zatrudnienia²⁶. Ostatecznie oba strajki zakończyły się kompromisem w wielu spornych aspektach, w tym również odnośnie do sposobu oraz zakresu wykorzystania sztucznej inteligencji. Jednakże w międzyczasie od 18 miesięcy trwały negocjacje pomiędzy amerykańskim związkiem zawodowym aktorów SAG-AFTRA a większością największych branżowych producentów gier wideo, których również istotnym elementem było oddziaływanie sztucznej inteligencji na ich pracę. Przedmiotowe negocjacje nie zakończyły się wypracowaniem wspólnego konsensusu, wobec czego wszyscy aktorzy zrzeszeni w ramach tego związku zawodowego, którzy świadczyli swoją pracę dla producentów gier wideo od 26 lipca 2024 r. kontynuowali strajk polegający na całkowitym zaprzestaniu wykonywania pracy. W opublikowanym oświadczeniu podano informację, że pomimo osiągnięcia porozumienia w istotnych kwestiach, pracodawcy odmawiają jednoznacznego potwierdzenia, że będą chronić wszystkich aktorów przynależnych do związku zawodowego przed negatywnym wpływem sztucznej inteligencji na wykonywaną przez nich pracę²⁷. Przewodniczący związku, Duncan Crabtree-Ireland, który jest również głównym negocjatorem w strajku, stwierdził, że branża gier wideo generuje miliardy dolarów zysku rocznie, a z uwagi na to, że bazuje ona na pracy wielu osób, w tym aktorów, domagają się oni godziwych rozwiązań w przedmiocie ich uprawnień pracowniczych – związanych przede wszystkim z wysokością wynagrodzenia oraz wykorzystania ich wizerunku i głosu przez sztuczną inteligencję – tożsamych z tymi, które wypracowali już aktorzy świadczący pracę w branży filmowej, telewizyjnej czy

²⁶ A. Borowski, *Problematyka wykorzystania sztucznej inteligencji w branży artystycznej na szczególnym przykładzie strajków scenarzystów i aktorów w Stanach Zjednoczonych*, „Studia Ekonomiczne, Prawne i Administracyjne” 2023, z. 4, s. 79–81.

²⁷ *SAG-AFTRA Members Who Work on Video Games Go on Strike*, SAG-AFTRA, 25.07.2024. <https://www.sagaftra.org/sag-aftra-members-who-work-video-games-go-strike> [dostęp: 03.08.2024].

dla streamingu²⁸. Warto również zaznaczyć, że jednocześnie od kilku miesięcy w Stanach Zjednoczonych trwają prace nad aktem prawnym No Fakes Act (The Nurture Originals, Foster Art, and Keep Entertainment Safe Act of 2024), którego jednym z założeń jest zabezpieczenie społeczeństwa przed negatywnymi skutkami wykorzystania sztucznej inteligencji w postaci bezprawnego wykorzystywania cyfrowych replik ludzi (na które składa się zarówno wizerunek, jak i głos)²⁹. Zgodnie z jego treścią, ustanowione zostałyby nowe prawo własności intelektualnej w postaci prawa do cyfrowej repliki, które miałyby być prawem majątkowym, ograniczonym w czasie i podlegającym licencjonowaniu, a uprawnienie do jego wykorzystania w przypadku repliki osoby zmarłej miałyby przysługiwać spadkobiercom³⁰. Naruszenie tego prawa miałyby być objęte ochroną cywilną, przy czym dopuszczalnymi wyłączeniami tej odpowiedzialności byłoby np. przypadkowe użycie³¹. Przyjęcie takiego rozwiązania prawnego, zważywszy na to, że jest to regulacja federalna, która stanowiłaby akt prawa powszechnie obowiązującego na terenie całego kraju, miałyby niezwykle istotny wpływ na branżę gier wideo, ponieważ zdecydowana większość największych producentów ma siedzibę właśnie w Stanach Zjednoczonych, wobec czego musieliby oni zastosować się do tych rozwiązań prawnych.

W styczniu 2024 r. pojawił się raport firmy konsultingowej CVL Economics, z którego wynika, że branża gier wideo w o wiele większym stopniu, niż branża filmowa czy muzyczna dotknięta jest wpływem sztucznej inteligencji. Prawie 90% firm w branży gier zaadaptowało lub jest w trakcie przyjmowania narzędzi opartych na generatywnej sztucznej inteligencji, a ich wykorzystywanie jest powszechne na wszystkich etapach produkcji (preprodukcja, produkcja i postprodukcja), przy czym ponad trzy czwarte firm to jej „wcześni użytkownicy” na każdym etapie (przez co należy rozumieć te firmy, które przyjmują nowe technologie, metody lub produkty wkrótce po ich udostępnieniu, ale zanim osiągną powszechną akceptację i wykorzystanie)³². W raporcie tym stwierdzo-

²⁸ Tamże.

²⁹ *Projekt No Fakes Act (The Nurture Originals, Foster Art, and Keep Entertainment Safe Act of 2024)*, s. 1. https://www.coons.senate.gov/imo/media/doc/no_fakes_act_draft_text.pdf [dostęp: 03.08.2024].

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 3.

³² *Future Unscripted: The Impact of Generative Artificial Intelligence on Entertainment Industry Jobs*, CVL Economics, 01.2024. <https://animationguild.org/wp-content/uploads/2024/01/Future-Unscripted-The-Impact-of-Generative-Artificial-Intelligence-on-Entertainment-Industry-Jobs-pages-1.pdf> [dostęp: 03.08.2024], s. 10–12.

no, że branża gier jest jedną z tych, które najszybciej wprowadzają najnowsze rozwiązania technologiczne, a zgodnie z przewidywaniami respondentów około 13,4% miejsc pracy (ponad 52 tys.) zostanie skonsolidowanych, zastąpionych lub zlikwidowanych do 2026 r.³³ Redukcje zatrudnienia, o których mowa, będą dotyczyły także innych zawodów, a mianowicie:

- programistów oprogramowania, montażystów dźwięku, analityków oprogramowania i testerów oraz artystów efektów specjalnych (taką odpowiedź podała jedna trzecia respondentów);
- artystów 3D, projektantów gier, projektantów interfejsu i testerów gier (20% respondentów)³⁴.

Ankietowani przewidują również, że generatywna sztuczna inteligencja będzie odgrywać większą rolę w takich zadaniach, jak generowanie modeli 3D (55% respondentów), generowanie grafik koncepcyjnych (40%) oraz generowanie i klonowanie dźwięku i głosu (37%). Około 28% ankietowanych firm używa generatywnej sztucznej inteligencji w animacji, animacji szkieletowej i przechwytywaniu ruchu; 27% w oświetleniu i teksturowaniu; i 22% w przygotowywaniu scenopisu obrazkowego³⁵. W efekcie szacuje się, że w ciągu 5–10 lat generatywna sztuczna inteligencja może odpowiadać za ponad połowę procesu tworzenia gier³⁶.

Warto również zauważyć, że coraz częściej np. w ofertach pracy pojawia się wymóg znajomości systemów generatywnej sztucznej inteligencji. Znane są przykłady, że w tego rodzaju ofertach obowiązki pracowników polegały na zajmowaniu się „trenowaniem” algorytmów sztucznej inteligencji, a następnie, gdy model został w odpowiednim stopniu „wyszkolony”, byli oni zwalniani³⁷.

Coraz częściej podnoszone jest również pytanie o legalność wykorzystania sztucznej inteligencji w branży gier wideo, a odpowiedź nie jest jednoznaczna. Jeśli sztuczna inteligencja generuje treści, takie jak grafika, muzyka czy teksty, pojawia się pytanie o to, kto jest autorem tych dzieł. Wiele krajów, w tym Polska, uznaje, że autorem może być tylko człowiek³⁸. Istotnym aspektem jest również

³³ *Future Unscripted: The Impact of Generative Artificial Intelligence on Entertainment Industry Jobs*, CVL Economics, s. 12.

³⁴ Tamże, s. 12.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże, s. 46.

³⁷ B. Merchant, *AI Is Already...*, dz. cyt.

³⁸ A. Borowski, *Problematyka wykorzystania sztucznej inteligencji w branży artystycznej na szczególnym przykładzie strajków scenarzystów i aktorów w Stanach Zjednoczonych*, „Studia Ekonomiczne, Prawne i Administracyjne” 2023, z. 4, s. 86.

to, że trenowanie modeli sztucznej inteligencji na danych chronionych prawem autorskim stanowić może nieuprawnione korzystanie z cudzych dzieł. Można wskazać, że w takim przypadku podmiotom, których prawa w tym względzie zostały naruszone, przysługuje roszczenie o zadośćuczynienie, czego w szczególności duże koncerny starają się uniknąć. Sytuacja ta dotyczy zresztą wielu branż, nie tylko branżę gier wideo. W ostatnim czasie w Polsce wiele mówiło się chociażby o tym, że tzw. „Big Techy”, czyli największe i najbardziej wpływowe firmy technologiczne na świecie, jak Google czy Facebook, prezentują użytkownikom nagłówki i fragmenty artykułów pochodzących z różnych źródeł, w tym z polskich mediów, co często dzieje się bez wyraźnej zgody wydawców i bez odpowiedniej rekompensaty³⁹.

Sposoby przeciwdziałania negatywnym skutkom wpływu sztucznej inteligencji na branżę gier wideo

Należy zwrócić uwagę, że wskazane negatywne aspekty związane z pracą w branży gier powodują m.in., że wśród pracowników wzrasta poparcie dla uzwiązkowienia. W przytaczanym już wcześniej badaniu przygotowanym przez Game Developers Conference w październiku 2023 r. również uwzględniono to zjawisko. Ustalono, że 57% deweloperów popiera związki zawodowe, co stanowi wzrost w porównaniu z 53% w poprzednim roku⁴⁰. Pracownicy, którzy wcześniej wyrażali zdecydowanie negatywne opinie i obawiali się, że uzwiązkowienie zaszkodzi branży, która wszak jest oparta na innowacjach i elastyczności, teraz, w obliczu postępujących trendów, zmieniają swoje podejście⁴¹.

Tę oddolną inicjatywę pracowniczą w zakresie uzwiązkowienia należy ocenić pozytywnie w kontekście zagrożeń dla praw pracowniczych, jakie mają miejsce. Jako główne zalety funkcjonowania związków zawodowych wskazuje się silniejszą pozycję negocjacyjną pracowników, dzięki temu, że warunki ich pracy są negocjowane zbiorowo, w wyniku czego dochodzi do równowagi sił; wzrost świadomości praw pracowniczych, dzięki zapewnianej przez związki pomocy prawnej oraz edukacji w tym zakresie, czy także poprawę stabilności zatrudnienia, która wynika z tego, że związki zawodowe mogą negocjować z pracodawcą

³⁹ *Protest mediów w Polsce. Chodzi o zmiany w przepisach o prawie autorskim*, Polska Agencja Prasowa, 04.07.2024. <https://www.pap.pl/aktualnosci/protest-mediow-w-polsce-chodzi-o-zmiany-w-przepisach-o-prawie-autorskim> [dostęp: 03.08.2024].

⁴⁰ M. Farokhmanesh, *Mass Layoffs...*, dz. cyt.

⁴¹ 2024 *State of the Game Industry*, Game Developers Conference, s. 33.

warunki dotyczące zwolnień grupowych⁴². Wpływ tych zachodnich tendencji do uzwiązkowienia można również zauważyć w Polsce, bowiem działalność rozpoczął tu Związek Pracowników Branży Gier, który powstał w ramach Ogólnopolskiego Związku Zawodowego „Inicjatywa Pracownicza”. Celem organizacji jest zapewnienie bezpieczeństwa zatrudnienia, sprawiedliwego traktowania i przejrzystości warunków pracy⁴³.

Nadto w kontekście funkcjonowania organizacji związkowych istotne może być to, że w najbliższej przyszłości ich kompetencje mogą zostać zwiększone w zakresie dostępu do informacji o stosowaniu przez pracodawców sztucznej inteligencji w zakładach pracy. Takie rozwiązanie przewiduje chociażby projekt ustawy o zmianie ustawy o związkach zawodowych, który 11 czerwca 2024 r. skierowano do pierwszego czytania w komisjach. Projekt ten, przygotowany przez sejmową komisję ds. cyfryzacji, innowacyjności i nowoczesnych technologii, przewiduje uzupełnienie w art. 28 ust. 1 ustawy katalogu przypadków, kiedy pracodawca jest zobowiązany do udzielenia na wniosek zakładowej organizacji związkowej informacji niezbędnych do prowadzenia działalności związkowej. Katalog miałby zostać rozszerzony o pkt 5, zgodnie z którym związki zawodowe mogą domagać się informacji nt. parametrów, zasad i instrukcji, na których opierają się algorytmy lub systemy sztucznej inteligencji, które wpływają na podejmowanie decyzji, a które mogą mieć wpływ na warunki pracy i płacy oraz na dostęp do zatrudnienia i jego utrzymanie, w tym także profilowanie⁴⁴. Projektodawcy w uzasadnieniu nowelizacji tłumaczą ją zasadniczymi zmianami w zakresie cyfryzacji, które nastąpiły w ciągu ponad 30 lat od momentu uchwalenia ustawy i związaną z tym chęcią jej adaptacji do zmieniających się warunków technologicznych. Wskazują również, że należy zapewnić możliwość organizacjom związkowym wglądu w to, jakie normy faktycznie obowiązują w zakładzie pracy, a ustawodawca w dotychczasowym brzmieniu ustawy nie przewidział nowych form wykorzystania sztucznej inteligencji, jakie się pojawiły⁴⁵. Warto wskazać, że zmiany w tym względzie są już postulowane od kilku

⁴² P. Czarnecki, P. Grzebyk, A. Reda-Ciszewska, B. Surdykowska, Komentarz do art. 1 [w:] *Ustawa o związkach zawodowych. Komentarz praktyczny z orzecnictwem*, Warszawa 2022, wyd. 2, Legalis, teza 1–9.

⁴³ *Pracownicy CD Projektu się zrzeszyli. Założyli pierwszy związek zawodowy w branży gier*, Money.pl, 13.10.2023. <https://www.money.pl/gospodarka/pracownicy-cd-projektu-sie-zrzeszyli-zalozyli-pierwszy-zwiazek-zawodowy-w-branzy-gier-6951844429888416a.html> [dostęp: 04.08.2024].

⁴⁴ *Projekt ustawy zmieniający ustawę o związkach zawodowych*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 25.04.2024, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki10ka.nsf/Projekt/10-020-126-2024/\\$file/10-020-126-2024.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki10ka.nsf/Projekt/10-020-126-2024/$file/10-020-126-2024.pdf) [dostęp: 04.08.2024], s. 2.

⁴⁵ Tamże, s. 3.

lat, ponieważ takie propozycje wystosowywali już posłowie klubu parlamentarnego Lewicy w połowie 2022 r.⁴⁶, co jest jednocześnie w pewnym sensie dowodem na to, że szybki rozwój technologii sztucznej inteligencji może utrudniać ustawodawcy uchwalanie na czas adekwatnego prawa. Wydaje się, że w wyniku wdrożenia przedmiotowych zmian prawnych organizacje związkowe (a co za tym idzie pracownicy) będą miały pełniejszy wgląd w to, w jaki sposób sztuczna inteligencja wpływa na ich pracę i warunki zatrudnienia. To z kolei może prowadzić do wzrostu świadomości o potencjalnych zagrożeniach, takich jak dyskryminacja algorytmiczna czy automatyzacja miejsc pracy. Związki zawodowe, dysponując bardziej szczegółowymi informacjami o zastosowaniu sztucznej inteligencji, będą też mogły skuteczniej reprezentować interesy pracowników, co może prowadzić do skuteczniejszych negocjacji zbiorowych, w tym dotyczących wynagrodzeń, warunków pracy i ochrony zatrudnienia. Zwiększona transparentność w zakresie stosowania systemów sztucznej inteligencji może skłonić pracodawców do większej odpowiedzialności za etyczne aspekty wykorzystania tej technologii, a to z kolei może przyczynić się do rozwoju bardziej humanitarnych i sprawiedliwych systemów zarządzania zasobami ludzkimi. W związku z tym proponowane zmiany prawne w tym względzie mogą mieć pozytywny wpływ na sytuację pracowników w branży gier wideo, zwiększając ich ochronę i zapewniając większą sprawiedliwość w miejscu pracy, wobec czego również je należy ocenić jako zasadne.

Warto zaznaczyć, że jednym z dających się już dostrzec sposobów na sabotowanie postępującego zjawiska uzwiązkowienia jest outsourcing, czyli proces wydzielania ze struktury organizacyjnej przedsiębiorstwa niektórych realizowanych przez nie samodzielnie funkcji i przekazanie ich do wykonania innym podmiotom. W ten sposób studia deweloperskie pomimo zawartych ze związkami zawodowymi ustaleń odnośnie sposobu i zakresu wykorzystania sztucznej inteligencji lub ograniczeń w zakresie redukcji zatrudnienia są w stanie je omijać, podzlecając wykonywanie określonych elementów gry podmiotom zewnętrznym. Problem ten nie występuje zresztą wyłącznie w branży gier wideo. W ostatnim czasie zauważyć można było stosowanie tej praktyki chociażby wobec pracowników zajmujących się przygotowywaniem efektów specjalnych w branży filmowej⁴⁷. Typowym przebiegiem tego typu zjawisk jest w pierwszej

⁴⁶ M. Szymaniak, *Związek zawodowy sprawdzi, jak algorytm popędza pracownika*, Spider's Web, 19.05.2022. <https://spidersweb.pl/plus/2022/05/zwiazek-zawodowy-algorytmy-praca-kontrola-lewica> [dostęp: 04.08.2024].

⁴⁷ N. Carpenter, *Marvel VFX workers vote 'yes' to unionize*, Polygon, 13.08.2023. <https://www.polygon.com/23823602/marvel-vfx-union-election-nlr> [dostęp: 04.08.2024].

kolejności przeprowadzanie dużej liczby zwolnień w danym dziale, w wyniku czego pracownicy nieobjęci zwolnieniem nie są w stanie swoją pracę, nawet wspomaganą przez sztuczną inteligencję, zapewnić oczekiwanych rezultatów. Z kolei firmy, które zajmują się wykonywaniem tych podzleconych czynności również coraz częściej i na coraz większą skalę zaczynają wykorzystywać sztuczną inteligencję do swojej pracy. Dla przykładu w Chinach liczba ofert pracy dla ilustratorów spadła o 70%, częściowo z powodu powszechnej dostępności narzędzi do generatywnej sztucznej inteligencji⁴⁸.

Poza wskazanymi wyżej sposobami przeciwdziałania negatywnym skutkom wpływu sztucznej inteligencji na branżę gier wideo, równie istotne, a być może nawet istotniejsze, wydaje się wspieranie przez kupujących gry wideo tych twórców gier, którzy chcą tworzyć unikalne i oryginalne doświadczenia, oparte w głównej mierze o pracę człowieka i które w wyniku tego będą produktami ciekawszymi, niż te, których fabuła czy sfera audiowizualna tworzona będzie przez algorytmy sztucznej inteligencji. Innymi słowy, konsumenci powinni oddolnie poprzez swoje preferencje zakupowe wywierać nacisk na ochronę różnorodności i kreatywności, wypierając w ten sposób postępujące zjawisko homogenizacji, które wskazują się jako jedną z cech wytworów sztucznej inteligencji⁴⁹.

Podsumowanie

Wpływ sztucznej inteligencji na branżę gier wideo jest wieloaspektowy, przynosi zarówno korzyści, jak i wyzwania. Sztuczna inteligencja odgrywa coraz większą rolę w procesie tworzenia gier, dzięki czemu możliwe jest znaczne zredukowanie kosztów i czasu produkcji, co stanowi dużą korzyść dla deweloperów. Z drugiej strony automatyzacja procesów produkcyjnych wiąże się także z ryzykiem masowych zwolnień. Przykłady pokazują, że największe firmy w branży, takie jak Microsoft, Take-Two, PlayStation czy Electronic Arts, dokonywały redukcji etatów, czego jednym z przyczyn jest postępujące zjawisko zastępowania pracy ludzkiej w wyniku wykorzystania sztucznej inteligencji. Wprowadzenie sztucznej inteligencji do procesów twórczych może prowadzić więc do utraty pracy przez tysiące pracowników.

Ostatecznie przyszłość branży gier wideo będzie zależała od umiejętnego zarządzania technologią sztucznej inteligencji oraz oddolnych działań, których

⁴⁸ B. Merchant, *AI Is Already...*, dz. cyt.

⁴⁹ Tamże.

rezultatem może być zjawisko uzwiązkowienia oraz zmian w przepisach prawa. Reakcje rynku i konsumentów również mogą mieć na ten aspekt niebagatelny wpływ, albowiem można przytoczyć wiele przykładów, gdy firmy inwestowały miliardy dolarów w obiecujące wówczas rozwiązania, które ostatecznie zostały odrzucone przez konsumentów, którzy oczekiwali czegoś innego.

Bibliografia

- 2024 *State of the Game Industry*, Game Developers Conference, https://images.reg.techweb.com/Web/UBMTechweb/%7B4fe03be1-d6b1-4f91-95f4-b4bdea9e739e%7D_GDC24-SOTI-Report_Final.pdf [dostęp: 03.08.2024].
- Borowski A., *Problematyka wykorzystania sztucznej inteligencji w branży artystycznej na szczególnym przykładzie strajków scenarzystów i aktorów w Stanach Zjednoczonych*, „Studia Ekonomiczne, Prawne i Administracyjne” 2023, z. 4.
- Capoot A., *Tech layoffs balloon in January as Wall Street rally lifts Alphabet, Meta, Microsoft to records*, CNBC, 26.01.2024. <https://www.cnbc.com/2024/01/26/tech-layoffs-jump-in-january-as-alphabet-meta-microsoft-reach-high.html> [dostęp: 03.08.2024].
- Carpenter N., *Marvel VFX workers vote 'yes' to unionize*, Polygon, 13.08.2023. <https://www.polygon.com/23823602/marvel-vfx-union-election-nlrp> [dostęp: 04.08.2024].
- Czarnecki P., Grzebyk P., Reda-Ciszewska A., Surdykowska B., *Ustawa o związkach zawodowych. Komentarz praktyczny z orzecnictwem*, Warszawa 2021, [baza danych Legalis].
- Farokhmanesh M., *Mass Layoffs Are Causing Big Problems in the Video Games Industry*, WIRED, 18.01.2024. <https://www.wired.com/story/the-video-game-industry-is-just-starting-to-feel-the-impacts-of-2023s-layoffs/> [dostęp: 04.08.2024].
- Future Unscripted: The Impact of Generative Artificial Intelligence on Entertainment Industry Jobs*, CVL Economics, 01.2024. <https://animationguild.org/wp-content/uploads/2024/01/Future-Unscripted-The-Impact-of-Generative-Artificial-Intelligence-on-Entertainment-Industry-Jobs-pages-1.pdf> [dostęp: 03.08.2024].
- Gaider D. (@davidgaider), *Ah, yes. The dream of procedural content generation. Even BioWare went through several iterations of this: "what if we didn't (...)"*, X, 30.05.2023. <https://x.com/davidgaider/status/1663325993585762304> [dostęp: 03.08.2024].
- Koller A., *EA to lay off 5% of workforce, or about 670 employees*, CNBC, 28.02.2024. <https://www.cnbc.com/2024/02/28/ea-layoffs-company-to-cut-5percent-of-workforce-or-about-670-employees.html> [dostęp: 03.08.2024].
- Maas J., *'Grand Theft Auto' Publisher Take-Two Interactive to Lay Off 5% of Workforce, Scrap Several Games*, Variety, 17.04.2024. <https://variety.com/2024/digital/news/grand-theft-auto-take-two-interactive-layoffs-canceled-games-1235973835/> [dostęp: 03.08.2024].
- McCurdy W., *No more 'I took an arrow to the knee': could AI write super-intelligent video game characters?*, “The Guardian”, 25.05.2023. <https://www.theguardian.com/games/2023/may/25/could-ai-write-super-intelligent-video-game-characters-stanford-smallville> [dostęp: 01.08.2024].
- Merchant B., *AI Is Already Taking Jobs in the Video Game Industry*, WIRED, 23.07.2024. <https://www.wired.com/story/ai-is-already-taking-jobs-in-the-video-game-industry/> [dostęp: 01.08.2024].

- Nunley C., *Why the \$183 billion video game industry can't quit microtransactions*, CNBC [online], 24.03.2024. <https://www.cnn.com/2024/03/24/why-the-183-billion-video-game-industry-cant-quit-microtransactions.html> [dostęp: 03.08.2024].
- Nural H., *Microsoft lays off 1,900 Activision Blizzard and Xbox employees*, The Verge, 25.01.2024. <https://www.theverge.com/2024/1/25/24049050/microsoft-activision-blizzard-layoffs> [dostęp: 03.08.2024].
- Nwadiugwu M.C., *Neural Networks, Artificial Intelligence and the Computational Brain*, [baza danych arXiv], 25.12.2020. <https://arxiv.org/pdf/2101.08635> [dostęp: 25.07.2024].
- Obedkov E., *Games industry saw almost same number of layoffs in first five months of 2024 as in all of last year*, Game World Observer, 03.06.2024. <https://gameworldobserver.com/2024/06/03/over-10k-games-industry-layoffs-in-2024-so-far-vs-2023> [dostęp: 03.08.2024].
- Pracownicy CD Projektu się zrzeszyli. Założyli pierwszy związek zawodowy w branży gier, Money.pl, 13.10.2023. <https://www.money.pl/gospodarka/pracownicy-cd-projektu-sie-zrzeszyli-zalozyli-pierwszy-zwiazek-zawodowy-w-branzy-gier-6951844429888416a.html> [dostęp: 04.08.2024].
- Projekt No Fakes Act (*The Nurture Originals, Foster Art, and Keep Entertainment Safe Act of 2024*), https://www.coons.senate.gov/imo/media/doc/no_fakes_act_draft_text.pdf; [dostęp: 03.08.2024 r.).
- Projekt ustawy zmieniający ustawę o związkach zawodowych, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 25.04.2024. [https://orka.sejm.gov.pl/Druki10ka.nsf/Projekty/10-020-126-2024/\\$file/10-020-126-2024.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki10ka.nsf/Projekty/10-020-126-2024/$file/10-020-126-2024.pdf) [dostęp: 04.08.2024].
- Protest mediów w Polsce. Chodzi o zmiany w przepisach o prawie autorskim, Polska Agencja Prasowa, 04.07.2024. <https://www.pap.pl/aktualnosci/protest-mediow-w-polsce-chodzi-o-zmiany-w-przepisach-o-prawie-autorskim> [dostęp: 03.08.2024].
- SAG-AFTRA Members Who Work on Video Games Go on Strike, SAG-AFTRA, 25.07.2024. <https://www.sagaftra.org/sag-aftra-members-who-work-video-games-go-strike> [dostęp: 03.08.2024].
- Sung Park J., O'Brien J. C., Cai C. J., Morris M. R., Liang P., Bernstein M. S., *Generative Agents: Interactive Simulacra of Human Behavior*, [baza danych arXiv], 07.04.2023. <https://arxiv.org/abs/2304.03442> [dostęp: 01.08.2024].
- Szymaniak M., *Związek zawodowy sprawdzi, jak algorytm popędza pracownika*, Spider's Web, 19.05.2022, <https://spidersweb.pl/plus/2022/05/zwiazek-zawodowy-algorytmy-praca-kontrola-lewica> [dostęp: 04.08.2024].
- Tartaglione N., *Global Box Office Reaches \$33.9B In 2023, Up 31% On 2022 – Analysts*, Deadline Hollywood, 04.01.2024. [<https://deadline.com/2024/01/global-box-office-2023-total-barbie-super-mario-bros-oppenheimer-international-china-1235694955/>] [dostęp: 25.07.2024].
- Tassi P., *Xbox Will Shut Down Redfall's Arkane Austin, Hi-Fi Rush's Tango Gameworks*, Forbes, 07.05.2024. <https://www.forbes.com/sites/paultassi/2024/05/07/xbox-will-shut-down-redfalls-arkane-austin-hi-fi-rushs-tango-gameworks/> [dostęp: 03.08.2024].
- Taylor-Hill G., *Insomniac Games Addresses PlayStation Layoffs*, Insider Gaming, 28.02.2024. <https://insider-gaming.com/insomniac-games-addresses-layoffs/> [dostęp: 03.08.2024].
- Wijman T., *Last looks: The global games market in 2023*, Newzoo, 16.05.2024. <https://newzoo.com/resources/blog/last-looks-the-global-games-market-in-2023> [dostęp: 25.07.2024].

VARIA

Karol Siemaszko

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0000-0002-9241-7094

Ogólnopolska Konferencja Naukowa „W poszukiwaniu nowych rozwiązań ustrojowych. Konstytucja kwietniowa z 1935 roku, jej obowiązywanie i dziedzictwo” Bydgoszcz 8 kwietnia 2025 roku

8 kwietnia 2025 roku odbyła się w formule on-line Ogólnopolska Konferencja Naukowa „W poszukiwaniu nowych rozwiązań ustrojowych. Konstytucja kwietniowa z 1935 roku, jej obowiązywanie i dziedzictwo”. W organizację wydarzenia zaangażowana była Katedra Prawa Międzynarodowego i Konstytucyjnego oraz zespół historyków prawa z Wydziału Prawa i Ekonomii Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Otwarcia wydarzenia dokonał dziekan Wydziału Prawa i Ekonomii dr hab. Radosław Krajewski, prof. uczelni.

Konferencja zgromadziła historyków prawa, historyków i ekonomistów reprezentujących wiele krajowych ośrodków naukowych. Wzięli w niej udział m.in. reprezentanci Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu SWPS w Warszawie, Uniwersytetu Rzeszowskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, a także Politechniki Koszalińskiej i Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie.

Prezentowane referaty poświęcone zostały takim zagadnieniom jak prerogatywy prezydenta Rzeczypospolitej, uprawnienia prezydenta w zakresie obronności, aretologii konstytucji kwietniowej, normatywności konstytucji z 1935 roku czy kwestii odbioru nowej ustawy zasadniczej przez społeczeństwo polskie.

Wygłoszone referaty były nierzadko przedmiotem dociekliwych pytań i dyskusji w poszczególnych panelach konferencyjnych.

Konferencji towarzyszyła, odbywająca się w dniach 3–10 kwietnia 2025 roku, wystawa naukowa „Konstytucja z 23 kwietnia 1935 r. – w 90. rocznicę jej podpisania”. Wystawa została przygotowana przez zespół w składzie dr hab. Karol Siemaszko, prof. uczelni, mgr Agnieszka Skura, lic. Eliza Krzyżostaniak. Na wystawie prezentowano druki i dokumenty związane z konstytucją z 1935 roku wypożyczone z Biblioteki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. W. Bełzy w Bydgoszczy. Wśród eksponatów znalazł się m.in. Dziennik Ustaw z 1935 roku z opublikowaną konstytucją z 1935 roku oraz opracowania poświęcone tej ustawie zasadniczej wydane poza granicami Polski m.in. w USA czy Wielkiej Brytanii. Wystawę uzupełniła prelekcja dra hab. Karola Siemaszko, prof. uczelni, poświęcona konstytucji kwietniowej, wygłoszona na jej zakończenie 10 kwietnia 2025 roku i skierowana głównie do studentów kierunków prawo, kryminologia oraz historia.

Milena Powirska-Bała

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0009-0002-0809-5596

X Ogólnopolski Zjazd Kół Naukowych Kryminalistyki: „Kryminalistyka w dobie współczesnych wyzwań i zagrożeń” na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 28–29 kwietnia 2025 r.

W dniach 28–29 kwietnia 2025 r. na Wydziale Prawa i Ekonomii UKW miał miejsce X Ogólnopolski Zjazd Kół Naukowych Kryminalistyki. Tegoroczny zjazd odbył się pod hasłem: *„Kryminalistyka w dobie współczesnych wyzwań i zagrożeń”*. Pierwszy dzień poświęcono panelom eksperckim oraz praktyce wykorzystywania taktyki i techniki kryminalistycznej.

Zjazd otworzył Dziekan WPiE UKW – dr hab. Radosław Krajewski, prof. UKW, który podkreślił wagę wydarzenia organizowanego przez Koło Naukowe Postępowania Karnego i Kryminalistyki UKW oraz jego doniosły charakter. Podczas pierwszego panelu, któremu przewodniczyła opiekun Koła – dr hab. Justyna Karaźniewicz, swoje niezwykle interesujące wykłady wygłosili: prof. dr hab. Ewa Gruza z Uniwersytetu Warszawskiego: *Kryminalistyka przeszłości – wyzwania i zagrożenia*, prof. dr hab. Jerzy Kasprzak z Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie: *Rekonstrukcja przebiegu zdarzenia na podstawie śladów użycia broni palnej* oraz dr hab. Anna Koziczak, prof. UKW: *Czy leci z nami pilot, czyli o nowych technologiach w kryminalistyce*.

Drugi panel, któremu przewodniczył dr Patryk Theuss, z Katedry Postępowania Karnego WPiE UKW, otworzył pokaz Samodzielnego Pododdziału Kontrterrorystycznego Komendy Wojewódzkiej Policji w Bydgoszczy. Następnie głos zabrali kolejni zaproszeni goście: dr Arkadiusz P. Szajna, prof. WSZOP (Wyższa

Szkoła Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach), który przedstawił temat *Patostreaming. Analiza zagadnienia z perspektywy nauk penalnych – aspekty wybrane* oraz nadkom. Marek Grabowicz (Komenda Miejska Policji w Bydgoszczy), który zaprezentował *Kierunki zmian w walce z przestępczością w ujęciu technika kryminalistyki*.

Trzeci panel pierwszego dnia Zjazdu poprowadziła mgr Milena Powirska-Bała, Pełnomocnik KNPKiK, podczas którego uczestnicy Zjazdu mieli okazję wziąć udział w praktycznych warsztatach. Pierwszy z nich: *Badania poligraficzne w praktyce* poprowadził dr Arkadiusz P. Szajna, prof. WSZOP, ekspert z zakresu badań poligraficznych Polskiego Towarzystwa Badań Poligraficznych. Kolejne warsztaty: *Prawdy i mity oględzin miejsca zdarzenia* poprowadził technik kryminalistyki – nadkom. Marek Grabowicz z Komendy Miejskiej Policji w Bydgoszczy.

Ponadto, podczas pierwszego dnia Zjazdu odbyły się prezentacje sprzętu – Komendy Wojewódzkiej Policji w Bydgoszczy oraz firmy Stanimex – produkującej sprzęt kryminalistyczny. Pierwszy dzień Zjazdu zamknęło zwiedzanie miasta połączone z najbardziej intrygującymi historiami przestępstw dokonanych na terenie Bydgoszczy pt.: *Szlakiem bydgoskich zbrodni*, które poprowadzili członkowie KNPKiK.

Drugi dzień Zjazdu otworzyła mgr Milena Powirska-Bała, z Katedry Postępowania Karnego WPiE UKW. W czterech panelach studenckich został przedstawiony szeroki wachlarz problemów, a także wyzwań, z którymi mierzy się współczesna kryminalistyka. Sposób zaprezentowania poruszanej problematyki był niezwykle ciekawy. Prelegenci zaprezentowali bardzo wysoki poziom swoich wystąpień. Panelom przewodniczyli: dr Adam Bułat, mgr Milena Powirska-Bała oraz mgr Jarosław Wyrębski z Katedry Postępowania Karnego WPiE UKW.

W X Ogólnopolskim Zjeździe Kół Naukowych Kryminalistyki wzięły udział następujące ośrodki akademickie w Polsce: Akademia Policji w Szczytnie, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie, Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji w Warszawie, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie oraz Wyższa Szkoła Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach. Komitet Naukowy Zjazdu tworzyli wybitni przedstawiciele polskiej doktryny: prof. dr hab. Ewa Gruza, prof. dr hab. Jerzy Kasprzak, dr hab. Radosław Krajewski, prof. UKW, dr hab. Justyna Karaźniewicz, prof. UKW oraz dr hab. Anna Koziczak, prof. UKW.

Zjazd odbył się pod honorowym patronatem: Wiceministra Sprawiedliwości, Pana Arkadiusza Myrchy, Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, Rektora UKW, Dziekana WPiE UKW, Firmy Stanimex – materiały i urządzenia techniki kryminalistycznej, natomiast patronat medialny objęły: TVP 3 Bydgoszcz i Polskie Radio PiK.

Warto nadmienić, iż idea zjazdu pojawiła się w 2011 roku, kiedy I Ogólnopolski Zjazd Naukowych Kół Kryminalistyki odbył się w Krakowie¹ z inicjatywy obecnego Koła Naukowego Kryminalistyki Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego im. prof. Tadeusza Hanauska. Co roku Zjazd odbywa się na innym uniwersytecie. Ostatni, IX Zjazd KN Kryminalistyki odbył się w 2019 roku, na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie i został zorganizowany przez Studenckie Koło Naukowe Kryminalistyki UWM. Niestety, okres pandemii SARS-CoV-2 spowodował, iż kolejne edycje zjazdu nie mogły się odbyć. W ubiegłym roku, w kwietniu na Wydziale Prawa i Ekonomii UKW powstało nowe Koło Naukowe: Postępowania Karnego i Kryminalistyki pod przewodnictwem Pani Prezes: lic. Lidii Lijewskiej, które od samego początku podejmuje wiele ciekawych inicjatyw. Koło postanowiło także reaktywować pomysł Zjazdu Kół Naukowych Kryminalistyki, dzięki czemu mieliśmy zaszczyt uczestniczyć i być organizatorami jubileuszowego, X Ogólnopolskiego Zjazdu Kół Naukowych Kryminalistyki.

¹ Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji, <https://clkp.policja.pl/clk/aktualnosci/62696.I-Ogólnopolski-Zjazd-Naukowych-Kol-Kryminalistyki.html> [dostęp: 20.05.2025].

